ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТА`ЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ФАН ВА ТЕХНИКА ТАРИХИ ЎҚУВ КУРСИ БЎЙИЧА ЎҚУВ-УСЛУБИЙ

М А Ж М У А

Бакалавриат: 5220200- тарих йўналиши талабалари учун

Самарқанд-2013-йил

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

МУНДАРИЖА

1. Титул варағи……
2. Мундарижа……..
3. Фаннинг аннотацияси……..
4. Муаллифлар ҳақида маълумот……
5. Норматив ҳужжатлар……..
5.1. Давлат таълим стандарти…….
5.2. Ўқув режа……..
5.3. Ишчи ўқув режа……
5.4. Ўқув дастури…….
5.5.ишчи ўқув дастури……
5.6. Календар-тематик режа……
6. Таълим технологияси:……
6.1. Машғулотларнинг педагогик технологияси…….
6.2. Машғулотларнинг технологик харитаси……
7. Назорат материаллари……
7.1. Топшириқлар мазмуни……
7.2. ОН, ЯН учун тестлар……..
7.3. Ёзма и шва оғзаки назоратлар саволлари (вариантлар)……..
8. Ўқув материаллари……
8.1. Маъруза матни……
8.2. Масала ва машқлар тўплами…….
9. Амалиёт (семинар ва лаборатория) машғулотларининг ишланмалари, уларни ўтказиш ва қўллаш бўйича услубий тавсиялар…….
10. Тарқатма материаллар (реферат мавзулари, адабиётлар рўйхати, баҳолаш мезонлари, хорижий манбалар)……
11. Мустақил иш мавзулари ва уни бажариш бўйича услубий тавсиялар
12. Курс ишлари мавзулари ва уларни бажариш бўйича тавсиялар……
13. БМИ мавзулари банки ва уни бажариш бўйича услубий тавсиялар..
14. Глоссарий…….
15. Илова…….
15.1. Ишчи ўқув режада кўрсатилган дарсликлар, ўқув қўлланмалар….
15.2. Услубий қўлланмалар, услубий кўрсатмалар…….
15.3. Электрон дарсликлар ва бошқа электрон ўқув материаллари……..

ФАННИНГ АННОТАСИЯСИ

Халқимизнинг асрий орзу-умидлари ушалиб, Ўзбекистон мустақилликка эришди. «Диёримиз кишилари қадим замонлардан, - деб ёзади Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов, - ўзларига маълум бўлган инсоният билан ҳамфикр бўлиб келдилар, яқиндан алоқа боғлаб яшадилар. Бунга кўпдан-кўп мисоллар бор. Осиёнинг қаъридан Яқин Шарққа, Оврупага ва Африкага олиб борадиган Буюк Ипак йўли. Бутун маданий оламга таниқли олимлар ва мутаффакирлар, Самарқанд, Бухоро, Шаҳрисабз, Хива сингари давлатлар ва шаҳарлар яратувчилари бўлмиш улуғ аждодларимизнинг ижодиёти ўзининг улуғворлиги, гўзаллиги билан ҳозиргача ҳаммани лол қолдирмоқда».[1] Мустақиллик шарофати билан боболаримиз қолдирган бой маданий маънавий меросини ўрганиш учун олдимизда кенг йўллар очилди. Бизга насиб етган истиқлол пойдеворини мустаҳкамлаш учун шарт-шароитлар йетарли, танланган йўлимиздан орқага қайтмай, фақат олдинга интилмоқдамиз. Президйент И.А.Каримов уқтирганидек: «Олдимизда турган енг муҳим масала – бу миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва уни ҳаётимизга татбиқ етишдир».[2]

Бинобарин, биз тарихчи олимлар олдида турган асосий вазифа – Ўзбекистонинг буюк тарихини аждод-авлодларимизнинг тарихини илмий холисона яратишдир. Бунда олимларимизга тўғри равон йўллар очиб берилди. Президйент И.А.Каримовнинг бир гуруҳ тарихчи олимлар билан учрашувида тарихнинг миллат ва мамалакат тақдиридаги ўрни, вазифасига тамомила янгича назар билан қаралди ва янгича ёндошув зарурлигини уқтирди. Учрашувда тилга олинган масалалар Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 июлда еълон қилинган «Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида», деб қабул қилинган қарорида ўз ифодасини топди. Бу тарихий қарорда ўзбек халқи ва унинг давлатчилиги тарихини илмий асосда холисона ўрганиш, тадқиқотлар замонавий талабларга жавоб берадиган йетук, салоҳиятли кучли тарихчилар мактаби яратиш вазифалари белгилаб берилди. Тарих асосида ёш авлодни мустақиллик, еркинлик, ўз-ўзини англаш руҳида тарбиялаш, ота-боболаримиз меросини тўғри, холисона ўрганиш учун катта ишлар амалга оширмоқ лозимдир. Асрлар давомида халқ, миллат маданияти, маънавияти оёқ ости қилинди, ески тузумдан қолган ҳамма асоратларни йўқотиш зарурдир. «Модомики, ўз тарихини билган, ундан руҳий қувват оладиган халқни йенгиб бўлмас екан, биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиримиз зарур»,[3] – дейди И.А.Каримов. Шунинг учун ҳам Ўзбекистоннинг ҳаққоний тарихини яратиш учун жуда бой, хилма-хил ҳужжатларни, турли даврларда яшаган кишиларнинг есдаликларни, архив ва статистик матйериалларни синчковлик билан ўрганиш, таҳлил-тадқиқ етиш талаб қилинади.

Фан тарихи манбашунослиги Олий ўқув юртларининг янги ўқув режасига киритилган муҳим фанлардан биридир. Тарих бўйича мутахассис бўлиб чиқувчи ҳар бир талаба бу фанни билиши керак. ҳукуматимиз томонидан чиқарилган бир

[1] Karimov I.A. «O'zbekiston o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li». T. «O'zbekiston»., 1992 y. 67-bet.
[2] Karimov I.A. «Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik». T., «O'zbekiston», 1992 y., 9-bet.
[3] Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». T., «Snarq», 1998 y., 24-25 betlar.

қатор қарорларда ўқув юртларида халқимиз тарихини жонли равишда муҳим тарихий воқеалар ва фактлар асосида хронологик тартибда ўрганиш талаб қилинади. Бу талабни бажариш учун тарих ўқитувчиси албатта манбалардан хабардор бўлиши лозим. Чунки тарихий воқеалар ва фактлар ҳақидаги манбалар бизгача бевосита ахборот беради. Демак, тарихий манбаларни ўрганмасдан туриб, бўлиб ўтган тарихий воқеалар тўғрисида тегишли билимга ега бўлиш мумкин емас. Фақат манбалар билан танишган, унинг аҳамиятини аниқлаган, унинг ҳажми ва мундарижасини билган ҳолда тарих қайси ҳужжатлар асосида ёзилганлиги ҳақида тушунчага ега бўлиш мумкин.

Кишилик жамиятининг тарихи тўғрисида маълумот берувчи ҳар қандай ёдгорлик тарихий манба ҳисобланади. Тарихий манбаларга қўлёзмалар, нашр қилинган китоблар, қадимий урф-одатлар, нутқ елементлари, бошқача қилиб айтганда, тарихий ҳаётнинг ҳаммаси киради.

Тарихий манбалар бешта асосий шаклга ега бўлиши мумкин: 1) Ашёвий манбалар; 2) Етнографик манбалар; 3) Лингвистик манбалар; 4) Оғзаки манбалар; 5) Ёзма манбалар. Фан ва техниканинг ривожланиши билан манбаларнинг янги шакллари келиб чиқади. Масалан: фотография, кинофилмлар, овозни ёзиб олиш каби шакллари. Ашёвий манбалар орасида археологик ёдгорликлар алоҳида аҳамиятга егадир. Уларни ўрганиш ва текшириш катта натижаларга олиб келиши ва тарихчи учун янги материаллар бериши мумкин.

Ёзувлар вужудга келгунга қадар епик асарлар (епос – грйекча сўз бўлиб, достон, ривоят, афсона асарларини англатади) тарихни ўрганиш учун ягона манба еди. Ёзувлар ихтиро қилингундан сўнг еса тошлар ёки бинолардаги битиклар ва йилномалар – енг қадимги ёзма тарих манбалари ҳисобланади. Ўша даврдаги воқеаларнинг гувоҳлари ёки замондошлари ёзиб қолдирган манбалар кейинчалик хаттотлар, шоирлар томонидан қайта-қайта кўчирилган ёки оғиздан-оғизга кўчиб, бизгача йетиб келган манбалар қадимий манбалар ҳисобланади.

Хуллас, ҳозирга вақтда талаба ёшларнинг фан асосларини пухта егаллаб олиши кўп жиҳатдан ўқитиш ва ўқув-тарбия ишларининг қай тарзда ташкил етилиши, шунингдйек, дарсликлар ҳамда ўқув қўлланмаларининг йетарли бўлиши, айниқса, уларнинг мукаммаллиги ва умумий савиясига ҳам боғлиқдир. Бу муҳим масала Олий Таълим Вазирлигининг еътиборини жалб қилиши лозим.

МАЪЛУМОТНОМА

Абриев Ҳазратқул Буронович

2007 йил 3 сентябрдан:
Самарқанд давлат университети «Тарихшунослик ва манбашунослик» кафедраси ўқитувчиси

Туғилган йили:
11.02.1983

Туғилган жойи:
Самарқанд вилояти, Нуробот тумани

Миллати:
ўзбек

Партиявийлиги:
йўқ

Маълумоти:
олий

Тамомлаган:
2005 йил, Самарқанд давлат университети (кундузги)

Маълумоти бўйича мутахассислиги: тарихчи

Илмий даражаси:
йўқ

Илмий унвони:
йўқ

Қайси чет тилларини билади:
француз тили

Давлат мукофотлари билан тақдирланганми (қанақа):
йўқ

Халқ депутатлари, республика, вилоят, шаҳар ва туман Кенгаши депутатими ёки бошқа сайланадиган органларнинг аъзосими (тўлиқ кўрсатилиши лозим):
йўқ

МЕҲНАТ ФАОЛИЯТИ

2001-2005 йй. - Самарқанд давлат университети талабаси

2005-2007 йй. - Самарқанд давлат университети магистранти

2007 й. - ҳ.в. - Самарқанд давлат университети тарих факультети «Тарихшунослик ва манбашунослик» кафедраси ўқитувчиси

Ў З Б Е К И С Т О Н Д А В Л А Т С Т А Н Д А Р Т И

Ўзбекистон узлуксиз та`лимининг
Давлат та`лим стандартлари

Олий та`лимнинг Давлат та`лим стандарти

5120300 - Тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) **бакалавриат та`лим йўналиши негизидаги** ***5А120304 - Тарихшунослик ва тарихий тадқиқотлар методлари (мамлакатлар бўйича)*** **мутахассислиги бўйича магистрларнинг тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлар мазмунига қўйиладиган**

ТАЛАБЛАР

Расмий нашр

Г О С У Д А Р С Т В Е Н Н И Й С Т А Н Д А Р Т У З Б Е К И С Т А Н А

Государственние образователние стандарти
непреривного образования Узбекистана

Государственний образователний стандарт висшего образования

ТРЕБОВАНИЙА

к необходимому содержанию и уровню подготовленности магистров по специалности ***5А120304 – Историография и методи исторического исследования(по странам)*** **на базе направления бакалавриата** ***5120300-История (по странам и регионам)***

Издание официалное

Ўзбекистон Республикаси

Олий ва ўрта махсус та`лим вазирлиги

Тошкент

Государственние образователние стандарти непреривного образования Узбекистана

Государственний образователний стандарт висшего образования

ТРЕБОВАНИЙА

к необходимому содержанию и уровню подготовленности магистров по специалности *5А120304 – Историография и методи исторического исследования (по странам)* на базе направления бакалавриата *5120300-История (по странам и регионам)*

Издание официалное

Министерство висшего и среднего специалного образования
Республики Узбекистан

Ташкент

И

ПРЕДИСЛОВИЕ

1 РАЗРАБОТАН И ВНЕСЕН:

- ТСентром развития висшего и среднего специалного, профессионалного образования;
- Национаалним университетом Узбекистана имени Мирзо Улугбека.

2 УТВЕРЖДЕН И ВВЕДЕН В ДЕЙСТВИЕ:

Приказом Министерства висшего и среднего специалного образования Республики Узбекистан №____ от “____” _____201__ года

Информация о введении в действие (прекрашении действия) настояшего стандарта и изменения к нему на территории Республики Узбекистан публикуеця в указателе, издаваемом агенцтвом «Узстандарт»

Исключителное право официалного опубликования настояшего стандарта на территории Узбекистана принадлежит Министерству висшего и среднего специалного образования Республики Узбекистан

ИИ

СОДЕРЖАНИЕ

		стр
1	**Област применения ….....…….....…….……**	**1**
2	**Характеристика специалности ……..……**	**2**
3	**Обшая характеристика специалности магистратури *5А120304 – Историография и методи исторического исследования (по странам)* на базе направления бакалавриата *5120300-История (по странам и регионам)* .....**	**2**
4	**Требования пред`являемие к уровню подготовки магистра .....**	**4**
5	**Необходимое содержание и компоненти блока специалних дисциплин ……**	**8**
6	**Приложение ..……....…..……**	**13**
7	**Библиографические данние …….**	**14**

Ўзбекистон узлуксиз та`лимининг
Давлат та`лим стандартлари

Олий та`лимнинг Давлат та`лим стандарти

***5120300 - Тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича)* бакалавриат та`лим йўналиши негизидаги *5А120304 - Тарихшунослик ва тарихий тадқиқотлар методлари (мамлакатлар бўйича)* мутахассислиги бўйича магистрларнинг тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлар мазмунига қўйиладиган**

ТАЛАБЛАР

Расмий нашр

Г О С У Д А Р С Т В Е Н Н И Й С Т А Н Д А Р Т У З Б Е К И С Т А Н А

Государственние образователние стандарти
непреривного образования Узбекистана

Государственний образователний стандарт висшего образования

ТРЕБОВАНИЙА

к необходимому содержанию и уровню подготовленности магистров по специалности *5А120304 – Историография и методи исторического исследования(по странам)* на базе направления бакалавриата *5120300-История (по странам и регионам)*

Издание официалное

Ўзбекистон Республикаси

Олий ва ўрта махсус та`лим вазирлиги

Тошкент

Государственние образователние стандарти непреривного образования Узбекистана

Государственний образователний стандарт висшего образования

ТРЕБОВАНИЙА

к необходимому содержанию и уровню подготовленности магистров по специалности *5А120304 – Историография и методи исторического исследования (по странам)* на базе направления бакалавриата *5120300-История (по странам и регионам)*

Издание официалное

Министерство висшего и среднего специалного образования
Республики Узбекистан

Ташкент

ПРЕДИСЛОВИЕ

3 РАЗРАБОТАН И ВНЕСЕН:

- ТСентром развития висшего и среднего специалного, профессионалного образования;
- Националним университетом Узбекистана имени Мирзо Улугбека.

4 УТВЕРЖДЕН И ВВЕДЕН В ДЕЙСТВИЕ:

Приказом Министерства висшего и среднего специалного образования Республики Узбекистан №____ от “____” ___ ____201__ года

Информация о введении в действие (прекрашении действия) настояшего стандарта и изменения к нему на территории Республики Узбекистан публикуеця в указателе, издаваемом агенцтвом «Узстандарт»

Исключителное право официалного опубликования настояшего стандарта на территории Узбекистана принадлежит Министерству висшего и среднего специалного образования Республики Узбекистан

СОДЕРЖАНИЕ

		стр
1	**Област применения ….....…….....…….……**	**1**
2	**Характеристика специалности ……..……**	**2**
3	**Обшая характеристика специалности магистратури *5А120304 – Историография и методи исторического исследования (по странам)* на базе направления бакалавриата *5120300-История (по странам и регионам)* .....**	**2**
4	**Требования пред`являемие к уровню подготовки магистра .....**	**4**
5	**Необходимое содержание и компоненти блока специалних дисциплин ……**	**8**
6	**Приложение ..……....…..……**	**13**
7	**Библиографические данние …….**	**14**

Ўзбекистон узлуксиз та`лимининг
Давлат та`лим стандартлари
Олий та`лимнинг Давлат та`лим стандарти
***5120300 – Тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича)* бакалавриат та`лим йўналиши негизидаги *5А120304- Тарихшунослик ва тарихий тадқиқот усулари (мамлакатлар бўйича)* мутахассислиги бўйича магистрларнинг тайёргарлик даражаси ва зарурий билимлар мазмунига қўйиладиган**
ТАЛАБЛАР

Государственние образователние стандарти
непреривного образования Узбекистана
Государственний образователний стандарт висшего образования
ТРЕБОВАНИЙА

к необходимому содержанию и уровню подготовленности магистров по специалности *5А120304- Историография и методи исторического исследования (по странам)* на базе направления бакалавриата *5120300-История (по странам и регионам)*

Стате Едусатионал Стандардс оф Сонтинуоус Едусатион оф Узбекистан
Стате Едусатионал Стандардс оф Ҳигҳер Едусатион
ТҲЕ РЕҚУИРЕМЕНТС
Несессарй маинтенансе анд левел оф реадинесс оф мастерс он спесиалтиес *5А120304 - Ҳисториографҳй анд метҳодс оф ссиентифис ресеарчерс* он тҳе басис оф а бачелор дегрее дирестион 5120300 -Ҳисторй

Срок действия с «____» _____201_г.
до «____» _____201_г

1 Област применения

1.1 Настояший государственний образователний стандарт висшего образования (ГОС ВО) представляет собой совокупност требований, обязателних при реализации освоения основной образователной программи подготовки магистров по специалности ***5А120304 -Историография и методи исторического исследования*** на базе бакалавриата образователного направления ***5120300-История (по странам и регионам)*** образователними учреждениями висшего образования на территории Республики Узбекистан.

1.2 Право на реализацию основних образователних программ на

основе ГОС висшее образователное учреждение имеет толко при наличии соотвецтвуюшей лицензии, виданной уполномоченним органом исполнителной власти.

1.3 Основними ползователями ГОС ВО являюця:

- профессорско-преподавателские коллективи висших образователних учреждений, ответственние за качественную разработку, еффективную реализацию и обновление основних образователних программ с учетом достижений науки, техники и социалной сфери по данной специалности и уровню подготовки;

- обучаюшиеся, ответственние за еффективную реализацию своей учебной деятелности по освоению основной образователной программи ВОУ по данной специалности магистратури;

- ректори и проректори висших образователних учреждений, отвечаюшие в пределах своей компетенции за качество подготовки випускников;

- Государственние аттестационние и екзаменационние комиссии, осушествляюшие оценку качества подготовки випускников;

- органи, обеспечиваюшие финансирование висшего образования;

- уполномоченние государственние органи исполнителной власти, осушествляюшие аккредитацию и контрол качества в системе висшего образования;

- бакалаври, принимаюшие решение о виборе специалности магистратури.

2 Характеристика специалности

В данной специалности магистратури ***5А120304 – Историография и методи исторического исследования (по странам)*** **на базе направления бакалавриата** ***5120300-История (по странам и регионам)*** реализуеця основная образователная программа висшего образования по подготовке магистров, полное освоение теоретических и практических занятий которой позволяет лицу, успешно прошедшему итоговую аттестацию, получит квалификацию (степен) «магистр» и официалний документ(и) о висшем образовании государственного образца.

3 Обшая характеристика специалности магистратури *5А120304 – 5А120304 - Историография и методи исторического исследования* на базе направления бакалавриата *5120300-История (по странам и регионам)*

3.1. Област профессионалной деятелности магистров включает:

научно-исследователские организации и учреждения селскохозяйственного профиля, занимаюшиеся научними; технологическими проблемами;

научно-исследователские центри;

научно-производственние об`единения;

организации системи висшего и среднего специалного образования;

органи государственного управления;

3.2 Об`екти профессионалной деятелности магистров ***5А120304 – 5А120304 - Историография и методи исторического исследования*** подготовленних на базе направления бакалавриата ***5120300-История (по***

странам и регионам) включают в себя историографический и источниковедческий анализ исторических исследований, изучение упорядочения и комплектования архивних документов, подготовка публикации документов, исследование форми и содержания архивних фондов, отбор документов и их експертиза ценности, источниковедческий анализ разновидних документов, методи их исследования;

3.3 **Види профессионалной деятелности магистров**

Видами профессионалной деятелности магистров являюця:

- *Научная и научно-исследователская деятелност;*
- *Организационно-управленческая деятелност;*
- *Нормативно-методическая деятелност;*
- *Педагогическая деятелност в соотвецтвуюших образователних учреждениях системи ВССУЗ;*

Конкретние види профессионалной деятелности, к которим в основном готовиця магистр, определяюця висшим учебним заведением совместно с заинтересованними участниками образователного процесса.

3.4 Задачи профессионалной деятелности магистров

Магистр специалности ***5А120304 – Историография и методи исторического исследования (по странам)***, подготовленний на базе направления бакалавриата 5120300-История (по странам и регионам) в резултате освоения образователной программи должен решат следуюшие профессионалние задачи, соотвецтвуюшие основним видам профессионалной деятелности и профилной подготовки:

научная и научно-исследователская деятелност:

– научная, научно-педагогическая деятелност по предметам исторических наук в социально- гуманитарних факултетах университетов и педагогических институтах, учреждениях гуманитарного направления Академии наук РУз.

– изучение по профессионалной специалности резултатов нових научних исследований, научной литератури или работ на нових научно-исследователских итогов;

– подготовка научних обзоров, составление рефератов и библиографии по тематике проводимих исследований;

– участие в работе научних симпозиумов, семинаров, научно-практических конференций;

– подготовка публикаций научно-исследователских резултатов обшественних журналах;

организационно-управленческая деятелност:

организация и руководство групп по проведению научних исследований по изучению исторических источников и литератури;

нормативно-методическая деятелност:

– участие в разработке нових методов исследования по историографии, источниковедению и методам исторических исследований;

педагогическая деятелност в соотвецтвуюших образователних учреждениях системи ВССПО:

– осуществление педагогической или научно-исследователской работи по предметам история, историография, источниковедение, архивоведение и специалние исторический дисциплини в учебних заведениях и научних учреждениях системи ВССПО;

3.5 Возможности продолжения образования

Магистр может продолжат научно-исследователскую деятелност в качестве стажера-исследователя или стажера-исследователя-соискателя в висших образователних учреждениях, научно-исследователских институтах академии Наук не менее трех лет.

4 Требования, пред`являемие к уровню подготовки магистра

4.1 Магистр по специалности ***5А120304 – Историография и методи исторического исследования (по странам)***, подготовленний на базе направления бакалавриата 5120300-История (по странам и регионам) должен обладат следуюшими **обшими и профессионально-квалификационними** компетенциями:

а) ***обшими квалификационними компетенциями:***

- способностю вистраиват и реализовиват траектории интеллектуалного, культурного, нравственного, физического и профессионалного саморазвития и самосовершенствования, и умет применят их на практике;
- уважително и бережно относиця к историческому наследию и культурним традициям, толерантно воспринимат социалние и культурние различия;
- понимат движушие сили и закономерности исторического процесса; рол насилия и ненасилия в истории, место человека в историческом процессе, политической организации обшества;
- понимат и анализироват мировоззренческие, социально и личностно значимие философские проблеми;
- умет исползоват нормативние правовие документи в своей деятелности;
- умет исползоват в области историографии теоретические и практические навики;

- самостоятелно овладеват новими знаниями и практическими навиками в области предмета историография и методи исторических исследований при помоши современних информационних технологий, и умет ползоваця ими в практической деятелности;
- владет способностями создават новие идей и и самостоятелно вести научно-исследователскую работу, а также обладат навиками работи в научном коллективе;
- обладат способностями совершенствования собственной интеллектуалной и обшекултурной степени развития, духовного и физического совершенствования личности;
- активно участвоват в научной, производственной и социалной областях деятелности;

- владет культурой мишления, обладат способностю аргументированного и ясного изложения устной и писменной речи;

- способностю критически переосмисливат накопленний опит, изменят при необходимости вид и характер своей профессионалной деятелности;

- способностю понимат сушност и значение информации в развитии современного информационного обшества, сознават опасности и угрози, возникаюшие в етом процессе, соблюдат основние требования информационной безопасности, в том числе зашити государственной тайни;

- владет основними методами, способами и средствами получения, хранения, переработки информации, имет навики работи с компютером как средством управления информацией;

- способностю работат с информацией в глобалних компютерних сетях;

- владет одним из иностранних язиков на уровне не ниже разговорного;

- владет средствами самостоятелного, методически правилного исползования методов физического воспитания и укрепления здоровя, бит готовим к достижению должного уровня физической подготовленности для обеспечения полноценной социалной и профессионалной деятелности.

б) профессионалними компетенциями, включая:

Научную и научно-исследователскую деятелност:

- способност проведения научних исследований и получения нових научних, а также практических резултатов, разработки концептуалних и теоретических моделей решения научних проблем и задач, современних методических исследовании по своей специалности, нових методов претворение в жизн нових исследований с помошю системних подходов, осушествлят научние и практические исследования, обобшат полученние резултати на основе которих виводит научний итог;

Организационно-управленческую деятелност:

- способност руководит научними проектами, руководит командой научного проекта; способност руководит по специалности отделом, кафедрой, научно-исследователской лабораторией; способност организоват и руководит производителним и научно-исследователским коллективом в условиях риночной економики; способност руководит научно-практической проектной командой и анализироват возможние проблеми в процессе планирования подготовки кадров и ресурсов.

Педагогическую деятелност:

- способност проводит теоретические и практические занятия по предметам, предусмотренним направлением подготовки, в образователних учреждениях системи ВССО; владет методикой обучения дисциплин; исползоват технические средства обучения и применят новие педагогические технологии в процессе занятий по преподаваемим дисциплинам.

в економической сфере:

умет анализироват технико-економические показатели по специалности историография и методи исторических исследований;

профессионалние навики должни отвечат профессионалним требованиям самостоятелно вести деятелност на занимаемой должности.

4.2 Требования к знаниям, умениям и навикам магистров по блоку дисциплин специалности

В процессе изучения *дисциплин специалности*

Магистр должен:

имет представление:

- о теории и практике историографии и методах историографических исследований;
- о методах историографического анализа и проведении исследования по избранной теме;
- об основних принципах историографического анализа научной литератури;
- историографический анализ исследования источников;
- о роли и значении различной литератури и источников в проведении научного исследования;
- о значении и применении методов историографии;
- о сушности и своеобразии историографии истории древнего периода и средневековя Средней Азии;
- историографии политической истории среднеазиацких ханств;
- теоретико-методологические аспекти обшественно-економической и культурной истории периода правления среднеазиацких ханств;
- значение изучения литератури совецкого периода и их историографический анализ;
- отрицателном влиянии в науку одностроннего и не об`ективного изучения исторических событий в совецкий период;

- о значении повишения внимания исторической науке в период независимости Узбекистана;
- актуалних проблемах историографии Узбекистана;
- историографии истории зарубежних стран и новие подходи в освешении исторических событий;
- связи исторических событий, освешенних в историографии с историей человечества и обшества;

знат и умет исползоват:

- основние принципи историографических исследований;
- изучит широко распространенние важние методи исследования;
- основние методи исторических исследований и их классификацию;
- теоретические и концептуалние подходи, научние принципи освешения истории Средней Азии периода древности, средневековя;
- основние историографические исследования по истории среднеазиацких ханств и их значение;
- основние подходи освешении истории Узбекистана совецкого периода;
- концептуалние проблеми, видвинутие в исследованиях периода независимости;
- научний анализ актуалних вопросов историографии истории Узбекистана;
- основние центри исследования истории зарубежних стран и деятелност;

- практическое значение историографии в освешении исторических событий;

имет практические навики и опит:

- повишат базовие знания по истории историографии;
- решат теоретические и практические вопроси историографии;
- знат степен изученности истории Узбекистана в зарубежних исследованиях и умет их применят в научной работе;
- знат об исследованиях, посвяшенних изучению исторических источников;
- фундаменталние етапи исторических исследований;
- умет активно исползоват необходимие методи и концептуалние принципи в исторических исследованиях;
- знат фундаменталние исследования по истории Средней Азии периода древности и средневековя;
- историографию истории среднеазиацких ханств и изучение вопроса зарубежними исследователями;
- историографические исследования совецкого периода и отражение основних подходов в изучении истории Узбекистан;
- позитивние сторони историографии Узбекистана периода независимости, основи освешения истории новими методами;

- актуалние проблеми историографии истории Узбекистана и их решение;
- формирование и етапи развития историографии истории зарубежних стран, методологические подходи, основние исследования.

5 Необходимое содержание и компоненти блока специалних дисциплин

5.1 Необходимое содержание блока обшеметодологических дисциплин, интегрированного курса обшей специализации и научной деятелности приведени в Государственном обзарователном стандарте «Обшие требования к необходимому содержанию и уровню подготовленности магистров по специалностям на базе направления бакалавриата *5220300 - Архивоведения*».

5.2 Блок дисциплин специалности:

5.2.1 Теория и практика предмета историография:

Педмет и об`ект историографии; функции историографии, историография как специалная историческая дисциплина; термин “историография”; етапи развития историографии; види исследований по историографии.

Понятие «концепция истории»; об`ект, предмет, методи и задачи исследваний; изменения источниковой биза исторической науки; методи анализа исторических источников, их основние напрвления.

Оформение историчекой науки как обшественной; инфраструктура истории и историографии; система научно-исследователских институтов; подготовка кадров; неправителственние научние обшественние организации; форми пропаганда исторических знаний; историческая периодическая печат.

5.2.2 Методи исторических исследований:

Актуалност курса, цели и задачи; методи исторических исследований и их место в научно-исследователских работах; источники и историография; методи исследования в исторической науке; методи организации работи и их принципи, функции; основние принципи историчекой науки и их своеобразие; проблеми еффективного исследования истории, методи писания научних работ.

Основние принципи изучения научно-исследователских работ; принципи организации научних исследований; вибор теми исследования и его обоснование; определение актуалности проблеми; применение определенних методов исследование проблеми по определенной теме;

определение степени изученности проблеми; научно-методологические сторони исторических исследований; значение научно-справочного аппарата в еффективном исследовании проблеми, принципи составления научно-справочного аппарата.

Принцип историзма и его место в научних исследованиях; значеие принципов об`ективност, сравнителний анализ, критический анализ в исторических исследованиях; историзм (причини и закономерности возникновения, развития и изменения событий) и его связ с другими историческими событияминаписание заключения на основе собранних фактов; внутреннее направление исследуемих вопросов, етапи его развития; измения в различних етапах, методи исследования; необходимост разработки основ научних методов для исторических исследований.

5.2.3 Историографии истории Средней Азии периода древности и средневековя:

Писменние источники – Авеста, Бехистунская надпис, надписи Персеполя как епиграфические источники; произведения Геродота, Ксенофонта, Аристотеля по истории Средней Азии; произведения Квинт Курций Руфа, Диодора, Страбона о завоевателних походах А. Македонского; историография восстания за независимост жителей Согда против А. Македонского. Спитамен; возникновение государственности на территории Средней Азии и его значение в развитии исторической науки.

Восточние рукописи и место в истории цивилизации; взаимосвяз арабской историографии с народним творчеством, теологией, традициями Корана; историорафический анализ произведений Табарий «Тарихи ар-русул-ва-л-мулук», Наршахий «Бухоро тарихи», Беруний «Осор ул-боқиа»; историография истории Средней Азии Х-ХИвв.; развитие Хорезма как центра Средней Азии и его отражение в произведении Мухаммад Багдодий «Муҳим номалар битиш йўл-йўриқлари»; произведение Рашидиддина «Жоме`-ут-таворих» и «ЙОзишмалар»и историография средневековя; отражение социально-економической и политической жизни Средней Азии в работах Рашидиддина; произведения Гардизий «Зайнул- ахбор», Ҳамидуллоҳ Қазвинийнинг «Тарихи Гузида», мемуаров Ибн Баттути и их значение в изучении истории.

Административние, социалние и культурние преобразования в период правления Амира Темура; «Уложения Темура»; произведения Низомиддин Чомий «Зафарнома»; Хофиза Абру «Зубдат-ут-таворих» Чарифиддина Али

ЙАздий «Зафарнома»; Абдураззока Самаркандий «Матла-ус-са`дайн мажма ул баҳрайн»; Мирхонда «Равзат-ус-сафо»; Хондамира «Ҳабиб-ус-сиёр» как источники по истории периода правления темуридов; исследование истории периода правления Амира Темура и темурийдов; исследование истории периода правления Амира Темура и темурийдов в период независимости.

Историко-географические работи по истории Средней Азии ХВИ–ХВИИИвв.; определение влияния природних условий, человечества и традиций

в разивтие историческиой науки.

Основние источники и их исследование.

5.2.4 Историография истории среднеазиацких ханств:

Историко-географические работи по истории Средней Азии ХВИИИ–первой половини ХИХвв.; определение влияния природних условий, человечества и традиций в разивтие историческиой науки.

Основние источники: по истории Кокандского ханства «Чайбонийнома», «Таворихи гузида», «Тарихи Мукимхоний», «Тарихи Абу Файзхон», «Убайдулланома», Фазлий «Умарнома», Муҳаммад Хакимхона «Мунтахаб ут-таворих».

Произведения Абул Убайдуллохаҳ Тошкандий, Мухаммад Солиха Тошкандий, Аваз Мухаммад Аттор Хукандий, Мухаммад ЙУсуфа Тойиба, Мирза Рахим Тошкандий, Мухаммад Азиз Маргиноний.

Изучение истории среднеазиацких ханств в ХИХ– первой половине ХХвв.; организация отделения Восточних язиков на факултете Восточних язиков Санкт-Петербургского университета (1854г.). организация кафедри Восточних язиков и Мусулманской Азии и их историографические исследования.

Вклад В.В. Григорева, Н.И. Веселовского, Казимбека в исследование археологии, истории и етнографии Средней Азии; историко-етнографические работи В.В. Радлова, А. Гребенкиной, Л.Н. Соболева, А. Куна, Д.Л. Ивановой; историко-економические работи М.С. Андреева, М. Вирского, И.М. Слуцкого, Н.С. Ликошина, Ф. Поспелова, Н.А. Кирпичникова, ЙУ.О. ЙАкубовского, В.Л. Вяткина; В.В. Бартолд и его произведения по истории Средней Азии периода древности, средневековя, истории ислама, философии, етнографии, епиграфике и нумизматике; историко-етнографические работи В.П. Наливкина.

Своеобразие историографии истории среднеазиацких ханств: политика, економика, обшественно-културная жизн.

5.2.5 Историография Узбекистана совецкого периода и независимости:

Историческая наука 20-30 гг. ХХ века; научние учреждения Узбекистана и их рол в подготовке кадров - историков.

Исследования по археологии и етнографии Узбекистана. Вклад А.П. Окладникова, В.А. Чишкина в развитие исторической науки; исследование рукописного наследия Абу Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Захириддин Бобура по истории науки, културе, исскуства народов Средней Азии.

Исторические произведения С.П. Толстова, ЙА. Гулямова, И. Муминова.

Ўрта Осиё халқларининг хорижий мамлакатлар билан тарихий, сиёсий-иқтисодий ва маданий муносабатларининг ўрганилиши.

Исследования периода независимости и задачи поставленние перед исторической наукой; проблемние вопрси; виступления Президента Республики

Узбекистан И.А. Каримова о задачах исторической науки и принципах освешения истории; об`ективное исследование истории и его
глубокое изучение как главнаий принцип государственной политики.

Деятелност семинара имени ЙАхё Гулямова. Формирование в исторической науке нових мировоззрений; начало исследования научного наследия среднеазиацких просветитетлей, историков; возникновение нових форм и жанров исторических исследований в период независимости, их своеообразие.

Новие взгляди на работи местних историков; новая концепция изучения Отечественной истории; комплескное изучение истории государственности; исследования по истории производства, предпринимателства.

Проблемние задачи историографии: опит и перспектива развития. Устная история.

5.2.6 актуалние задачи историографии истории Узбекистана:

Историческая наука в Узбекистане; основние историографические исследования по истории Узбекистана; различние направления и историографические школи; историография истории Узбекистана в различние исторические периоди; освешение и оценка истории Узбекистана в различние исторические периоди.

Методи, принципи, форми историографичекого анализа; научние подхода в изучении истории народов Узбекистана его культури и традиций; принцципи об`етивности и историзма.

Освешение истории Узбекистана в зарубежной историографии; рол идеи и идеологии националной независимости в освешении истории Узбекистана; современние подходи в историографических исследованиях, исползование научних достижений мировой науки.

5.2.7 Историография в зарубежних странах:

История историографии в зарубежних странах; формирование и развитие историографии как науки в странах Востока и Запада; крупние историографические центри; крупние историографические школи в зарубежних странах и их представители. Основние подходи в историографии.

Развитие историографии в древний период (Древний Восток, Древняя Греция, Древний Рим); основние етапи развития и история историографической науки в Западной Европе в ранее и развитое средневекове; историография периода средневековя в Китае, Индии, Ближнем и Среднем Востоке.

Развитие историографии в России в ХВИИИ–ХХвв.; развитие историографии в Англии, Франции, Германии, Китае, Индии в ХХв.; научная деятелност историографов; научное и практическое исползование литератури по историографии.

Состояние историографии в странах СНГ: история, перспективи, проблеми развития.

Дисциплини по вибору

Перечен и содержание дисциплин по вибору определяеця висшим учебним заведением с учетом требований заказчиков кадров и современних

достижений науки, техники и технологий в сфере специалности.

5.3. Оценка навиков и компетенции

Учет резултатов обучения и функции оценки: социалние функции конроля успеваемости резултатов обучения; педагогические функции контроля резултатов успеваемости; начуние функции и легитимизация оценивания;

Модели личности: психические состояния и психологические процесси; модел компетенция; модел навиков; модел компетентции в образовании; формировании цели в учебних планах; таксономия цели обучения;

Методи учета резултатов: усвоение материала, виполнение устних, писменних (тестирование, контролная работа, курсовие работи) заданий, самостоятелних работ, практических занятий;

Оценка резултатов успеваемости: разработка критериев оценивания по каждому предмету; виполнение заданий, поручений, взаимосвяз между кртериями оценок, види оценивания.

Состав и содержание предметов по специалности определяеця с учетом достижений науки, техники и технологий, а также исходя из требований заказчиков кадров.

Приложение

Примерная структура образователной программи по интегрированним курсам специалности для разработки учебного плана

Т/р	Наименование блоков дисциплин и интегрированних курсов	Об`ём обшей нагрузки, в часах
1.00	**Обшеметодологические дисциплини**	**756**
2.00	**Дисциплини специалности**	**1188**
2.01	Теория и практика предмета историографии	150
2.02	Методи исторических исследований	150
2.03	Историография истории Средней Азии периода древности и средневековя	140
2.04	Историография истории среднеазиацких ханств	140
2.05	Историография истории Узбекистана совецкого периода и независимости	84
2.06	Актуалние вопроси историографии истории Узбекистана	140
2.07	Предмет историография в зарубежних странах	84
	Дисциплини по вибору	***300***
	Всего:	**1944**

Библиографические данние

УДК 002: 651.1/7 Группа Т. 55

ОКС 01.040.01

Ключесвие слова: профессионалная деятелност, компетенция, модул, направление образования, об`ект профессионалной деятелности, сфера профессионалной деятелносии, основная образователная программа магистратури (программа магистратури), профил, резултати обучения, учебний цикл, историография, теория и практика историографии, классификация, методи исторического исследования, Средняя Азия, ханства, историография истории совецкого периода и независимости Узбекистана, актуалние задачи историографии, факти, предмет историография в зарубежних странах.

РАЗРАБОТАНО:

ТСентр развития висшего
и среднего специалного,
профессионалного образования при МВССО РУз
Директор _____ Б.Х.Рахимов
«_____» _____ 2011 г.
М.П.

Национаалний Университет Узбекистана
Ректор _____ проф. Г.И.Мухамедов
«_____» _____ 2011 г.
М.П.

СОГЛАСОВАНО:

Институт истории Академии наук
Республики Узбекистан
Директор_____ д.и.н. Р.М.Абдуллаев
«_____» _____ 2011 г.
М.П.

ТСентр новой истории Узбекистана
Академии демократического
строителства обшества
при Президенте Республики Узбекистан
Директор_____ проф. А.С. Сагдуллаев
«_____» _____ 2011 г.
М.П.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТАСДИҚЛАЙМАН
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазири

201__йил «__»_____
м.ў.

ЎҚУВ РЕЖАСИ
Мутахассислик: ***5А120302-Тарих***
(йўналишлар ва мамлакатлар)

Академик даража - МАГИСТР
Ўқиш муддати - 2 йил
Ўқиш шакли - кундузги

И. ЎҚУВ ЖАРАЁНИ ЖАДВАЛИ

Курс	Ҳафталар	Жами	Ўқув жараёни (ҳафталарда): Назарий таълим ва илмий фаолият	Малака амалиёти	Аттестация.лар	Таътиллар	Ҳаммаси
И	Т Т А А А Т Т Т Т Т Т Т Т Т	42	**40**		2	10	52
ИИ	Т Т А А Д Д Т Т Т Т	42	30	8	4	6	48
	ЖАМИ:	**84**	**70**	**8**	**6**	**16**	**100**

Сентябр: 1 2 3 4 5; Октябр: 6 7 8 9; Ноябр: 10 11 12 13 14; Декабр: 15 16 17 18; Январь: 19 20 21 22 23; Февраль: 24 25 26 27; Март: 28 29 30 31 32; Апрел: 33 34 35 36; Май: 37 38 39 40; Июн: 41 42 43 44; Июл: 45 46 47 48; Август: 49 50 51 52

[ ] **Назарий таълим ва илмий фаолият** [Д] **Давлат аттестацияси** [А] **Аттестация** [Т] **Таътиллар**

ИИ. ЎҚУВ РЕЖАСИ

Т/р	Ўқув фанлари (курслар) ва илмий фаолият турларининг номи	Талабанинг ўқув юкламаси (соатларда): Умумий юклама-нинг ҳажми: Соат	%	Аудитория машғулотлари (соатларда): Жами	Маъруза	Амалий	Лабора-тория	Семинар	Курс лойиҳаси (иши)	Мустақил таълим	Соатларнинг семестрлар ва ҳафталар бўйича тақсимоти: 1 курс 1	1 курс 2	2 курс 3	2 курс 4
											Семестрдаги ҳафталар сони			
											20	20	20	18
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1.00	**Умумметодологик фанлар**	**528**	**35**	**360**	**130**	**220**	**10**			**168**	**11**	**4**	**3**	
1.01	Миллий ғоя: Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегияси	58		40	20	20				18	x			
1.02	Илмий-тадқиқот методологияси	88		60	30	30				28	x			
1.03	Педагогик технологиялар	58		40	20	20				18		x		
1.04	Амалий хорижий тил	148		100		100				48	x	x	x	
1.05	Ахборот тизимлари	60		40	20	10	10			20	x			
1.06	Нутқ маданияти	58		40	20	20				18			x	
1.07	Психология (фан ва таълим)	58		40	20	20				18	x			
2.00	**Мутахассислик фанлари**	**756**	**50**	**500**	**250**	**20**		**230**	**к**	**256**	**7**	**10**	**8**	
2.01	Қадимги Шарқ тарихи тарихшунослиги ва манбашунослиги	116		80	40			40	+	36	x			
2.02	Урта аср Европаси тарихи тарихшунослиги ва манбашунослиги	98		60	30			30	+	38	x			
2.03	Янги ва энг янги давр тарихи тарихшунослиги ва манбашунослиги	116		80	40			40		36		x		
2.04	Тоталитар тузумнинг тарихий тажрибаси	98		60	30			30		38		x		
2.05	Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти	98		60	30			30		38		x		
2.06	ХВИИИ-ХИХ аср Россиянинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ривожланиши	114		80	40	20		20		34			x	
2.07	ХВИИИ-ХИХ аср И-ярмида Россиянинг Ўрта Осиё давлатлари билан халқаро муносабатлари	116		80	40			40		36			x	
3.00	**Танлов фанлари**	**228**	**15**	**152**	**76**			**76**		**76**			**4**	**4**
	Жами	**1512**	**100**	**1012**	**456**	**240**	**10**	**306**		**500**	**18**	**14**	**15**	**4**
4.00	**Илмий фаолият**	**2700**		**1796**						**904**	**18**	**22**	**21**	**32**
4.01	Илмий-тадқиқот иши ва магистрлик диссертациясини тайёрлаш, малакавий амалиёт	2322		1536						786	x	x	x	x
4.02	Илмий-педагогик иш	378		260						118	x	x	x	
	Жами	**4212**		**2808**						**1404**	**36**	**36**	**36**	**36**

ДАВЛАТ АТТЕСТАЦИЯСИ:
1. Фанлар (ёки фан) бўйича давлат аттестацияси
2. Магистрлик диссертациясини ҳимоя қилиш

Изоҳ:

1. Ушбу ўқув режаси асосида олий таълим муассасаси қўлланма ўқув режасини ишлаб чиқади. Бунда олий таълим муассасасига ҳафталик юкламани ўзгаришсиз сақлаб қолган ҳолда соатлар ҳажмини фанлар блоклари учун 5% доирасида, блокка кирувчи фанлар учун эса - 10% доирасида ўзгартириш ҳуқуқи берилади.

2. Маъруза соатлари ҳажми аудитория вақтининг 50 фоизидан ошмаслиги керак. Фан мавзуларининг камида 25 фоизи мустақил таълим тарзида ўзлаштирилиши лозим.

3. Фанлар (фан) бўйича давлат аттестациясига қадар ҳар бир фан бўйича 6 соат ҳажмида маслаҳатлар берилади.

Мувофиқлаштирувчи кенгаш раиси _____

(имзо)

Олий таълим муассасалари бош бошқармаси бошлиғи **И.Мажидов**

Маънавий ва ахлоқий тарбия бошқармаси бошлиғи **М.Комилов**

ОЎМКҲТРМ директори **Б.Рахимов**

ЎзМУ ректори **Ғ.Мухамедов**

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими йўналишлари бўйича Мувофиқлаштирувчи кенгашида маъқулланган

201_йил “___” _____ даги __ - сонли баённома

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Фан тарихи фанидан

ДАСТУР

200000-Гуманитар фанлар ва фанлар таълнм сохаси 5220200-Тапих бакалавр йўналишлари учун
5320300-Архивигунослик бакалавр йўналишлари учун

Тузувчп: катта учит. А.М.Хпдиров Тачрпзчилар:
Акад. АР.Мухаммаджонов (УзМУ тарих факультети профессорн) Т.ф.н. АЖ.Яхшиев (УзР Президента хузуридаги Давлат ва Жамият курилиш Академияси)

Дастур Мирзо Ул>тбек номч/а-и Узбекистан Милли й университета услубий илмий кенг.;шида куриб чнкилган ва тавсия кнлинган. О?_____ 2006 й. -сон мажлис баёни.

Мувофш^лантирувчи кенгашнинг билан тасдик^а тавсия этилган.

КИРИШ

Ушбу наъмуиавий дастур гФвИ тарихи» курсидяи тузплгап Пулпб, кайдпъ 1АСИ унда фаннинг жамият тараккиётнда тутгаи урни, илмий кашфиетлар, йприк мута -аккнр алломаларнинг ижодн хакида фикр •оритилади. Тарих ан маълумки, кншилнк жамиятида фан таракктъётни белгнловчн о :и\лардан булнб келган Дастурда нлх жамиятда илмий бнлимла] ни пай/, булншндаи тортнб. бугунги илмий техника прогрести! им б^лгап жараёнлар тахлнл этплади. Айникса, Урта Оспёдан етишнб чик,кан К,омусиЙ аллома/\ар меросига алохида эътибо| берилади. Талабалар «Фан тарихи курсипи атрофлича тушунишлари учун «Сапъат тарихи», «Фалсафа тарихи», «Мантнк», «Лдабиёт тарихи», «Дпшиуиослпк». «Табиатшунослик асослари» каби фанлардан хам яхши ^ЗЛЯШТИргап булмогллрн лозпм Антик даврдл илмий гафаккурннг пайдо булнши ва

и 1.1 клал ниши

Инсонларнинг нлк ж мияти ва илмий бнлимлар манбаси. Дастлабки билимларнинг и чалий характерн на Кадимги Шарк мамлакатларида туплапннш (Миср. Бобил. Хиндистон, Хитой). Мифология атроф —мухит хакидаги инсоп тасаввуринипг бпр ^■бутун тизимиии яратишга дастлабки уриниш спфатида. Мнлоддап авпалги ВИ асрда Кадимгп Юпоинстондл илмий билимларнинг дастлабки Нозарий тизимишппъ шакллапииш (Фалос. Демокрит на бошка). Табиат фалсафаси на уидап алохида билим сохаларииишъ ажралиб чикиши (геометрия механика, астрономия ва бошк.а). Фан тараккиётнда Арастунпнг ро..н

ИХ-ХИ асрда мусулмон Уйконнш даврн. Шарк олимлариинг дуне илмий тараккиётнга ижюираии хиссаси Ис.-.ом —минтака халкларн маданий муносабатларини бОРЛОВЧИСИ спфатида. Утмиш маданий ва ИЛМИЙ мероснни саклаш ривожлантириш ва ян ада бойитиш. Маъмун Академияси. Дунсний ва диний илмий билимларнинг упгунлиги ва узаро бир— бнрпни боЙЯТИШ (ал — Фаргоннй, ал —Бухорий, ат —Термизий, Югнакий ва бошкалар). Шарк комусий олнмларп

(Форобий, Берупий, Ибн Сини, Хоразмий). Гуманитар билим \арнинг атоклн арбоблари (Махмуд КОиуФапини, Юсуф Хос ложиб. Рудакий, Дакикий. Фирдавсий. Наршахий, МарРННОНИЙ, Мотуридип ва бошкалар). Суфизм таълимотн Фанларнппг кЛЛССПфНКацнягП

У.:та всрларда Европа фан/М и|^ароллнглар тараккпоти» Пнсон фаолпятинпнг барча сохаларида христиан дннинипг хукмронлигп Схолостика (диний ~ пазарий фалсафа) - урта асрлар даврн фаппиинг уз и га хос шакли снф.гида Амалий илмий билимларнинг койинги ривожи учуй негиз яралиши. Илк уннверстетларнинг очнлиши. Жамият маънавнй имконнятларининг усиши.

Унтинш даврп. ХИВ-ХВИ асрлар Европада илмий бил.-» лар ривожпда янш давр Уйгониш даври янги ижтимоий — иктисодий муносабатларга жавоб сифатида. Гуманизм (инсонпарварлик) ва атропоцентризм (инсои коинот маркази). Дуиёвий фаннинг пайдо булиши (Парацелье, Н.Макявелли, Ж.Бруно, Н.Коперник, Аеоивп,,_- да Винчи, Галилей ва бошкалар). Буюх географик кашфиётлар (Х.Колубм, Васко де Гама, Ф.Магеллан саёхатлари).

Марказпй Осиёда Темур ва темуриплар даври фап тара^киётн Амир Темур хомийлигида Марказпй Осиёда фан ва маданиятнинг юксалиги. Темур сап чшдаги олимлар (тафтазоний, ЖурЖОНИЙ, Низомиддин, НИЗОМИДДИН Шомнй ва бошкалар). Накшбанднй ва унинг мактаби. Математика, астрономия, география ва тиббиёт тарак1$иёти. Мирзо Улугбекнинг илмий фаолияти. Улугбекнинг устоз ва шогирдлари (Козизода Румий, Али Кушчи ва бощцалар). Алишер Навог.ъ(унинг узбек адабий тили ривожига кушган хиссаси. Зах^иридАИН Мухаммед Бобур олим сифатида.

Яши давр ф.шн. Фаниинг шаклланиш жарасни ва упннг замоиавий талкппп

Илмий тажриба тадкнкотнннг янги услуби сифатида (Р.Декарт, И.Нюьтон ва бошкалар). Механика ютуклари. Инсоният хаётида жамият ва давлатнинг бир бугуп дупсвий механизмиго умумий таълимотнннг булими сифатида вужудг?. келиши. Фан ва ишлаб чикариш уртасида алокаларининг ургапилиши. М.С аср фанининг турли сохаларидаги туилангап пплпмларнп ТвХЛИЛ килиш ва тартибга солиш даври. Механистпк Дупокарашдаги йнкироз ва АЭйниггейннинг эхтимоллий назарняси. ХВИ —ХИХ асрнинг биринчи ярмида Марказпй Осиёда фаннинг ахтюлн. Россиянинг мустамлакачилик хукмронлигнъ даврида ,)ан ривожидаги номутаносиблик. Фан тараккпётнда жаднддларнпнг кушган ^иссаси.

XX аср-илмпй техника тарак^иёти ва илмий-техинка ннкнлобн

асри

Илмий-техника тараккнётининг могшим ва охамиятн. XX асрдаги мухим илмий кашфиётлар. Марказпй Осиёда биринчи университетнинг очнлиши ва уннпг минтакада фан ривожига кушган хиссаси. Узбекистон Фаплар Академиясинпнг ташкил топиши. Совет тоталитар тузуминннг фанга нисбатан к.атакончилик сиёсати. XX аср урталарн — илм.техника инкилобшшнг бошланиши. Фа плат бекнес юксолнш ва упипг боносита ишлаб чнкарувчч куч га айланишн. Жамият ривожига илмий—техника инкилобгнинг таъспрн ва илмий техника тараккпётнннг жадаллашуви. Ахборот ва ахборот технологпясиннг ривожланиши.

Дм,и чип машгулот

Фан тарихига кириш. Антик даврда илмий тафаккурнинг пайдо булиши аа шаклланиши. ИХ-ХИ асрда мусулмон Уйгониш даври. Шарк олимлариннг луне илмий тараккиётига кушган .хиссаси. Урта асрларда Европа фани. Уйгониш даври. ХИВ —ХВИ асрлар Европада илмий билимлар ривожпда янги давр. Марказпй Осиёда Темур иа темурнйлар даври фап тараккпёти. Янги давр фани. Фаннинг шаклланиш жараёпи ва унинг замоиавий талкиНи. XX аср-илмий техника тараккпёти ва илмий— техника ннцилоби асри.

мавзусида реферат ёзнш Антик даврда ИЛМИЙ тафаккурнинг пайдо булиши мавзусида маъруза тайёрлаш. Фалес ва Демокрчтнннг илмий Дунекараши мавзусида илмий ахборот тайёрлаш. Университет кутубхонаси фондидаги «Фан ✓ тарнхи»г<1 оид адабнётларнинг бпблиографнясинн тузиш. Интернет сахифаларндан Арастунинг хаёТИ ва фаолиятига оид материал"лрни туплаш хамда илмий маъруза тайёрлаш.. Мелом ДИНИНИНГ илм фанга муносабати мавзусида реферат тайёрлаш. «ИХ—ХИ асрда Мусулмон Уйгониш даври» мавзусида илмий макола тайёрлаш Хоразм Маъмун ЯКйдемняСИПННГ 1000 йиллигига илмий маъруза ёЗНШ. Абу Райхон Берупий асарларининг руйхатинн тузиш. Абу Али Ибн Сино асарларининг руйхатинн тузиш. «Имом Пухорий Оуюк мухаддиъъ аллома» млнзусидл ррферЛТ тайёрлаш Абу И лиисп ФаробиЙ хасида :л,лоп с >ъ ʌ 11111 < 111 китобларга аннотации тузиш. Мусулмон Уйгониш даври а.\ломалари .хасида альбом тайёрлаш «Ж.Брупоппнг илмий жасирати» мавзусида илмий маъруза тайёрлаш. Буюк географик кашфиётлар хак.ида реферат
тайёрлш (хариталар ЧНЭНШ). МИрзо УлугбоКНННГ астрономия мактаби мавзусида илмий макола тайёрлаш. А.Навонй ва унинг узбек адаоий тилига кушган хиссаси мавзусида кичик илмий — амалий анжуман ташкил этиш. «Европада илк университетларнинг ОЧИЛйшии интернет материаллари асосида реферат тайёрлаш. И.Ниыотоп буюк мугафаккир мавзусида илмий ахборот тайёрлаш. А.Энштейн ва ннсбийлик назарняси мавзусида илмий макола тайёрлаш «Турк1к гон жаднддларнни илм —фанга кушган хиссаси» мавзусида реферат тайёрлаш. «Узбекистон Мнллий университетининг Узбекистондаги фей ривожига кушган хиссаси» мавзусида илмий макола тайёр п УзМУ профессор ва

Тошкент - 2006

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЙеРСИТЕТИ

Рўйхатга олинди **«ТАСДИҚЛАЙМАН»**

Ўқув ишлари бўйича проректор

№_____ **проф. Н.Б.Ешқобилов_____**

2013 й «____»_____ «____»_____2013 йил

" Фан ва техника тарихи " фанинг

ИЧСҲИ ЎҚУВ ДАСТУР

Билим сохаси: *100000-гуманитар соха*

Таълим сохаси: *130000-тарих*

Таълим йўналиши: 5220200 - "Тарих"

САМАРҚАНД 2013

Фаннинг ишчи укув дастури укув, ишчи укув режа ва укув дастурига мувофик ишлаб чикилди.

Тузувчи:

Абрийев.Ҳ.Б- СамДУ, «Тарихшунослик ва манбашунослик» кафедраси ўқитувчиси

Тақризчилар:

Ергашев.Б.Е- СамДУ, «Тарихшунослик ва манбашунослик» кафедраси мудири, доценти.

Илалов.И.Н-СамДУ, « Тарихшунослик ва манбашунослик » кафедраси доценти.

Фаннинг ишчи ўқув дастури Самарқанд давлат университети тарих факултети «Тарихшунослик ва манбашунослик » кафедрасининг ўқув – услубий кенгашининг 201_йил __августдаги мажлиси ___сон йиғилишида мухокамадан ўтган ва факултет кенгашида мухокама қилиш учун тавсия етилган

Кафедра мудири:_____доц. Ергашев.Б.Е

Фаннинг ишчи ўқув дастури Самарқанд давлат университети тарих факултети кенгашида мухокама етилган ва фойдаланишга тавсия қилинган (2013 йил ____июндаги___сонли байённома)

Илмий кенгаш раиси:_____проф.Ш.С.Ғаффоров

Келишилди: Ўқув-услубий бошқарма бошлиғи.

_____ доц.Қурбонов Ҳ.Қ

Кириш

Ушбу о`қув дастур Фан тарихи» курсидан тузилган булиб, унда фаннинг жамият тараққиётнда тутгаи урни, илмий кашфиётлар, йеирик мута - аккур алломаларнинг ижоди хақида фикр юритилади. Тарих ан маълумки, кишилик жамиятида фан тараққтъётни белгнловчи омиллардан булиб келган

Дастурда илм жамиятда илмий билимларнинг пайдо, булишидан тортиб, бугунги илмий техника прогрести! ИМИЙ-ТЕХНИКА жараёнлар тахлнл етилади. Айниқса, О`рта Осиёдан йетишиб чиққан қомусий алломалар меросига алохида еътибо| берилади. Талабалар «Фан тарихи курсини атрофлича тушунишлари учун «Санъат тарихи», «Фалсафа тарихи», «Мантиқ», «Адабиёт тарихи», «Диншунослик». «Табиатшунослик асослари» каби фанлардан хам яхши хабардор булмог`лиги лозим

Антик даврда илмий тафаккурнинг пайдо булиши ва ривожланиши

Инсонларнинг илк жамияти ва илмий билимлар манбаси. Дастлабки билимлар Қадимги Шарқ мамлакатларида тупланиш (Миср. Бобил. Ҳиндистон, Хитой). Мифология атрофмухит хакидаги инсон тасаввурининг бир бутун тизимини яратишга дастлабки уриниш спфатида. милоддан аввалги ВИ асрда Қадимги Юнонстондда илмий билимларнинг дастлабки **Нозарий** тизимиъ шаклланиш (Фалос. Демокрит ва бошқа). Табиат фалсафаси ва ундан алохида билим сохалари ажралиб чикиши (геометрия механика, астрономия ва бошқ.). Фан тараккиётнда Арасту унинг роли.

ИХ-ХИ асрда мусулмон Уйг`ониш даври.

Шарк олимлариининг дунё илмий тараққиётига қо`шган хиссаси Ислом минтақа халқлари маданий муносабатларини бог`ловчи сифатида. О`тмиш маданий ва ИЛМИЙ меросини шаклаш ривожлантириш ва янада бойитиш. Маъмун Академияси. Дунёвий ва диний илмий билимларнинг уг`унлиги ва узаро бир—бирини бойитиш (ал — Фаргоний, ал —Бухорий, ат —Термизий, Югнакий ва бошкалар). Шарқ қомусий олимлари (Форобий, Беруний, Ибн Сино, Хоразмий). Гуманитар билимарнинг атоқли арбоблари (Махмуд Қошг`арий, Юсуф Хос Ҳожиб. Рудакий, Дақиқий. Фирдавсий. Наршахий, Марг`илоний, Мотурудий ва бошқалар). Суфизм таълимотн Фанларнинг класификацияси

Ўрта асрларда европа фани

ъъКаролинглар тараққиётиъъ Иисон фаолятининг барча сохаларида христиан динининг хукмронлиги Схолостика (диний ~ назарий фалсафа) – о`рта асрлар даври фаннинг узи га хос шакли сфатда Амалий илмий билимларнинг ривожи учуй негиз яралиши. Илк университетларнинг очнлиши. Жамият маънавнй имкониятларининг усиши.

Уйг`ониш даври.

ХИВ-ХВИ асрлар Йевропада илмий билим лар ривожида Уйгониш даври янги ижтимоий—иқтисодий муносабатларга жавоб сифатида. Гуманизм (инсонпарварлик) ва атропосентризм (инсон коинот маркази). Дуиёвий фаннинг пайдо булиши (Параселйе, Н.Макявелли, Ж.Бруно, Н.Коперник, да Винчи, Галилей ва бошқалар). Буюк географик кашфиётлар (Х.Колубм, Васко де Гама, Ф.Магеллан саёхатлари).

Марказпй Осиёда Темур ва темуриплар даври фан тарақиёти

Амир Темур хомийлигида Марказий Осиёда фан ва маданиятнинг юксалиши. Темур қароргохидаги олимлар (Тафтазоний, Журжоний, Низомиддин Шомнй ва бошқалар). Нақшбандий ва унинг мактаби. Математика, астрономия, география ва тиббиёт тараққиёти. Мирзо Улугбекнинг илмий фаолияти. Улугбекнинг устоз ва шогирдлари (Қозизода Румий, Али Қушчи ва бошсалар). Алишер Навог.ъ(унинг узбек адабий тили ривожига қушган хиссаси. Захириддин Мухаммад Бобур олим сифатида.

Яги давр фан. Фаниннг шаклланиш жараёни ва уннг замоиавий тараққиёти

Илмий тажриба тарақиётнинг янги услуби сифатида (Р.Декарт, И.Нютон ва бошқалар). Механика ютуқлари. Инсоният хаётида жамият ва давлатнинг бир буг`ини дунёвий механизми умумий таълимотнинг булими сифатида вужудга келиши. Фан ва ишлаб чиқариш уртасида алоқаларининг урганилиши. янги аср фанининг турли сохаларидаги тупланган билимларни тахлил қилиш ва тартибга

солиш даври. Механик дунёқарашдаги инқироз ва А.Ейниггейннинг ехтимоллий назарняси. ХВИ —ХИХ асрнинг биринчи ярмида Марказий Осиёда фаннинг ахамияти. Россиянинг мустамлакачилик хукмронлигиъ ,) ривожидаги номутаносиблик. Фан тараққиётида жадидларнинг қушган хиссаси.

XX аср-илмий техника тараққиёти ва илмий-техинка инқнлоб

Илмий-техника тараққиётининг мохияти ва ахамияти. XX асрдаги мухим илмий кашфиётлар. Марказий Осиёда биринчи университетнинг очилиши ва унинг минтақада фан ривожига қушган хиссаси. Узбекистон Фанлар Академиясининг ташкил топиши. Совет тоталитар тузумининг фанга нисбатан қаг`ончилик сиёсати. XX аср о`рталари илм-техника инқилобининг бошланиши. Фанлар безнес юксалиш ва унинг боносита ишлаб чнкарувчч куч га айланишн. Жамият ривожига илмий—техника инкилобгнинг таъспрн ва илмий техника тараккпётнннг жадаллашуви. Ахборот ва ахборот технологпясинннг ривожланиши.

Амалий машг`улот

Фан тарихига кириш. Антик даврда илмий тафаккурнинг пайдо булиши ва шаклланиши. ИХ-ХИ асрда мусулмон Уйгониш даври. Шарк олимларинннг дунё илмий тараққиётига қушган ҳиссаси. О`рта асрларда Йевропа фани. Уйгониш даври. ХИВ —ХВИ асрлар Йевропада илмий билимлар ривожпда янги давр. Марказий Осиёда Темур ва темурийлар даври фан тараққиёти. Янги давр фани. Фаннинг шаклланиш жараёни ва унинг замоиавий талқини. XX аср-илмий техника тараққиёти ва илмий— техника инсилоби асри.

Мустақил иш

Фанниг таснифи мавзусида реферат ёзнш. Антик даврда ИЛМИЙ тафаккурнинг пайдо булиши мавзусида маъруза тайёрлаш. Фалес ва Демокритнинг илмий Дунёкараши мавзусида илмий ахборот тайёрлаш. Университет кутубхонаси фондидаги «Фан ✓ тарнхи»га оид адабиётларнинг библиографиясини тузиш. Интернет сахифаларидан Арастунинг хаёти ва фаолиятига оид материал"лани туплаш хамда илмий маъруза тайёрлаш..

Ислом ДИНИНИНГ илм фанга муносабати мавзусида реферат тайёрлаш. «ИХ—ХИ асрда Мусулмон Уйгониш даври» мавзусида илмий мақола тайёрлаш Хоразм Маъмун Академияси 1000 йиллигига илмий маъруза ёзиш. Абу Райхон Берупий асарларининг руйхатини тузиш. Абу Али Ибн Сино асарларининг руйхатини тузиш. «Имом Бухорий Буюк мухаддиъъ аллома» мавзусида реферат тайёрлаш Абу Наср Фаробий ҳақида китобларга аннотасии тузиш. Мусулмон Уйгониш даври алломалари ҳақида албом тайёрлаш «Ж.Брунонинг илмий жасорати» мавзусида илмий маъруза тайёрлаш. Буюк географик кашфиётлар ҳақида реферат тайёрлш (хариталар Чизиш). МИрзо Улугбокнинг астрономия мактаби мавзусида илмий мақола тайёрлаш. А.Навоий ва унинг узбек адаоийтилига қушган хиссаси мавзусида кичик илмий — амалий анжуман ташкил етиш. «Йевропада илк университетларнинг очилиш йили интернет материаллари асосида реферат тайёрлаш. И.Ниётон буюк мутафаккир мавзусида илмий ахборот тайёрлаш. А.Енштейн ва нисбийлик назарняси мавзусида илмий мақола тайёрлаш «Туркистон жадидларининг илм —фанга кушган хиссаси» мавзусида реферат тайёрлаш. «Узбекистон Миллий универенцтининг Узбекистондаги фан ривожига қушган хиссаси» мавзусида илмий макола тайёрлаш.

Ўқув фанининг мақсад ва вазифалари.

Фанни ўқитишдан мақсад – Дунё халқлари тарихи ва маданиятини таниш талабаларда холисона илмий дунё қарашни, кўникма ва малака шакллантиришдир.

Фаннинг вазифаси – Дунё халқлари қадимги тарихи ва унинг асосий босқичларини ўргатишдан иборат.

Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

“Фан ва техника тарихи ” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- **“Фан ва техника тарихи ”** курсининг мақсад ва вазифалари, Марказий Осиё тарихий географияси. Археологик материаллар. Рус ва хорижий алломалар ва шарқшуносларнинг тадққотлари. Сабиқ совет даври**“Фан**

ва техника тарихи тараққиёти, унинг ютуқлари ва камчиликлари. **“Фан ва техника тарихи** мустақиллик даврида. ва улардан илмий мақсадларда фойдаланишни билиши керак;

- **Талаба тарихий маълумотларни илмийлик, тарихийлик, холислик асосида ўрганиш. Музей ашёлари ва интернет маълумотларни, археологик манбаларни мустақил тадқиқ қилиш, ўрганиш кўникмаларига ега бўлиши керак;**
- **Археология музейи, археологик манбалар тавсифлари, илмий тадқиқот институтлари материалларидан фойдаланиш *малакаларига ега бўлиш* керак.**

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

“Фан ва техника тарихи ” фани умумкасбий фан ҳисобланиб, 1-семестрларда ўқитилади. Дастурни амалга ошириш, ўқув режасида режалаштирилган Археология, Антропогенез, Ўзбекистон тарихи, Ўрта Осиёнинг илк шахарлари ва давлатлари фанларидан *йетарли билим ва кўникмаларга ега бўлиши* керак.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 июлда “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорида Ўзбек халқи ва унинг давлатчилигини тарихини холисона ўрганишнинг илмий асосларини шакллантириш, тадқиқотларни замонавий талаблар даражасига кўтариш, давлатчилиги ҳаққоний тархини тарихий манбалар асосида ўрганиш вазифаси белгиланган. Марказий Осиё археологик ёдгорликлари материаллари мана шундай манба ҳисобланади. Уларни тадқиқ етиш, ўрганиш орқали кўплаб маълумотларни қўлга киртишимиз мумкин.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг “Фан ва техника тарихи ” фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор усулларидан фойдаланиш, янги информасион-педагогик технологияларни тадбиқ қилиш муҳим аҳамиятга егадир. Фанни ўзлаштиришда джарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари,

тарқатма материаллар, електрон материаллар, виртуал стендлар, жадваллардан фойдаланилади.

Дастурда берилган мавзулар маъруза, семинар шаклида олиб борилади. Шунингдек, фаннинг долзарб масалалари мустақил иш сифатида талабаларга ўзлаштириш учун берилади. Фан замонавий педагогик технологиянинг "Бумеранг", "кластер" сингари услублари орқали дарслар олиб борилади.

Шахсга юналтирилган таълим. Бу таълим уз мохиятига кура таълим жараёнининг барча иштирокчиларини тулаконли ривожланишларини кузда тутади. Бу еса таълимни лойихалаштирилаётганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини емас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боглик укиш максадларидан келиб чиккан холда ёндошилишни назарда тутади.

Тизимли ёндошув. Таълим технологияси тизимнинг барча белгиларини узида мужассам етмоги лозим: жараённинг мантикийлиги, унинг барча бугинларини узаро боглангaнлиги, яхлитлиги.

Фаолиятга юналтирилган ёндошув. Шахснинг жараёнли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятни активлаштириш ва интенсивлаштириш, укув жараёнида унинг барча кобилияти ва имкониятлари, ташаббускорлигини очишга юналтирилган таълимни ифодалайди.

Диалогик ёндошув. Бу ёндошув укув муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Унинг натижасида шахснинг уз-узини фаоллаштириши ва уз-узини курсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди.

Хамкорликдаги таълимни ташкил етиш. Демократик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи фаолият мазмунини шакллантиришда ва еришилган натижаларни бахолашда биргаликда ишлашни жорий етишга еътиборни каратиш зарурлигини билдиради.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда такдим килиш оркали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларидан бири. Бунда илмий билимни обйектив карама-каршилиги ва уни хал етиш усулларини, диалектик мушохадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда куллашни мустакил ижодий фаолияти таъминланади.

Ахборотни такдим килишнинг замонавий воситалари ва усулларини куллаш - янги компютер ва ахборот технологияларини укув жараёнига куллаш.

ўқитишнинг усуллари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид, визуаллаш), муаммоли таълим, кейс-стади, пинборд, парадокс ва лойихалаш усуллари, амалий ишлар.

ўқитишни ташкил етиш шакллари: диалог, полилог, мулокот хамкорлик ва узаро урганишга асосланган фронтал, коллектив ва гурух.

ўқитиш воситалари: укитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни) билан бир каторда - компютер ва ахборот технологиялари.

Коммуникасия усуллари: тингловчилар билан оператив тескари алокага асосланган бевосита узаро муносабатлар.

Тескари алока усуллари ва воситалари: кузатиш, блис-суров, оралик ва жорий ва якунловчи назорат натижаларини тахлили асосида укитиш диагностикаси.

Бошкариш усуллари ва воситалари: укув машгулоти боскичларини белгилаб берувчи технологик карта куринишидаги укув машгулотларини режалаштириш, куйилган максадга еришишда укитувчи ва тингловчининг биргаликдаги харакати, нафакат аудитория машгулотлари, балки аудиториядан ташкари мустакил ишларнинг назорати.

Мониторинг ва бахолаш: укув машгулотида хам бутун курс давомида хам укитишнинг натижаларини режали тарзда кузатиб бориш. Курс охирида тест топшириклари ёки ёзма иш вариантлари ёрдамида тингловчиларнинг билимлари бахоланади.

Асосий кисм: Фаннинг услубий жихатдан узвий кетма-кетлиги

Асосий кисмда (маъруза) фанни мавзулари мантикий кетма-кетликда келтирилади. Хдр бир мавзунинг мохияти асосий тушунчалар ва тезислар оркали очиб берилади. Бунда мавзу буйича талабаларга ДТС асосида йетказилиши зарур булган билим ва куникмалар тула камраб олиниши керак.

Асосий кисм сифатига куйиладиган талаб мавзуларнинг долзарблиги, уларнинг иш берувчилар талаблари ва ишлаб чикариш ехтиёжларига мослиги, мамлакатимизда булаётган ижтимоий-сиёсий ва демократик узгаришлар,

иктисодиётни еркинлаштириш, иктисодий-хукукий ва бошка сохалардаги ислохатларнинг устувор масалаларини камраб олиши хамда фан ва технологияларнинг сунгти ютуклари еътиборга олиниши тавсия етилади.

“Фан ва техника тарихи” фандан машғулотларнинг мавзулар ва соатлар бўйича тақсимланиши:

№	Мавзулар номи	Жами соат	Маъ-руза	Ама-лиёт	Семи-нар	Мустақил таълим
1.	Кириш: ФАН тушунчаси.		2		2	6
2.	Месопотамия фани ва маданияти.		2		2	6
3.	Қадимги миср фани ва маданияти.		2		2	4
4.	Қадимги Ҳиндистон ва Хитой фани.		4		4	6
5.	**Қадимги юнонистон фани.**		2		2	6
6.	Қадимги рим фани.		2		2	6
7.	Қадимги рим фани.		2		2	6
8.	**Феодализм даврида ғарб мамлакатлари фани.**		2		2	6
9	**Их-хв асрларда россия ва кавказ халқлари фани.**		2		2	4
10	**Уйғониш даврида фан: Йевропада фан ривожининг янги босқичи.**		2		2	4
11	**Амир темур ва темурийлар даврида марказий осиёда фан ва унинг равнақи.**		4		4	4

12	**ФАН ВА ДИН ЎРТАСИДА кураш.**		4		4	4
13	ХВИИ – ХВИИИ аср бошларида фан ва техника инқилоби.		4		4	4
14	ХХ асрда ўзбекистон Фани ва унинг ривожи.		2		2	4
15	**МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДА ФАН РИВОЖИНИНГ ЙАНГИ босқичи.**		4		4	4
.	Жами		40		40	60

Асосий қисм

Фаннинг предмети, мақсади ва вазифалари

“Фан ва техника тарихи” фанининг таркибий қисми сифатида. **Фан ва техника тарихи** фани тизимида тутган ўрни. Фаннинг мақсади, вазифалари ва предмети. Фанининг тадқиқот об`ектлари, фанининг шаклланиши ва илмий ташкилотларининг ташкил етилиши ҳамда уларнинг фаолияти. ХИХ аср 60-80 йилларида СҲор Россиясиининг Ўрта Осиёда мустамлакачилик сиёсати Туркистонда дастлабки илмий ташкилотларнинг ташкил етилиши. Туркистонда ҳаваскор археологлар тўгараги (Т.Ҳ.А.Т). ХХ асрнинг 20-30 йилларида ўлкашунослик 60-80 йиллардаги ўлкашунослик ишлари. Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик йилларида Ватанимиз тарихини ўрганишга бўлган е`тибори.

Қадимги давр фан

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Фан тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, “балиқ скелети”, мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

ҚАДИМГИ МИСР ФАНИ ВА МАДАНИЙАТИ.

Миср, маданият, ёзув, ийероглиф, «Насиҳатномалар», «Мирзалар мактаби», математика, «Математика папируси», белгилар, Астрономия, юлдузлар, бешта сайёра, Миср календар йили, Миср медисинаси, табиблар, генекология, хирургия ва кўз касалликлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Қадимги Ҳиндистон ва Хитой фани.

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Ҳиндистон ва Хитой тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунти бериш.

Моҳинжо-Доро, Хараппа, Ҳинд ийероглиф ёзувлари, дастлабки илмий билимлар, Регведа, Самаведа, Яжурведа, Атхарваведа, Брахманлар, Араняклар, Упанишадлар, Ведалардаги тиббий маълумотлар, Самхита Чорака ва Сушрут тиббий трактатлари, «Рамаяна» ва «Мохабхарата» достонлари, Апастамба ва Ману ьонунлари, Артхашастра трактатлари ва Ашока едиктлари: Илк Хитой ийероглиф ёзувларининг вужудга келиши, Ся, Шан, Ин, Чжоу, Син, Хан, шойи китоблар, қоғознинг ихтиро қилиниши, Қадимги Хитойнинг илк ёзма асарлари: «Чун-Сю», «Ши-сзин» ва «Шу-сзин», Ван-Чун ва Ван Ман ислоҳатлари, фалсафа, география, астрономия ва тиббиёт фанларининг ривожи.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Қадимги юнонистон фани.

Юнонистон классик маданияти, юнон полислари, А. Македонскийнинг тахтга чиқиши ва унинг ҳарбий юришлари, Гомер, «Илиада ва Одисея», илмий жамият, милет мактаби, платон академияси, перипатетиклар, идеалистлар ва материалистлар, Фалес, Гераклит, Демокрит, Гиппократ, Сукрот, Плотон, Аристотел, Архимед, сув, олов, атом, материя, апейрон, силлогизм, дехотомия.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Қадимги Рим фани.

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Қадимги Рим тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Рим - қалъа-қўрғон шаҳри, қулдорлик, Ромул ва Рем, уруғ жамоаси, патрисийлар, «уруғ оқсог`оллари кенгаши» - сенат, «уруғ оқсоқоллари кенгаши» - сенат, Сервий Туллий, Тарквиний Гордий, «Пуни урушлари».

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, ББББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Қадимги ўрта Осиё фани ва маданияти.

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Қадимги Ўрта Осиё тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш. Авесто, Зардуштра, Порушасп, Дугдова, «Ясна», «Яшт», «Виндевдат», «Виспарат», 72 боб, 17 та пайғамбар, «Гатлар», «Суғд», «Хоразмий» ва «Бактрий» ёзувлари, Моний ибн Фатак, Шоҳ Баҳромнинг буйруғи.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, ББББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Феодализм даврида Ғарб мамлакатлари фани.

Тарихшунослик илмида Ўрта асрлар тарихи узоқ даврни, ерамизнинг В асридан, яъни қулдорлик империясининг қулашидан то ХВИИ асрнинг 40-йилларида бошланган инглиз-буржуа революциясигача бўлган даврни ўз ичига

олиб, уни дунё халқларининг деярли ҳаммаси ўз бошидан кечирганлар. 1200 йилдан кўпрок даврни ўз ичига олган феодализм даври Англия ва Франсияда Ғарбий Рим империясининг йемирилиши биланоқ бошланиб, Англияда ХВИИ асргача Франсияда ХВИИИ асргача давом етган бўлса, Россияда феодализм кейинроқ, яъни ИХ асрдан бошланиб, то 1861 йил крепостной ҳуқуқининг бекор қилинишигача давом етди. Ўрта Осиёда еса В-ВИ асрлардан то ХХ асрнинг бошларигача давом етди.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Россия ва Кавказ тарихи фани

Олимлар фикрича Одер, Висла, Днестр ва Припят дарёларининг юқори оқими ва сўнгра шарққа томон Днепр билан Деснагача бўлган кенг майдонларда қадимги славянларнинг авлод-аждодлари яъни праславянлар яшаганлар. ИХ-асрда ана шу шарқий славянларнинг яъни уч қардош халқ рус, украин ва белорусларнинг умумий давлати бўлган Рус феодал давлати қарор топди. Шарқий славянлар ўз пойтахтларининг номи билан бу давлатни Кийев Руси деб аташган. Рус тўғрисида енг қадимги ёзма маълумотлар ХИИ аср бошида Печора монастирининг монахи Несторнинг «Повест временных лет» «Муваққат йиллар қиссаси» номли асарида учрайди. Нестор кўплаб юнон ва рус китобларини таҳлил қилиш асосида «Как и откуда пошла Русская земля» деган сарлавҳа билан ўз асарини ёзишни бошлаган. Унинг фикрича «Рус давлатининг пойдевори ВИ асрларда яшаган афсонавий княз Кий номи билан боғлиқ бўлиб, у еҳтимол Днепр бўйи қабилалари иттифоқининг бошлиғи бўлган, лекин ҳали тўла маънодаги феодал подшо емас еди. Солномачи Нестор ВИИИ-ИХ асрларда шарқий славянларнинг салкам 15 та қабилавий иттифоқларини тилга олади: полянлар,

северянлар, волинлар ва бужанлар, уличлар ва тверликлар, дреговичлар, радимичлар, вятичлар, полочанлар, кривичлар, словенлар ва бошқалар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Уйғониш даврида фан: Йевропада фан ривожининг янги босқичи.

Уйғониш даври тушунчаси, гуманизм, антик ўадриятлар, жаҳолат асри, капиталистик муносабатларнинг вужудга келиши, дастлабки мануфактуралар, буржуа синфнинг туғилиши, фан ва техника ривожи, зиёлилар гуруҳи, адабиёт: Алигйери, Ф.Рабле, У.Шекспир, М. Сервантес, Ж.Бакоччо; хайкалтарошлик ва рассомлик: Леонардо, Микеланжело, Рафаел, геогарфик кашфиётлар: Викинглар, Б.Диаш, Х.Колумб, А.Веспуччи, В.Гамма, Ф.Магеллан, Ф.Дрейк, кашф етилган мамлакатлар халқлари маданияти, тақдири, фан ютуқлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МАРКАЗИЙ ОСИЙОДА ФАН ВА УНИНГ РАВНАҚИ.

Амир Темур, Шаҳрисабз, Хўжаилғор, 1336 йил 9 –апрел, Тарағай Баҳодир, Такина бегим, Сулук ул-мулк»(«Подшоларга қўлланма»), «Тузуклар», Темур фан ва маданиятнинг ҳам жонкуяр ҳомийси, Ибн Арабшоҳнинг «Ажойиб ул-мақдур фи тарихи Таймур» («Темур тарихида тақдир ажойиботлари») номли асари, Журжоний, Мухаммад Порсо, Ибн Халдуннинг «Китоб ул-ибор» (Ибратли мисоллар китоби) ва «Девон ул-мубтадо ва-л-хабар фи айёми-л-араб ва ва-л-ажам ва-л-бербер ва ман ўсараҳум мин завий султон ул-акбар» (Муқаддима).

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Яги давр фан. Фаниннг шаклланиш жараёни ва уннг замоиавий тараққиёти

Илмий тажриба тарақиётнинг янги услуби сифатида (Р.Декарт, И.Нютон ва бошқалар). Механика ютуқлари. Инсоният хаётида жамият ва давлатнинг бир буг`ини дунёвий механизми умумий таълимотнинг булими сифатида вужудга келиши. Фан ва ишлаб чиқариш уртасида алоқаларининг урганилиши. янги аср фанининг турли сохаларидаги тупланган билимларни тахлил қилиш ва тартибга солиш даври. Механик дунёқарашдаги инқироз ва А.Ейниггейннинг ехтимоллий назарняси. ХВИ —ХИХ асрнинг биринчи ярмида Марказий Осиёда фаннинг ахамияти. Россиянинг мустамлакачилик хукмронлигиъ ,) ривожидаги номутаносиблик. Фан тараққиётида жадидларнинг қушган хиссаси.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

XX аср-илмий техника тараққиёти ва илмий-техинка инқнлоб

Илмий-техника тараққиётининг мохияти ва ахамияти. XX асрдаги мухим илмий кашфиётлар. Марказий Осиёда биринчи университетнинг очилиши ва унинг минтақада фан ривожига қушган хиссаси. Узбекистон Фанлар Академиясининг ташкил топиши. Совет тоталитар тузумининг фанга нисбатан қаг`ончилик сиёсати. XX аср о`рталари илм-техника инқилобининг бошланиши. Фанлар безнес юксалиш ва унинг боносита ишлаб чнкарувчч куч га айланишн. Жамият ривожига илмий—техника инкилобгнинг таъспрн ва илмий техника тараккпётнннг жадаллашуви. Ахборот ва ахборот технологпясинннг ривожланиши.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

ъъФан ва техникаъъ фани буйича маъруза машғулотининг календар тематик режаси

№	Мавзунинг номи ва мазмуни	Соат
1.	КИРИЧ: ФАН ТУЧУНСҲАСИ.	**2**
2.	МЕСОПОТАМИЙА ФАНИ ВА МАДАНИЙАТИ.	**2**
3.	ҚАДИМГИ МИСР ФАНИ ВА МАДАНИЙАТИ.	**2**
4.	ҚАДИМГИ ҲИНДИСТОН ВА ХИТОЙ ФАНИ.	4
5.	**ҚАДИМГИ ЙУНОНИСТОН ФАНИ.**	4
6.	ҚАДИМГИ РИМ ФАНИ.	4
7.	ҚАДИМГИ РИМ ФАНИ.	2
8.	**ФЕОДАЛИЗМ ДАВРИДА ҒАРБ МАМЛАКАТЛАРИ ФАНИ.**	4
9.	**ИХ-ХВ АСРЛАРДА РОССИЙА ВА КАВКАЗ ХАЛҚЛАРИ ФАНИ.**	4
10.	**УЙҒОНИЧ ДАВРИДА ФАН: ЙЕВРОПАДА ФАН РИВОЖИНИНГ ЙАНГИ БОСҚИСҲИ.**	2
11.	**АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МАРКАЗИЙ ОСИЙОДА ФАН ВА УНИНГ РАВНАҚИ.**	2
12.	**ФАН ВА ДИН ЎРТАСИДА КУРАЧ.**	**2**
13	ХВИИ – ХВИИИ АСР БОЧЛАРИДА ФАН ВА ТЕХНИКА ИНҚИЛОБИ.	**4**
14	ХХ АСРДА ЎЗБЕКИСТОН ФАНИ ВА УНИНГ РИВОЖИ.	**4**
15	**МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДА ФАН РИВОЖИНИНГ ЙАНГИ БОСҚИСҲИ.**	**4**
	Жами:	**40**

Фаннинг предмети, мақсади ва вазифалари

“Фан ва техника тарихи” фанининг таркибий қисми сифатида. **Фан ва техника тарихи** фани тизимида тутган ўрни. Фаннинг мақсади, вазифалари ва предмети. Фанининг тадқиқот об`ектлари, фанининг шаклланиши ва илмий ташкилотларининг ташкил етилиши ҳамда уларнинг фаолияти. ХИХ аср 60-80 йилларида СҲор Россиясиининг Ўрта Осиёда мустамлакачилик сиёсати Туркистонда дастлабки илмий ташкилотларнинг ташкил етилиши. Туркистонда ҳаваскор археологлар тўгараги (Т.Ҳ.А.Т). ХХ асрнинг 20-30 йилларида ўлкашунослик 60-80 йиллардаги ўлкашунослик ишлари. Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик йилларида Ватанимиз тарихини ўрганишга бўлган е`тибори.

Қадимги давр фан

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Фан тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, “балиқ скелети”, мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

ҚАДИМГИ МИСР ФАНИ ВА МАДАНИЙАТИ.

Миср, маданият, ёзув, ийероглиф, «Насиҳатномалар», «Мирзалар мактаби», математика, «Математика папируси», белгилар, Астрономия, юлдузлар, бешта сайёра, Миср календар йили, Миср медисинаси, табиблар, генекология, хирургия ва кўз касалликлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, “балиқ скелети”, мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Қадимги Ҳиндистон ва Хитой фани.

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Ҳиндистон ва Хитой тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунти бериш.

Моҳинжо-Доро, Хараппа, Ҳинд ийероглиф ёзувлари, дастлабки илмий билимлар, Регведа, Самаведа, Яжурведа, Атхарваведа, Брахманлар, Араняклар, Упанишадлар, Ведалардаги тиббий маълумотлар, Самхита Чорака ва Сушрут

тиббий трактатлари, «Рамаяна» ва «Мохабхарата» достонлари, Апастамба ва Ману ўонунлари, Артхашастра трактатлари ва Ашока едиктлари: Илк Хитой ийероглиф ёзувларининг вужудга келиши, Ся, Шан, Ин, Чжоу, Син, Хан, шойи китоблар, қоғознинг ихтиро қилиниши, Қадимги Хитойнинг илк ёзма асарлари: «Чун-Сю», «Ши-сзин» ва «Шу-сзин», Ван-Чун ва Ван Ман ислоҳатлари, фалсафа, география, астрономия ва тиббиёт фанларининг ривожи.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

ҚАДИМГИ ЙУНОНИСТОН ФАНИ.

Юнонистон классик маданияти, юнон полислари, А. Македонскийнинг тахтга чиқиши ва унинг ҳарбий юришлари, Гомер, «Илиада ва Одисея», илмий жамият, милет мактаби, платон академияси, перипатетиклар, идеалистлар ва материалистлар, Фалес, Гераклит, Демокрит, Гиппократ, Суқрот, Плотон, Аристотел, Архимед, сув, олов, атом, материя, апейрон, силлогизм, дехотомия.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

ҚАДИМГИ РИМ ФАНИ.

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Қадимги Рим тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Рим - қалъа-қўрғон шаҳри, қулдорлик, Ромул ва Рем, уруғ жамоаси, патрисийлар, «уруғ оқсог`оллари кенгаши» - сенат, «уруғ оқсоқоллари кенгаши» - сенат, Сервий Туллий, Тарквиний Гордий, «Пуни урушлари».

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

ҚАДИМГИ ЎРТА ОСИЙО ФАНИ ВА МАДАНИЙАТИ.

Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Қадимги Ўрта Осиё тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш. Авесто, Зардуштра, Порушасп, Дугдова, «Ясна», «Яшт», «Виндевдат», «Виспарат», 72 боб, 17 та пайғамбар, «Гатлар», «Суғд», «Хоразмий» ва «Бактрий» ёзувлари, Моний ибн Фатак, Шоҳ Баҳромнинг буйруғи.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Феодализм даврида Ғарб мамлакатлари фани.

Тарихшунослик илмида Ўрта асрлар тарихи узоқ даврни, ерамизнинг В асридан, яъни қулдорлик империясининг қулашидан то ХВИИ асрнинг 40-йилларида бошланган инглиз-буржуа революсиясигача бўлган даврни ўз ичига олиб, уни дунё халқларининг деярли ҳаммаси ўз бошидан кечирганлар. 1200 йилдан кўпрок даврни ўз ичига олган феодализм даври Англия ва Франсияда Ғарбий Рим империясининг йемирилиши биланоқ бошланиб, Англияда ХВИИ асргача Франсияда ХВИИИ асргача давом етган бўлса, Россияда феодализм кейинроқ, яъни ИХ асрдан бошланиб, то 1861 йил крепостной ҳуқуқининг бекор қилинишигача давом етди. Ўрта Осиёда еса В-ВИ асрлардан то ХХ асрнинг бошларигача давом етди.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Россия ва Кавказ тарихи фани

Олимлар фикрича Одер, Висла, Днестр ва Припят дарёларининг юқори оқими ва сўнгра шарққа томон Днепр билан Деснагача бўлган кенг майдонларда қадимги славянларнинг авлод-аждодлари яъни праславянлар яшаганлар. ИХ-асрда ана шу шарқий славянларнинг яъни уч қардош халқ рус, украин ва белорусларнинг умумий давлати бўлган Рус феодал давлати қарор топди. Шарқий славянлар ўз пойтахтларининг номи билан бу давлатни Кийев Руси деб аташган. Рус тўғрисида енг қадимги ёзма маълумотлар ХИИ аср бошида Печора монастирининг монахи Несторнинг «Повест временных лет» «Муваққат йиллар қиссаси» номли асарида учрайди. Нестор кўплаб юнон ва рус китобларини таҳлил қилиш асосида «Как и откуда пошла Русская земля» деган сарлавҳа билан ўз асарини ёзишни бошлаган. Унинг фикрича «Рус давлатининг пойдевори ВИ асрларда яшаган афсонавий княз Кий номи билан боғлиқ бўлиб, у еҳтимол Днепр бўйи қабилалари иттифоқининг бошлиғи бўлган, лекин ҳали тўла маънодаги феодал подшо емас еди. Солномачи Нестор ВИИИ-ИХ асрларда шарқий славянларнинг салкам 15 та қабилавий иттифоқларини тилга олади: полянлар, северянлар, волинлар ва бужанлар, уличлар ва тверликлар, дреговичлар, радимичлар, вятичлар, полочанлар, кривичлар, словенлар ва бошқалар.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, “балиқ скелети”, мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Уйғониш даврида фан: Йевропада фан ривожининг янги босқичи.

Уйғониш даври тушунчаси, гуманизм, антик ўадриятлар, жаҳолат асри, капиталистик муносабатларнинг вужудга келиши, дастлабки мануфактуралар, буржуа синфнинг туғилиши, фан ва техника ривожи, зиёлилар гуруҳи, адабиёт: Алигйери, Ф.Рабле, У.Шекспир, М. Сервантес, Ж.Бакоччо; хайкалтарошлик ва рассомлик: Леонардо, Микеланжело, Рафаел, геогарфик кашфиётлар: Викинглар,

Б.Диаш, Х.Колумб, А.Веспуччи, В.Гамма, Ф.Магеллан, Ф.Дрейк, кашф етилган мамлакатлар халқлари маданияти, тақдири, фан ютуқлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МАРКАЗИЙ ОСИЙОДА ФАН ВА УНИНГ РАВНАҚИ.

Амир Темур, Шаҳрисабз, Хўжаилғор, 1336 йил 9 –апрел, Тарағай Баҳодир, Такина бегим, Сулук ул-мулк»(«Подшоларга қўлланма»), «Тузуклар», Темур фан ва маданиятнинг ҳам жонкуяр ҳомийси, Ибн Арабшоҳнинг «Ажойиб ул-мақдур фи тарихи Таймур» («Темур тарихида тақдир ажойиботлари») номли асари, Журжоний, Мухаммад Порсо, Ибн Халдуннинг «Китоб ул-ибор» (Ибратли мисоллар китоби) ва «Девон ул-мубтадо ва-л-хабар фи айёми-л-араб ва ва-л-ажам ва-л-бербер ва ман ўсараҳум мин завий султон ул-акбар» (Муқаддима).

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, БББ, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Янги давр фан. Фаниннг шаклланиш жараёни ва уннг замоиавий тараққиёти

Илмий тажриба тарақиётнинг янги услуби сифатида (Р.Декарт, И.Нютон ва бошқалар). Механика ютуқлари. Инсоният хаётида жамият ва давлатнинг бир буг`ини дунёвий механизми умумий таълимотнинг булими сифатида вужудга келиши. Фан ва ишлаб чиқариш уртасида алоқаларининг урганилиши. янги аср фанининг турли сохаларидаги тупланган билимларни тахлил қилиш ва тартибга солиш даври. Механик дунёқарашдаги инқироз ва А.Ейниггейннинг ехтимоллий назарняси. ХВИ —ХИХ асрнинг биринчи ярмида Марказий Осиёда фаннинг

ахамияти. Россиянинг мустамлакачилик хукмронлигиъ ,) ривожидаги номутаносиблик. Фан тараққиётида жадидларнинг қушган хиссаси.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, ББб, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

XX аср-илмий техника тараққиёти ва илмий-техинка инқнлоб

Илмий-техника тараққиётининг мохияти ва ахамияти. XX асрдаги мухим илмий кашфиётлар. Марказий Осиёда биринчи университетнинг очилиши ва унинг минтақада фан ривожига қушган хиссаси. Узбекистон Фанлар Академиясининг ташкил топиши. Совет тоталитар тузумининг фанга нисбатан қаг`ончилик сиёсати. XX аср о`рталари илм-техника инқилобининг бошланиши. Фанлар безнес юксалиш ва унинг боносита ишлаб чнкарувчч куч га айланишн. Жамият ривожига илмий—техника инкилобгнинг таъспрн ва илмий техника тараккпётнннг жадаллашуви. Ахборот ва ахборот технологпясинннг ривожланиши.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндошув, муаммоли таълим. маъруза, намойиш етиш, блис-сўров, савол-жавиб, "балиқ скелети", мунозара, алгоритм, ББб, Инсерт, ўз-ўзини назорат.*

Адабиётлар: А1; А2; А3; А4; А5; А6; А7; А10; А11; А12;Қ6; Қ9; Қ11 Қ12;

Амалий машғулотларнинг тавсия етиладиган мавзулари

Асосий қисм

Фаннинг предмети, мақсади ва вазифалари

Амалий машғулотлар мазмуни

№	Мавзунинг номи ва мазмуни	Соат
1	Кириш: ФАН ТУШУНЧАСИ.	2
2	Месопотамия фани ва маданияти.	2
3	ҚАДИМГИ МИСР ФАНИ ВА МАДАНИЙАТИ.	2
4	Қадимги Ҳиндистон ва Хитой фани.	2
5	ҚАДИМГИ ЙУНОНИСТОН ФАНИ.	2
6	ҚАДИМГИ РИМ ФАНИ.	2
7	ҚАДИМГИ РИМ ФАНИ.	2
8	Феодализм даврида Ғарб мамлакатлари фани.	2
9	ИХ-ХВ АСРЛАРДА РОССИЙА ВА КАВКАЗ ХАЛҚЛАРИ ФАНИ.	2
10	Уйғониш даврида фан: Йевропада фан ривожининг янги босқичи.	2
11	АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МАРКАЗИЙ ОСИЙОДА ФАН ВА УНИНГ РАВНАҚИ.	4
12	ФАН ВА ДИН ЎРТАСИДА КУРАШ.	4
13	ХВИИ – ХВИИИ аср бошларида фан ва техника	4

	инқилоби.	
14	XX асрда Ўзбекистон Фани ва унинг ривожи.	4
15	МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДА ФАН РИВОЖИНИНГ ЙАНГИ БОСҚИЧИ.	4
	Жами:	**40**

Талабалар мустакил таълимининг мазмуни ва хажми

Мустақил ишлар мавзулари мазмуни ва уларга ажратилган соатлар:

Мустақил ишни ташкил етишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил ишни тайёрлашда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия етилади:

- дарслик ва ўқув қўлланмалари бўйича фан боблари ва мавзуларни ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- талабаларнинг ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажариши билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубларидан фойдаланадиган ўқув машғулотлари.

Тавсия етиладиган мустақил ишларнинг мавзулари:

№	Мустакил таълим	Берилган топшириклар	Бажар.	Хажми (соатда)	
	Мавзулари		**муддат.**		
	ИИ семестр				
1	Ўлкашунослик фанининг тарихий билимлар соҳасидаги ўрни.	Топширикни бажариш	1-3 - хафталари		
2	Ўлкамиз тарихини ўрганишда манбаларнинг аҳамияти.	Топширикни бажариш	1-3 – хафталари		
3	Палеоантропология материалларнинг Ўзбекистонда антропогонез жараёнини ўрганишдаги аҳамияти.	Топширикни бажариш	1-3 – хафталари		
4	Ўлка тарихини ўрганишда археология фанинг ахамияти.	Топширикни бажариш	1-3 – хафталари		
5	Етнографик ма`лумотларнииг Республикамиз халқлари етник тарихи, хужалиги, урф — одатларини хрганишда муҳим манба сифатидаги аҳамияти.	Топширикни бажариш	1-3 – хафталари		
6	Ўлкамиз тарихини ўрганишда топонимика фанининг тутган ўрни.	Топширикни бажариш	1-3 – хафталари		
7	Ўзбек халк, оғзаки ижоди тарихий манба сифатида.	Топширикни бажариш	1-3 - хафталари		

Фанни ўқитиш жараёнини ташкил йетиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар. Ўқув-методик мажмуа, маъруза, амалий машғулотлар, мустақил билим топшириқлари. Ўқув-услубий адабиётлар, йелектрон дарсликлар, кўргазмали воситалар.

"Фан ва техника тарихи" фанидан талабалар билимини рейтинг тизими асосида бахолаш мезони.

"Ўрта Осиё палеометалл археологияси" фани буйича рейтинг жадваллари, назорат тури, шакли, сони хамда хар бир назоратга ажратилган максимал балл, шунингдек жорий ва оралик назоратларининг саралаш баллари хакидаги маълумотлар фан буйича биринчи машгулотда талабаларга еълон килинади.

Фан буйича талабаларнинг билим савияси ва узлаштириш даражасининг Давлат таълим стандартларига мувофиклигини таъминлаш учун куйидаги назорат турлари утказилади:

- **жорий назорат (ЖН)** - талабанинг фан мавзулари буйича билим ва амалий куникма даражасини аниклаш ва бахолаш усули. Жорий назорат фаннинг хусусиятидан келиб чиккан холда амалий машгулотларда огзаки суров, тест утказиш, сухбат, назорат иши, коллеквиум, уй вазифаларини текшириш ва шу каби бошка шаклларда утказилиши мумкин;

оралик назорат (ОН) - семестр давомида укув дастурининг тегишли (фанларнинг бир неча мавзуларини уз ичига олган) булими тугаллангандан кейин талабанинг назарий билим ва амалий куникма даражасини аниклаш ва бахолаш усули. Оралик назорат бир семестрда икки марта утказилади ва шакли (ёзма, огзаки, тест ва хоказо) укув фанига ажратилган умумий соатлар хажмидан келиб чиккан холда белгиланади;

- **якуний назорат (ЯН)** - семестр якунида муайян фан буйича назарий билим ва амалий куникмаларни талабалар томонидан узлаштириш даражасини бахолаш усули. Якуний назорат асосан таянч тушунча ва ибораларга асосланган "Ёзма иш" шаклида утказилади.

ОН утказиш жараёни кафедра мудири томонидан тузилган комиссия иштирокида мунтазам равишда урганиб борилади ва уни утказиш тартиблари бузилган холларда, **ОН** натижалари бекор килиниши мумкин. Бундай холларда **ОН** кайта утказилади.

Олий таълим муассасаси рахбарининг буйруги билан ички назорат ва мониторинг булими рахбарлигида тузилган комиссия иштирокида **ЯН** ни утказиш жараёни мунтазам равишда урганиб борилади ва уни утказиш тартиблари бузилган холларда, **ЯН** натижалари бекор килиниши мумкин. Бундай холларда **ЯН** кайта утказилади.

Талабанинг билим савияси, куникма ва малакаларини назорат килишнинг рейтинг тизими асосида талабанинг фан буйича узлаштириш даражаси баллар оркали ифодаланади.

«Фан ва техника тарихи» фани буйича талабаларнинг семестр давомидаги узлаштириш курсаткичи 100 баллик тизимда бахоланади.

Ушбу 100 балл бахолаш турлари буйича куйидагича таксимланади:

Я.Н.-30 балл, колган 70 балл еса Ж.Н.-35 балл ва О.Н.-35 балл килиб таксимланади.

Балл	**Бахо**	**Талабаларнинг билим даражаси**
86-100	Аъло	Хулоса ва карор кабул килиш. Ижодий фикрлай олиш. Мустакил мушохада юрита олиш. Олган билимларини амалда куллай олиш. Мохиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга ега булиш.
71-85	Яхши	Мустакил мушохада килиш. Олган билимларини амалда куллай олиш. Мохиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга ега булиш.
55-70	Коникарли	Мохиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш Тасаввурга ега булиш.
0-54	Коникарсиз	Аник тасаввурга ега булмаслик. Билмаслик.

• Фан буйича саралаш бали 55 баллни ташкил етади. Талабанинг саралаш балидан паст булган узлаштириши рейтинг дафтарчасида кайд етилмайди.

• Талабаларнинг укув фани буйича мустакил иши жорий, оралик ва якуний назоратлар жараёнида тегишли топшириклари бажариши ва унга ажратилган баллардан келиб чиккан холда бахоланади.

• Талабанинг фан буйича рейтинги куйидагича аникланади: P = ~~~ ■

бу йерда: В- семестрда фанга ажратилган умумий укув юкламаси (соатларда); $У$ - фан буйича узлаштириш даражаси (балларда).

Фан буйича жорий ва оралик назоратларга ажратилган умумий баллнинг 55 фоизи саралаш балл хисобланиб, ушбу фоиздан кам балл туплаган талаба якуний назоратга киритилмайди.

• Жорий **ЖН** ва оралик **ОН** турлари буйича 55бал ва ундан юкори бални туплаган талаба фанни узлаштирган деб хисобланади ва ушбу фан буйича якуний назоратга кирмаслигига юл куйилади.

• Талабанинг семестр давомида фан буйича туплаган умумий бали хар бир назорат туридан белгиланган коидаларга мувофик туплаган баллари йигиндисига тенг.

• **ОН** ва **ЯН** турлари календар тематик режага мувофик деканат томонидан тузилган рейтинг назорат жадваллари асосида утказилади. **ЯН** семестрнинг охирги 2 хафтаси мобайнида утказилади.

• **ЖН** ва **ОН** назоратларда саралаш балидан кам балл туплаган ва узрли сабабларга кура назоратларда катнаша олмаган талабага кайта топшириш учун, навбатдаги шу назорат туригача, сунгги жорий ва оралик назоратлар учун еса якуний назоратгача булган муддат берилади.

• Талабанинг семестрда **ЖН** ва **ОН** турлари буйича туплаган баллари ушбу назорат турлари умумий балининг 55 фоизидан кам булса ёки семестр якуний жорий, оралик ва якуний назорат турлари буйича туплаган баллари йигиндиси 55 балдан кам булса, у академик карздор деб хисобланади.

Талаба назорат натижаларидан норози булса, фан буйича назорат тури натижалари еълон килинган вактдан бошлаб бир кун мобайнида факултет деканига ариза билан мурожаат етиши мумкин. Бундай холда факултет деканининг такдимномасига кура ректор буйруги билан 3 (уч) аъзодан кам булмаган таркибда апеллясия комиссияси ташкил етилади.

• Апеллясия комиссияси талабаларнинг аризаларини куриб чикиб, шу куннинг узида хулосасини билдиради.

Бахолашнинг урнатилган талаблар асосида белгиланган муддатларда утказилиши хамда расмийлаштирилиши факултет декани, кафедра мудури, укув-услубий бошкарма хамда ички назорат ва мониторинг булими томонидан назорат килинади.

Талабалар ОН дан туплайдиган балларнинг намунавий мезонлари

№		ОН баллари		
	Курсаткичлар ~	**макс**	**1-ОН**	**2-ОН**
1	Дарсларга катнашганлик даражаси. Маъруза дарсларидаги фаоллиги, конспект дафтарларининг юритилиши ва туликлиги.	15	0-7	0-8
2	Талабаларнинг мустакил таълим топшириклари уз вактида ва сифатли бажариши ва узлаштириш.	10	0-5	0-5
3	Огзаки савол-жавоблар, коллоквиум ва бошка назорат турлари натижалари буйича	10	0-5	0-5
Жами ОН баллари		**35**	**0-17**	**0-18**

Талабалар ЖН дан туплайдиган балларнинг намунавий мезонлари

№	**Курсаткичлар**	ЖН баллари		
		макс	**1-ЖН**	**2-ЖН**
1	Дарсларга катнашганлик ва узлаштириши даражаси. Амалий машгулотлардаги фаоллиги, амалий машгулот дафтарларининг юритилиши ва холати	15	0-7	0-8
2	Мустакил таълим топшириклариниг уз вактида ва сифатли бажарилиши. Мавзулар буйича уй вазифаларини бажарилиш ва узлаштириши даражаси.	10	0-5	0-5
3	Ёзма назорат иши ёки тест саволларига берилган жавоблар	10	0-5	0-5
Жами ЖН баллари		**35**	**0-18**	**0-17**

Якуний назорат "Ёзма иш" шаклида белгиланган булса, у холда якуний назорат 30 баллик "Ёзма иш" вариантлари асосида утказилади.

Агар якуний назорат марказлашган тест асосида ташкил етилган булиб фан буйича якуний назорат "Ёзма иш" шаклида белгиланган булса, у холда якуний назорат куйидаги жадвал асосида амалга оширилади

№	**Курсаткичлар**	ЯН баллари	
		макс	**Узгариш оралиги**
1	Фан буйича якуний ёзма иш назорати	6	0-6
2	Фан буйича якуний тест назорати	24	0-24
Жами		**30**	**0-30**

Якуний назоратда "Ёзма иш"ларни бахолаш мезони

Якуний назорат "Ёзма иш" шаклида амалга оширилганда, синов куп вариантли усулда утказилади. Хдр бир вариант 2 та назарий савол ва 4 та амалий топшириқдан иборат. Назарий саволлар фан буйича таянч суз ва иборалар асосида тузилган булиб, фаннинг барча мавзуларини уз ичига камраб олган.

Хар бир назарий саволга ёзилган жавоблар буйича узлаштириш курсаткичи 0-3 балл оралигида бахоланади. Амалий топшириқ еса 0-6 балл оралигида бахоланади. Талаба максимал 30 балл туплаши мумкин.

Ёзма синов буйича умумий узлаштириш курсаткичини аниклаш учун вариантда берилган саволларнинг хар бири учун ёзилган жавобларга куйилган узлаштириш баллари кушилади ва йигинди талабанинг якуний назорат буйича узлаштириш бали хисобланади.

Дастурнинг информасион – методик таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникасия технологиялари қўланилиши назарда тутилган.

- Марказий Осиё фани маъруза дарсларида замонавий компютер технологиялари ёрдамида презентасион ва електрон-дидактик технологиялардан;
- Ўтказиладиган амалий машғулотларда кластер, “бумеранг”, гуруҳли фикрлаш педагогик технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати

1.Каримов. И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўк Т. “Шарк” 1998
2.Каримов. И.А. Назначение науки - служить расцвету Родины Т. 1996
3.Каримов И.А. Амир Темур фахримиз ҳуруримиз Т. 1997
4.Тюриков В., Шагулямов Р. По пути независимости. Т. 1996.
5.Абдунабиев А. “Вклад в мировую цивилизацию” Т.1998
6.Бернал Д.Ж. “Наука в истории общества” М.1956
7.Болград-Левин Т.М. “Древние цивилизации” М. 1989
8.История древнего мира - Расцвет древних обществ, упадок древних обществ. М. 1988
9.Древний Восток “История, философия, религия, искусство” М. 1996
10.Виргенский В.С “История науки и техники” М. 1977
11.Кузнецова Н.И “Наука в истории” М. 1982

12.Кузанский К. История культуры Древней Греции и Рима. М. 1990.
13.Лукошин Р.К. Органон Аристотеля. М. 1984.
14.Классическая наука Средней Азии и совершенная мировая цивилизация. Т. 2000
15.Очерки истории естественно-научных знаний в древности М. 1982
16.Ртвиладзе Е.В, Саидов А.Х, Абдуллаев Е.В Очерки по истории цивилизации древнего Узбекистана: государственность и право Т.2000
17.Аринов М.К. Социальная утопия как течение общественно - философской мысли в Средней Азии Т. 1989
18.Баѓодиров Р Классификация наук на мусульманском Востоке и место астрономии в нем. Обш. Науки в Узбекистане ж. №7, 1994
19.Баходиров Р. Ал-Хорезми М.1988
20.История политических и правовых учений в Средние века и в период Возрождения. М. 1986
21.Виргенский В.С. История науки и техники. М. 1977
22.Шухардин С.В. История науки и техник. М., 1977.

23.www.ҳисторй.ру
24.www.натура.сом
25.www.арчаелогй.ру
26.www.арчаелогй.сом
27.ҳттп: // грид, руг.нл /аҳс/
28.ҳттп: // Либрорй. Бю. еду/-рдҳ/еуродосс/
29.ҳттп: // ҳисторй.ҳановер,еду/техц.ҳтм
30.ҳттп: // www.уср.еду/ҳ-гиг/ҳоруслинкс.ҳтмл
31.ҳттп: // енглиш www. ҳсс. сму. еду/ҳисторй
32.ҳттп: // www.уканс.еду/ҳисторй/вл/
33.ҳттп: // www.либ.муоҳио.еду/инет/субж/ҳисторй/wwии/индех.ҳрмл
34.ҳттп: // www.либ.бю.еду/-рдҳ/wwл/
35.ҳттп: // слассисс.мит.еду.
36.ҳттп: // www.вашлаw.еду/форинт/
37.ҳттп: // www.ёле,еду/Лаwweб/аволон.ҳтм
38.ҳттп: // www.яле.еду/асунс/
39.ҳттп: // www.уиа.орг./wебсите/ҳтм

Ахборотли семинар таълим технологияси модели
Мавзу: ***КИРИС. ФАНИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ***

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1. Фан тарихи фанинг тизимдаги ўрни. 2. Фан тарихи ва тарихий жараёнлар 3. Тарихнинг тараққиёти тўғрисида тушубча 4. Фан аспектлари.
Ўқув машғулоти мақсади:	Фан тарихифанининг мақсад ва вазефалари, унинг тарих фанида, Ўзбекистон халқлари тарихини ўрганишда тутган ўрни ҳақида маълумот бериш.
Ўқув амалиёти Университет ва вилоят ўқув кутубхонаси Фан тарихи соҳасида илмий тадқиқот олиб бооориш тўғрисида маълумот берилади. Тарих фалсафасида мавзуга доир манбалар билан таништириш	Ўқув фаолияти натижалари. Фан тарихифани. Фан тарихима`носи. Тарих фалсафасининг тарих фанида тутган ўрни ва аҳамияти. Фан тарихифанининг мутахассис тарихчиларни назарий-услубий жиҳатдан тайёрлаш тизимидаги роли. **1-Мавзуга доир адабиётлар** 1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, - 31 бет. 2. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –396 бет. 3. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт

Тарих фалсафасининг тарух фанида тутган ўрни тушунтирилади.	уйи, 2002, -32 бет. 4. Историографийа античной истории: Учеб. пособие /Под ред. В.И.Кузицина. –М.: Высш. школа, 1980. –415 стр. 5. Саидкулов Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 6. Ғуломов Х., Татибоев А. Ўрта Осиё ва жаҳон тарихи. –Т.: “Фан”, 1993. –17 бет. 7. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар: Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет. 8. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. И-қисм. –Т.: “Академия”, 2000, -271 бет. Тарихий манба ва адабиётларни қиёсий таҳлил қилиш. Тарихий воқеаларни Фан тарихинуқтаи-назаридан тушуниш. Тарих фанининг тарихини билиш. Тарих фалсафасининг даврланиши ва турлари. “Тарих консепсияси” тушунчаси. Тарихий тадқиқотнинг услублари. Тарих фанининг манбашунослиги ва унинг турлари. Фан тарихитаҳлили ва унинг шакллари
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, тарихий адабиётлар ва манбалар ва кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели

Мавзу: Антик давр тарих фалсафаси

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)

Маъруза режаси	1. Антик даврда табият космос ва вақт тужшубчаси 2. Антик даврда фан 3. Тарихй мактаблари ва уларнинг фаолияти
Ўқув машғулоти мақсади:	Талабаларни антис даврда табият космос ва вақт тужшубчаси Тектрактик тарих ва афсона тўғрисида маълумот бериш. Уларда сақланган тарихий ҳужжатларнинг амалий қимматини ёритиб бериш
Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	Ўқув фаолияти натижалар Антик дунёда фалсафий жараёнлар тўғрисида маълумот берилади. Уларда ХИХ асрга оид ҳужжатларининг бир қисми сақланган холос. Миср ва Месопатамиядаги диний фалсафий жараёнларни очиб бериш давлатчилик ғояларини шакиллантириш. **Мавзуга доир адабиётлар** 1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, - 31 бет. 2. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –396 бет. 3. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2002, -32 бет. 4. Историографийа античной истории: Учеб. пособие /Под ред. В.И.Кузицина. –М.: Высш. школа, 1980. –415 стр. 5. Саидкулов Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 6. Ғуломов Х., Татибоев А. Ўрта Осиё ва жаҳон тарихи. –Т.: “Фан”, 1993. –17 бет. 7. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар: Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет.. Кишилик тарихини, инсон важамият тўғрисидаги муоммоларинин ўрганилишидаги тарихий татқиқ етиш. Умуман, татқиқот бевосита тарихий фалсафанинг асоси бўлиб Фан тарихиГеродод ва Фукудеднинг

	антис даврдаги тарихий ҳаракатлр кучи ҳақидаги татқиқотлардан ҳисобланади.
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив ашёлари қўйилган кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели
Мавзу: Илк Христианликда теология тарихи

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1. Христанликнинг пайдо бўлиши. 2. Илоҳий олам ва одам дунёси фанинг аҳамияти 3. ХИ_ХИИИ асрларда Йевропа фани .
Ўқув машғулоти мақсади:	ХИ_ХИИИ асрларда Йевропа фани архив ишининг ўрганилиши тарихини ёритиб бериш
Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	Ўқув фаолияти натижалари Ушбу даврда Туркистон Республикаси Марказий Ижроия Комитети «архив ишини қайта қуриш ва марказлаштириш тўғрисида» қарор қабул қилди. Бу қарорга асосан 1917 йилга қадар бўлган барча давлат архивлари тугатилиши, архив ҳужжатлари Туркистон республикасининг ягона давлат архив жамғармасини (ЙАДАЖ) ташкил қилиши керак деб е`лон қилинди. **Мавзуга доир адабиётлар** 1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, - 31 бет. 2. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –396 бет. 3. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар

	тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2002, -32 бет. 4. Историографийа античной истории: Учеб. пособие /Под ред. В.И.Кузицина. –М.: Высш. школа, 1980. –415 стр. 5. Саидкулов Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 6. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар: Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет. a. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. И-қисм. –Т.: “Академия”, 2000, -271 бет. ЙАДАЖни бошқариш учун Туркистон Республикаси Архив ишлари бош бошқармаси ташкил қилинишининг ушбу фан соҳасига кўрсатган ижобий ва салбий таъсирлари билан танишадилар. Ўша тўполон йилларда, архив ходимлари учун маош кўп вақт давомида берилмас, архивчилар учун иш шароити жуда ёмон бўлса-да, бу йерда оч ҳолда ишлаган илмий ходимлар фидойи бўлиб қолдилар. Мана шу фидойилар Туркистон генерал-губернаторлиги ташкилотлари архивини ҳам илм учун сақлаб қола олинишининг аҳамиятини ўрганадилар.
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив ашёлари қўйилган кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели

Мавзу: Ўрта асрлар тарих теологияси ва тарих фалсафаси

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1. Ўрта асрлар тарихи фалсафаси – илмий дунё қарашнинг хусусиятлари 2. Мусулмон теалогиясида таих фалсафаси. 3. Ўрта асрларда тарихий билимлар – турлича қарашлар.
Ўқув машғулоти мақсади:	Ўрганилаётган даврда архившунослик фанининг аҳволи билан талабаларни таништириш, архви муассасаларининг моддий ва маънавий базасини ташкил етилишининг ёритиб бериши
Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	Ўқув фаолияти натижалари Ўрта Осиё ва иттифоқ аҳамиятига ега бўлган архив жамғармалари ташкил етилган Ўрта Осиё Марказий архивда - Тошкент шаҳрида сақланадиган ушбу даврга оид архив жамғармалари шу республикаларга бериладиган бўлди. Туркистоннинг ЙАДАЖИ шу тарзда бўлинди. 1924 йил 28 декабрда Уз ССР МИК хузурида Ўзбекистон архив ишлари Мараказий бошқармаси ташкил қилинишининг аҳамияти ёритиб берилади. Ўзбекистон ҳудудида ташкил бўлган Фарғона, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хоразм ва бошқа вилоятларда вужудга келтирилган архив жамғармалари, республика Марказий архив ишлари бошқармасига топширилди. Шунингдек, Ўрта Осиё миқёси аҳамиятига молик бўлган архив жамғармалари ҳам Ўзбекистон архив бошқармасига топширилди. Шундай қилиб Ўзбекистон архивида нафақат республика тарихига оид ҳужжатлар, балки бутун Ўрта Осиё тарихига доир материаллар сақлана бошланганлиги тўғрисида маълумот берилади
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив ашёлари қўйилган кўргазмалар билан

	жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели
Мавзу: Ўғониш даври тарихий фалсафаси

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1. Ўйғониш даври – тарихий билмларининг тараққиёти. 2. Ренесансда гуманизим флсафаси ва унинг фалсафаси ва унинг фанга тасири . 3. Буюк аломалар ижоди .
Ўқув машғулоти мақсади:	
Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	Ўқув фаолияти натижалари Иккинчи жаҳон уруши даврида Тошкентда 1943 йил Тематик ва исмли каталогларнинг ташкил етиоиши тўғрисида маълумот берилади Иккинчи жаҳон уруши даврида Архивларнинг моддий - техник базаси тоғрисида баён етилади **Мавзуга доир адабиётлар** 9. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, - 31 бет. 10. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –396 бет. 11. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2002, -32 бет. 12. Историографийа античной истории: Учеб. пособие /Под ред. В.И.Кузицина. – М.: Высш. школа, 1980. –415 стр. 13. Саидкулов Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 14. Ғуломов Х., Татибоев А. Ўрта Осиё ва

	жаҳон тарихи. –Т.: “Фан”, 1993. –17 бет. 15. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар: Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет. 16. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. И-қисм. –Т.: “Академия”, 2000, -271 бет. Урушдан кейинги йилларда (1946-1955 йиллар) 5 та ҳужжатлар тўплами нашр қилинди . «Фронтдан хатлар», «Афғонистонда Англия агрессияси (1889-1917 йиллар) ана шундай ҳужжатлар тўпламларидир.
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив ашёлари қўйилган кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели
Мавзу: ХВИИ-ХВИИИ асрлар маърифат парвар тарих фалсафаси

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1. ХВИИ аср тарих фани . 2. Т.Гоббснинг табиий ҳуқуқ назарияси 3. Дж.Виконинг тарихий циклик назарияси.
Ўқув машғулоти мақсади:	Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда архившунослик ва архив сиши назарияси билан таништириш
Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш	Ўқув фаолияти натижалари. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорига мувофиқ, «Архивлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунини амалга киритиш ҳақида

тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	шундай вазифа белгиланган. «Ўзбекистон Республикасидан четга олиб кетилган ҳамда халқ бойлиги бўлган архив ҳужжатларини Ўзбекистон Республикасига қайтариб олиб келиш масаласи бўйича Олий Мажлис ҳузурида махсус комиссия тузиш» ишларини ёритиб бериш. **Мавзуга доир адабиётлар** 17. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, -31 бет. 18. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –396 бет. 19. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2002, -32 бет. 20. Историографийа античной истории: Учеб. пособие /Под ред. В.И.Кузицина. – М.: Высш. школа, 1980. –415 стр. 21. Саидкулов Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 22. Ғуломов Х., Татибоев А. Ўрта Осиё ва жаҳон тарихи. –Т.: “Фан”, 1993. –17 бет. 23. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар: Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет. 24. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. И-қисм. –Т.: “Академия”, 2000, -271 бет.  Архив ишини ривожлантиришда - Ўзбекистон халқининг моддий ва ма`навий ҳаёти акс еттирилган барча архив фондларининг мажмуи Ўзбекистон Республикаси Миллий архив фонди деб ҳисобланилишининг киритилишида муҳим аҳамият касб етаётганлигини баён етиш
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив

	ашёлари қўйилган кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели
Мавзу: ХВИИИ-ХИХ асрлар илмий тарих даври тарих фалсафаси

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1) ХВИИИ-ХИХ асрларда тарих фани соҳасидаги кашфиётлар. 2) И.Кант – Гегелларнинг тарихий фалсафий қарашлари 3) ХВИИИ-ХИХ асрлардаги тарихий фалсафий қарашларнинг жамият тараққиётига таъсири.
Ўқув машғулоти мақсади:	Миллий архив фонди ҳужжатларини туркумлаштириш ишларининг моҳиятини ёритиб бериш
Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	Ўқув фаолияти натижалари Давлат архив жамғармаси (ДАЖ) ҳужжатларини туркумлаштиришнинг асосий босқичларини тушунтириб берилади. Архив ҳужжатларини марказий, республика идораларига ва миллий вилоят, туман ҳудудий, республика идораларига тегишли ҳужжатларга бўлиш, тегишли давлат архивлари - Ўзбекистоннинг ма`мурий - ҳудудий бўлиниши асосида ташкил қилинадиган архивларга асос бўлишини баён етиш . **Мавзуга доир адабиётлар** 1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, - 31 бет. 2. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –396 бет. 3. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2002, -32 бет. 4. Историографийа античной истории: Учеб. пособие /Под ред. В.И.Кузицина. –М.: Высш. школа, 1980. –415 стр. 5. Саидкулов Т.С. Очерки историографии

	истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 6. Ғуломов Х., Татибоев А. Ўрта Осиё ва жаҳон тарихи. –Т.: “Фан”, 1993. –17 бет. 7. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар: Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет. 8. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. И-қисм. –Т.: “Академия”, 2000, -271 бет. Вилоят давлат архивларида сақланадиган ҳужжатлар ҳақида маълумот бериш. Архив жамғармасига таркибига кирадиган бошқа, масалан, архив коллекциялари ҳақида гапириб бериш. Коллекциялар тоғрисида баён қилиш.
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив ашёлари қўйилган кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели

Мавзу: ХИХ асрнинг охири ХХ асрнинг бошларидаги тарих фалсафаси

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1. ХИХ аср охири – ХХ аср бошларида фан . 2. Неопозитувизм, лосал сивилизациялар назариялари 3. Тарих – фалсафаси мактаблари.кашфиётлар .
Ўқув машғулоти мақсади:	Ҳужжатларни илмий ва амалий қийматини експертиза қилиш бўйича талабларда кўникмаларни ҳосил қилиш, улар билан биргаликда амалий машғулотларда ушбу жараён билан яқиндан таништириш

Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	Ўқув фаолияти натижалари Ҳужжатларни експертиза қилишдан мақсад уларни сақлаш муддатини аниқлаш ва давлат архивида сақлаб туриш учун танлаб олишдир каби архившунос учун муҳим қоидалар билан талабларни таништириш. **Мавзуга доир адабиётлар** 1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, - 31 бет. 2 Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 396 бет. 2. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2002, -32 бет. Историографийа античной истории: Учеб. пособие /Под ред. В.И.Кузицина. –М.: Высш. школа, 1980. –415 стр. 3. Саидкулов Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 4. Ғуломов Х., Татибоев А. Ўрта Осиё ва жаҳон тарихи. –Т.: “Фан”, 1993. –17 бет. 5. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар: Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет. 6. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. И-қисм. –Т.: “Академия”, 2000, -271 бет. Давлат архивларида сақлаш учун илмий, амалий аҳамиятга ега бўлган, келгусида тарихчи ва тадқиқотчи - олимлар томонидан тарихий асарлар ёзиш учун фойдаланиладиган ҳужжатлар танлаб, сайлаб олиш тўғрисида бўлажак архившуносларда кўникмаларни ривожлантириш. Ҳужжатларнинг илм-фан учун керак ёки керак емас қилиб ажратишнинг тартиб қоидаларини баён қилиш.
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон

	дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив ашёлари қўйилган кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Ахборотли семинар таълим технологияси модели
Мавзу: Мустақил Ўзбекистон тарих фалсафаси

Вақти 80 дақиқа	Талабалар сони 30 та
Ўқув машғулотининг шакли ва тури	Ахборотли (маълумотли)
Маъруза режаси	1. Мустақил Ўзбекистон – мустақиллик Фан тарихибосқичлари. 2. И.А.Каримов асарларида мустақиллик тарихи фалсафаси. 3. Мустақил тараққиёт даври сабоқлари ватарих-фалсафаси билимлар.
Ўқув машғулоти мақсади:	Республикамизда фаолият юритаётган архивларни ҳужжатлар билан тўлдиришнинг қонун-қоидалари билан талабаларни таништириш
Ўқув амалиёти Вилоят Кутубхонаси. Фан тарихиюритиш тўғрисида маъумот берилади. Ўрганилаётган даврга оид адабиётлар билан яқиндан танишадилар Ҳужжаттларнинг тарихий манба сифатидаги ўрни билан танисаҳадилар.	Ўқув фаолияти натижалари Республикамиздаги архивларнинг фаолият доираси бўйича таркибларини тушунтириб бериш **Мавзуга доир адабиётлар** 1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент, “Шарқ”, 1998, - 31 бет. 2. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. /А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраев. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –396 бет. 3. Инсоният тарихи – ғоялар ва мафкуралар тарихидир. –Т.: “Ижод дунёси” нашриёт уйи, 2002, -32 бет. 4. Саидкулов Т.С. Очерки историографии истории народов Средней Азии: Учеб. пособие длйа студентов. СҲастъ И. – Т.: Укитувчи, 1992. – 192 стр. 5. Ғуломов Х., Татибоев А. Ўрта Осиё ва жаҳон тарихи. –Т.: “Фан”, 1993. –17 бет. 6. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи: (Очерклар) /Мас`ул муҳаррирлар:

	Д.А.Алимова, Е.В.Ртвеладзе. –Т.: “Шарқ”, 2001. –224 бет. 7. Сагдуллаев А. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. И-қисм. –Т.: “Академия”, 2000, -271 бет. Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар архив ҳужжатларини вақтинча сақлаш, улардан хизмат, ишлаб чиқариш, илмий ва бошқа мақсадларда фойдаланиш учун идоравий ёки идоралараро архивлар тузилиши ҳақида маълумот бериш Жумладан, давлат архивлари, вилоят, шаҳар, туман ҳокимликлари архивлари фаолияти юзасидан қисқа хабарлар баён қилиш
Таълим усули	Ақлий ҳужум, инсерт, кластер
Таълим шакли	Гуруҳларда ишлаш (3 гуруҳга бўлинади)
Таълим воситалари	Маъруза матни, тарқатма материаллар, електрон дарсликлар,
Таълим бериш шароити	Махсус техника воситалари- проектор, видеодискетлар, архив ҳужжатлари, архив ашёлари қўйилган кўргазмалар билан жиҳозланган хоналар
Мониторинг ва баҳолаш	Тезкор сўров, қисқа мазмунли тест

Семинар

1-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ибтидоий жамоа тузуми даврига оид манбалар**

1.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	**1. Археологик манбалар. Тош, бронза ва темир асри даври ашёлари манба сифатида** **2. Епиграфик дастлабки ёзма манбалар. Беҳистун ва Суза битиклари** **3. “Авесто” тарихий манба сифатида** **4. Юнон ва рим муаллифларининг О`рта осиё ҳақидаги асарлари Герадот, Аристотел, Арриан, Квинт Курсий Руф, Плутарх, Страбон** **5. Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари**
О`қув машг`улотининг мақсади: **О`рта Осиёнинг ибтидоий жамоа тузуми даврига оид манбалар о`рганиш билан бирга Манбашунослик фани бо`йича асосий мазмун**	

моҳияти ва унинг Фан тарихибо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб берилади.	
***Педагогик вазифалар*:** • **Археологик манбалар. Тош, бронза ва темир асри даври ашёлари манба сифатидаги билимларни шкллантириш** • **Епиграфик дастлабки ёзма манбалар. Беҳистун ва Суза битиклари то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **"Авесто" тарихий манба сифатидадаги билимларни шакллантириш** • **Юнон ва рим муаллифларининг О`рта осиё ҳақидаги асарлари Герадот, Аристотел, Арриан, Квинт Курсий Руф, Плутарх, Страбон ва бошқаларнинг тарихий асарлари ҳақидаги билимларни шакллантириш** • **Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари ҳақидаги билимларни шакллантириш**	***О`қув фаолияти натижалари:*** • **Археологик манбалар. Тош, бронза ва темир асри даври ашёлари манба сифатидаги билимларни то`лиқ тушунчалар бериш** • **Епиграфик дастлабки ёзма манбалар. Беҳистун ва Суза битиклари то`г`рисидаги билимларни тушунтириб бериш** • **"Авесто" тарихий манба сифатидадаги билимларни ега бо`лиш** • Юнон ва рим муаллифларининг О`рта осиё ҳақидаги асарлари Герадот, Аристотел, Арриан, Квинт Курсий Руф, Плутарх, Страбон ва бошқаларнинг тарихий асарлари ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш • Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

1-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ибтидоий жамоа тузуми даврига оид манбалар**

1.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***

Тайёрлов босқичи	**Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради.** **Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади.** **Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади.** **Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди.** **Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.**	
1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	**1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди.** **1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради.** **1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади.** **1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади.** **1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.**	**Тинглайдилар.** **Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.**
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	**2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади** **2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади).** **Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради).** **2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика).** **Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради.** **2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки**	**Кичик гуруҳларга бо`линадилар.**  **Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштиради.** **Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар**

	жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади.** **2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. **2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.**	**тайёрлайдилар.** **Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.**
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	**3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади.** **3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади.** **3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради: амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш**	**Тинглайдилар.**

2-Мавзу	**О`рта Осиёнинг қадимги дунё тарихига оид манбалар**

2.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	**1. Археологик манбалар. Тош, бронза ва темир асри даври ашёлари манба сифатида** **2. Епиграфик дастлабки ёзма манбалар. Беҳистун ва Суза битиклари** **3. "Авесто" тарихий манба сифатида** **4. Юнон ва рим муаллифларининг О`рта осиё ҳақидаги асарлари Герадот, Аристотел, Арриан, Квинт Курсий Руф, Плутарх, Страбон** **5. Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари**
О`қув машг`улотининг мақсади: **О`рта Осиёнинг қадимги даврига оид манбалар о`рганиш билан бирга Манбашунослик фани бо`йича асосий мазмун моҳияти ва унинг Фан тарихибо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб берилади.**	
***Педагогик вазифалар*:** • **Археологик манбалар. Тош, бронза ва темир асри даври ашёлари манба сифатидаги билимларни шкллантириш** • **Епиграфик дастлабки ёзма манбалар. Беҳистун ва Суза битиклари то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **"Авесто" тарихий манба сифатидадаги билимларни шакллантириш**	***О`қув фаолияти натижалари:*** • **Археологик манбалар. Тош, бронза ва темир асри даври ашёлари манба сифатидаги билимларни то`лиқ тушунчалар бериш** • **Епиграфик дастлабки ёзма манбалар. Беҳистун ва Суза битиклари то`г`рисидаги билимларни тушунтириб бериш** • **"Авесто" тарихий манба сифатидадаги билимларни ега бо`лиш** • Юнон ва рим муаллифларининг О`рта осиё ҳақидаги асарлари Герадот, Аристотел, Арриан, Квинт Курсий Руф, Плутарх, Страбон ва бошқаларнинг тарихий асарлари ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш

• **Юнон ва рим муаллифларининг О`рта осиё ҳақидаги асарлари Герадот, Аристотел, Арриан, Квинт Курсий Руф, Плутарх, Страбон ва бошқаларнинг тарихий асарлари ҳақидаги билимларни шакллантириш** • **Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари ҳақидаги билимларни шакллантириш**	• Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

2-Мавзу	**О`рта Осиёнинг қадимги дунё тарихига оид манбалар**

2.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	**Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради.** **Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади.** **Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади.** **Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди.** **Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.**	

1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	**1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди.** **1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради.** **1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади.** **1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади.** **1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.**	**Тинглайдилар.** **Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.**
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	**2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади** **2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади).** **Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради).** **2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика).** **Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради.** **2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади.** **2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гурухдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади.** **2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.**	**Кичик гуруҳларга бо`линадилар.** **Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштиради.** **Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар.** **Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.**

3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	**3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади.** **3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади.** **3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради: амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш**	**Тинглайдилар.**

3-Мавзу	**Илк о`рта асрлар даври О`рта Осиё тарихига оид манбалар**

3.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	**1. Муҳим сиёсий воқеалар** **2. Хитой муаллифларининг маълумотлари** **3. Суғд ва Муғ қалъасидан топилган ҳужжатлар** **4. "Қурон" ва "Ҳадис" манба сифатида**
О`қув машг`улотининг мақсади: **Илк о`рта асрлар даври О`рта Осиё тарихига оид манбаларини о`рганиш билан бирга уларнинг мазмун моҳияти ва Манбашунослик фани бо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб берилади.**	
***Педагогик вазифалар*:** • **Муҳим сиёсий воқеалар ҳақидаги билимларни шкллантириш** • **Хитой муаллифларининг маълумотларини о`рганиш ва бу то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **Суғд ва Муғ қалъасидан топилган ҳужжатлар ҳақидаги билимларни шакллантириш** • **"Қурон" ва "Ҳадис" манба сифатидаги о`рни ҳақидаги билимларни шакллантириш**	***О`қув фаолияти натижалари:*** • **Муҳим сиёсий воқеалар ҳақидаги билимларни то`лиқ тушунчалар бериш** • **Хитой муаллифларининг маълумотларини о`рганиш ва бу то`г`рисидаги билимларни тушунтириб бериш** • **Суғд ва Муғ қалъасидан топилган ҳужжатлар ҳақидаги билимларга ега бо`лиш** • "Қурон" ва "Ҳадис" манба сифатидаги о`рни ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш • Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

3-Мавзу	**Илк о`рта асрлар даври О`рта Осиё тарихига оид манбалар**

3.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди. Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.	
1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради. 1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади. 1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади. 1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.	Тинглайдилар. Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади 2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади). Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни	Кичик гуруҳларга бо`линадилар.  Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади.

	о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради). 2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика). Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради. 2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади. 2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.	Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштирад и. Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади. 3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради: амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш	Тинглайдилар.

4-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ВИИ-Х асрларга тарихига оид манбалар**

4.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	1. Муҳим сиёсий воқеалар 2. Хитой муаллифларининг маълумотлари 3. Суғд ва Муғ қалъасидан топилган ҳужжатлар 4. “Қурон” ва “Ҳадис” манба сифатида
О`қув машг`улотининг мақсади: **Илк о`рта асрлар даври О`рта Осиё тарихига оид манбаларини о`рганиш билан бирга уларнинг мазмун моҳияти ва Манбашунослик фани бо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб берилади.**	

***Педагогик вазифалар*:**	***О`қув фаолияти натижалари:***
• Муҳим сиёсий воқеалар ҳақидаги билимларни шкллантириш • Хитой муаллифларининг маълумотларини о`рганиш ва бу то`г`рисидаги билимларни шакллантириш • Суғд ва Муғ қалъасидан топилган ҳужжатлар ҳақидаги билимларни шакллантириш • "Қурон" ва "Ҳадис" манба сифатидаги о`рни ҳақидаги билимларни шакллантириш	• **Муҳим сиёсий воқеалар ҳақидаги билимларни то`лиқ тушунчалар бериш** • **Хитой муаллифларининг маълумотларини о`рганиш ва бу то`г`рисидаги билимларни тушунтириб бериш** • **Суғд ва Муғ қалъасидан топилган ҳужжатлар ҳақидаги билимларга ега бо`лиш** • "Қурон" ва "Ҳадис" манба сифатидаги о`рни ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш • Антик давр тарихига оид Хитой ва Ерон манбалари ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

4-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ВИИ-Х асрларга тарихига оид манбалар**

2.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди. Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.	

1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради. 1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади. 1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади. 1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.	Тинглайдилар. Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади 2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади). Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради). 2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика). Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради. 2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади. 2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.	Кичик гуруҳларга бо`линадилар.  Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштирад и. Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади. 3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради:	Тинглайдилар.

	амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш	

5-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ХИ-ХВ асрлар тарихига оид манбалар**

5.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	1. ХИ-ХВ асрлардаги ижтимоий-сиёсий воқеалар 2. Араб ва форс муаллифларининг О`рта осиё ва Марказий Осиёнинг ХИ-ХВ асрлардаги тарихига оид маълумотлари 3. Марказий Осиё тарихи ҳақидаги маҳаллий олимларнинг маълумотлари 5. ХИ-ХВ асрлардаги муаллифларнинг асарлари
О`қув машг`улотининг мақсади: **ХИ-ХВ асрлардаги О`рта Осиё тарихига оид манбаларини о`рганиш билан бирга уларнинг мазмун моҳияти ва Манбашунослик фани бо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб берилади.**	
***Педагогик вазифалар*:** • **ХИ-ХВ асрлардаги ижтимоий-сиёсий воқеалар ҳақидаги билимларни шкллантириш** • **Араб ва форс муаллифларининг О`рта Осиё ва Марказий Осиёнинг ХИ-ХВ асрлардаги тарихига оид маълумотлар то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **Марказий Осиё тарихи ҳақидаги маҳаллий олимларнинг маълумотлари ҳақидаги билимларни шакллантириш** • ХИ-ХВ асрлардаги муаллифларнинг асарлари ҳақидаги билимларни шакллантириш	***О`қув фаолияти натижалари:*** • **ХИ-ХВ асрлардаги ижтимоий-сиёсий воқеалар ҳақидаги билимларни тушунтириб бериш** • **Араб ва форс муаллифларининг О`рта осиё ва Марказий Осиёнинг ХИ-ХВ асрлардаги тарихига оид маълумотлар то`г`рисидаги билимларни тушунтириб бериш** • **Марказий Осиё тарихи ҳақидаги маҳаллий олимларнинг маълумотлари ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш** • **ХИ-ХВ асрлардаги муаллифларнинг асарлари ҳақидаги билимларни то`лиқ очиб бериш**
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

5-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ХИ-ХВ асрлар тарихига оид манбалар**

5.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди. Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.	
1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради. 1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади. 1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади. 1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.	Тинглайдилар. Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади 2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади). Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради). 2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол,	Кичик гуруҳларга бо`линадилар.  Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб,

	учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика). Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради. 2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади. 2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.	фикр алмашиб, системалаштирад и. Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	**3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади.** **3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади.** **3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради: амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш**	**Тинглайдилар.**

6-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ХВИ-ХИХ асрлар тарихига оид манбалар**

6.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	**1. “Бобурнома” ва “Шайбонийнома” асарларининг тарихий манба сифатидаги о`рни** **2. ХВИ-ХИХ асрнинг биринчи ярми манбаларидаги маълумотларни таққослаш** **3. Аштархонийлар ва Мангитлар тарихига оид тарихий асарлар** **4. Бухоро, Хива ва Қоқон хонликларида тарихнавслик**
О`қув машг`улотининг мақсади: **ХВИ-ХИХ асрлардаги О`рта Осиё тарихига оид манбаларини о`рганиш билан бирга уларнинг мазмун моҳиятини очиб бериш ва Манбашунослик фани бо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб бериш**	

Педагогик вазифалар:	*О`қув фаолияти натижалари:*
• **“Бобурнома” ва “Шайбонийнома” асарларининг тарихий манба сифатидаги билимларни шкллантириш** • **ХВИ-ХИХ асрнинг биринчи ярми манбаларидаги маълумотларни таққослаш то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **Аштархонийлар ва Мангитлар тарихига оид тарихий асарлар ҳақидаги билимларни шакллантириш** • **Бухоро, Хива ва Қоқон хонликларида тарихнавслик ҳақидаги билимларни шакллантириш**	• **“Бобурнома” ва “Шайбонийнома” асарларининг тарихий манба сифатидаги билимларни чуқурлаштириш** • **ХВИ-ХИХ асрнинг биринчи ярми манбаларидаги маълумотларни таққослаш то`г`рисидаги билимларни бойитиш** • **Аштархонийлар ва Мангитлар тарихига оид тарихий асарлар ҳақидаги билимларни тушунтириб бериш** • Бухоро, Хива ва Қоқон хонликларида тарихнавслик ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

6-Мавзу	**О`рта Осиёнинг ХВИ-ХИХ асрлар тарихига оид манбалар**

6.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди. Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.	

1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради. 1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади. 1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади. 1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.	Тинглайдилар. Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади 2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади). Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради). 2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика). Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради. 2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади. 2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.	Кичик гуруҳларга бо`линадилар.  Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштирад и. Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади. 3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради:	Тинглайдилар.

	амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш	

7-Мавзу	**О`рта Осиё тарихига рус ва Йевропа тилларидаги ёзма манбалар**

7.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	1. Руи Гонсалес де Клавихонинг “Кундалиги”. 2. Иоганн Шилътбернинг “Улуғ Татария” асари. 3. Ибн Холдуннинг “Бутун дунё тарихи” асари. 4. Ибн Арабшохнинг “Ажоиб ал-Мақдур фи тарихи Таймур” асарлари. 5. Россия тарихчи олимларидан: Т. Н. Грановский (1813-1855), С. М. Соловъёв (1825-1879), В. В. Бортолъд, А. Ю. Якубовский, А. П. Новоселънев, ҳамюртимиз И. М. Мўминов ва бошқалар.
О`қув машг`улотининг мақсади: **Талабаларга юртимизда бўлган елчилар ва сайёҳларнинг есдаликлари, рус ва Йевропа тилларидаги ёзма манбалар тўғрисида умумий маълумот бериш, уларнинг тарихини ўрганишдаги илмий аҳамиятини очиб беришдан иборат.**	

***Педагогик вазифалар*:**	***О`қув фаолияти натижалари:***
• **Руи Гонсалес де Клавихонинг “Кундалиги”нинг мазмун моҳияти то`г`рисидаги билимларни шаклланриради** • **Иоганн Шилътбернинг “Улуғ Татария” асари орқали Амир Темур ва Темурийлар тарихи ҳақидаги билимларни шаклланриради** • **Ибн Холдуннинг “Бутун дунё тарихи” асарининг мазмуни ҳақидаги билимлар шакллантирилади** • **Ибн Арабшохнинг “Ажоиб ал-Мақдур фи тарихи Таймур” асарларини о`рганиш орқали асардаги билимлар чуқурлаштирилган ҳолда шакллантирилади** • **Россия тарихчи олимларидан: Т. Н. Грановский (1813-1855), С. М. Соловъёв (1825-1879), В. В. Бортолъд, А. Ю. Якубовский, А. П. Новоселънев, ҳамюртимиз И. М. Мўминов ва бошқаларнинг асардаги билимлар чуқурлаштирилган ҳолда шакллантирилади**	• **Руи Гонсалес де Клавихонинг “Кундалиги”нинг мазмун моҳияти то`г`рисидаги билимлар бойитилган ҳолда ёритиб берилади** • **Иоганн Шилътбернинг “Улуғ Татария” асари орқали Амир Темур ва Темурийлар тарихи ҳақидаги билимлар таҳлил қилинади ва тушунтирилади** • **Ибн Холдуннинг “Бутун дунё тарихи” асарининг мазмун- моҳияти чуқур талқин қилинган ҳолда о`рганилади ва талабаларга билим ва ко`никмалар беради** • **Ибн Арабшохнинг “Ажоиб ал-Мақдур фи тарихи Таймур” асарларини о`рганиш орқали Амир Темур ва темурийлар тарихи ҳақидаги билимлар очиб берилади** • **ЙУқоридаги асарлар таққосланиб етарлича хулосалар келтирилади.** • Россия тарихчи олимларидан: Т. Н. Грановский (1813-1855), С. М. Соловъёв (1825-1879), В. В. Бортолъд, А. Ю. Якубовский, А. П. Новоселънев, ҳамюртимиз И. М. Мўминов ва бошқаларнинг асардаги билимлар чуқурлаштирилган ҳолда стушунтириш
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш

Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

7-Мавзу	**О`рта Осиё тарихига рус ва Йевропа тилларидаги ёзма манбалар**

7.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди. Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.	
1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради. 1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади. 1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади. 1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.	Тинглайдилар. Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади 2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади).	Кичик гуруҳларга бо`линадилар.  Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга

	Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради). 2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика). Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради. 2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади. 2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.	жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштирад и. Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади. 3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради: амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш	Тинглайдилар.

8-Мавзу	**ХИХ асрноинг иккинчи ярми ХХ асрлар О`рта Осиё тарихига оид манбалар**

8.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	1. О`рта Осиёнинг босиб олиниши ва Туркистон генерал губернаторлиги ташкил етилишига оид манбалар 2. Подшо Россиясининг мустамлакачилик сиёсатига оид манбалар 3. Рус тадқиқотчи олимлари асарларида Туркистон тарихига оид маълумотлар
О`қув машг`улотининг мақсади: **ХИХ-ХХ асрлардаги О`рта Осиё тарихига оид манбаларини о`рганиш билан бирга уларнинг мазмун моҳиятини очиб бериш ва Манбашунослик фани бо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб бериш**	

Педагогик вазифалар:	*О`қув фаолияти натижалари:*
• **О`рта Осиёнинг босиб олиниши ва Туркистон генерал губернаторлиги ташкил етилишига оид манбалар ҳақидаги билимларни шкллантириш** • **Подшо Россиясининг мустамлакачилик сиёсатига оид манбалар то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **Рус тадқиқотчи олимлари асарларида Туркистон тарихига оид маълумотлар шакллантириш**	• **О`рта Осиёнинг босиб олиниши ва Туркистон генерал губернаторлиги ташкил етилишига оид манбалар ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш** • **Подшо Россиясининг мустамлакачилик сиёсатига оид манбалар то`г`рисидаги билимларни бойитиш** • **Рус тадқиқотчи олимлари асарларида Туркистон тарихига оид маълумотлар ривожлантириш**
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

8-Мавзу	**ХИХ асрноинг иккинчи ярми ХХ асрлар О`рта Осиё тарихига оид манбалар**

8.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради. Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади. Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади. Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди. Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.	

1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди. 1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради. 1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади. 1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади. 1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.	Тинглайдилар. Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади 2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади). Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради). 2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика). Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради. 2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади. 2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гуруҳдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади. 2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.	Кичик гуруҳларга бо`линадилар.  Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштирад и. Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар. Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади. 3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради:	Тинглайдилар.

	амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш	

9-Мавзу	**О`збекистоннинг XX аср тарихига оид манбалари**

9.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	**1. XX аср бошларининг муҳим сиёсий воқеалари ва уларнинг манбашунослиги** **2. Туркистонда совет тузумининг о`рнатилишини акс еттирувчи манбалар** **3. XX асрнинг 30-90 йилларига оид О`збекистон тарихи бо`йич манбалар**
О`қув машг`улотининг мақсади: **ХИХ-XX асрлардаги О`рта Осиё тарихига оид манбаларини о`рганиш билан бирга уларнинг мазмун моҳиятини очиб бериш ва Манбашунослик фани бо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб бериш**	
***Педагогик вазифалар*:** • **XX аср бошларининг муҳим сиёсий воқеалари ва уларнинг манбашунослиги ҳақидаги билимларни шкллантириш** • **Туркистонда совет тузумининг о`рнатилишини акс еттирувчи манбалар то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **XX асрнинг 30-90 йилларига оид О`збекистон тарихи бо`йич манбалар тарихига оид маълумотлар шакллантириш**	*О`қув фаолияти натижалари:* • **XX аср бошларининг муҳим сиёсий воқеалари ва уларнинг манбашунослиги ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш** • **Туркистонда совет тузумининг о`рнатилишини акс еттирувчи манбалар то`г`рисидаги билимларни бойитиш** • **XX асрнинг 30-90 йилларига оид О`збекистон тарихи бо`йич манбалар тарихига оид маълумотларни гапириш**
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

9-Мавзу	**О`збекистоннинг XX аср тарихига оид манбалари**

9.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	**Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради.** **Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади.** **Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади.** **Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди.** **Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.**	
1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	**1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди.** **1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради.** **1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади.** **1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади.** **1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.**	**Тинглайдилар.** **Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.**
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	**2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади** **2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади).** **Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради).** **2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан**	**Кичик гуруҳларга бо`линадилар.**  **Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштирадди.**

	то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика). **Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради.** **2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади.** **2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гурухдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади.** **2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.**	**Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар.** **Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.**
3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	**3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади.** **3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади.** **3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради: амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш**	**Тинглайдилар.**

10-Мавзу	**Мустақил О`збекистон тарихига оид манбалари**

10.1. Амалий машг`улотда та`лим технологияси

***Машг`улот вақти*-2 соат**	***Талабалар сони*: 20 – 28 нафаргача**
Машг`улот шакли	**Билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш буйича семинар машгулоти**
Амалий машг`улот режаси	**1. О`збекистон Республикасининг мустақилликка еришуви, демократик ва ҳуқуқий давлат шаклланиши жараёнларини ёритувчи ҳужжатлар** **2. Ҳозирги кунда манбялар базасининг шаклланиши** **3. Ҳужжатли материалларнинг хилма хил хусусиятлари** **4. Олий Мажлиснинг ҳужжатлар тарихий манба сифатида**
О`қув машг`улотининг мақсади: **О`збекистон Республикасининг мустақилликка еришуви, демократик ва ҳуқуқий давлат шаклланишининг мазмун моҳиятини очиб бериш ва уларнинг Манбашунослик фани бо`йича муҳим манба еканлиги ёритиб бериш**	

Педагогик вазифалар:	*О`қув фаолияти натижалари:*
• **О`збекистон Республикасининг мустақилликка еришуви, демократик ва ҳуқуқий давлат шаклланиши жараёнларини ёритувчи ҳужжатлар ҳақидаги билимларни шкллантириш** • **Ҳозирги кунда манбялар базасининг шаклланиши то`г`рисидаги билимларни шакллантириш** • **Ҳужжатли материалларнинг хилма хил хусусиятлари ҳақидаги маълумотларни шакллантириш** • **Олий Мажлиснинг ҳужжатлар тарихий манба сифатида еканлиги ҳақидаги билимларни шкллантириш**	• **О`збекистон Республикасининг мустақилликка еришуви, демократик ва ҳуқуқий давлат шаклланиши жараёнларини ёритувчи ҳужжатлар ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш** • **Ҳозирги кунда манбялар базасининг шаклланиши то`г`рисидаги билимларни чуқурлаштириш** • **Ҳужжатли материалларнинг хилма хил хусусиятлари ҳақидаги маълумотларни чуқурлаштириш** • **Олий Мажлиснинг ҳужжатлар тарихий манба сифатида еканлиги ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш**
Та`лим бериш усуллари	суҳбат, тушунтириш, тезкор со`ров, зигзаг (арра) техникаси
Та`лим бериш шакллари	Оммавий, гуруҳларда ишлаш
Та`лим бериш воситалари	О`қув қо`лланма, проектор, о`қув топшириқлари, тест саволлар
Та`лим бериш шароити	Техник та`минланган, гурҳларда ишлаш учун мо`лжалланган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Ог`заки назорат: савол-жавоб

10-Мавзу	**Мустақил О`збекистон тарихига оид манбалари**

10.2. Амалий машг`улотнинг технологик харитаси

Иш босқичлари ва вақти	*Фаолият мазмуни*	
	Та`лим берувчи	***Та`лим олувчилар***
Тайёрлов босқичи	**Мавзуни аниқлайди, та`лимий мақсадни белгилайди ва кутилаётган натижаларни шакллантиради.** **Мавзу бо`йича таянч конспектлар ишлаб чиқади.** **Белгиланган та`лимий мақсадларга еришишни та`минловчи о`қув топшириқларини ишлаб чиқади.** **Кичик гуруҳларда самарали фаолиятни та`минлаш учун ёзма ё`риқномаларни тайёрлайди.** **Експерт гуруҳлар фаолият натижаларини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқади.**	

1. О`қув машг`улотига кириш босқичи *(10 дақиқа)*	**1.1. Машг`улот мавзуси, унинг мақсади ва кутилаётган натижаларини е`лон килади, уларнинг аҳамиятлилиги ва долзарблигини асослайди.** **1.2. Мавзу бо`йича асосий тушунчаларга та`риф беришни таклиф қилади ва шу асосда тезкор-со`ров о`тказиб талабалар билимларини фаоллаштиради.** **1.3. Фаолият кичик гуруҳларда о`қув топшириқларини бажариш орқали амалга оширилишини е`лон қилади.** **1.4. Қо`шимча ма`лумотлар акс етган таянч конспектларни тарқатади.** **1.5. Експерт гуруҳлар фаолияти натижаларини баҳолаш мезонларини е`лон қилади.**	**Тинглайдилар.** **Саволни муҳокама қилиб, уларга жавоб беради.**
2. Асосий босқич *(60 дақиқа)*	**2.1. Талабаларни то`ртта кичик гуруҳга бо`лади. Машг`улотнинг о`тказилиш тартибини яна еслатади. О`қув машг`улоти «о`зи о`рганиб, о`згага о`ргатиш», я`ни ҳамкорликда о`рганиш принсипи асосида о`тказилишини айтади** **2.2. Гуруҳларга експерт варақларини, шу билан бирга, ҳар бир талабага геометрик шакл тарқатади ва фаолиятларини ташкил қилади (геометрик шаклларни вақтинча бир жойга ко`йишларини, вакти келганда улардан фойдаланишларини айтади).** **Гуруҳларда ишни ташкил килади. (матнни о`рганиб, муҳокама килишга 15 дақиқа беради).** **2.3. Доира шаклини олган талабалар 1-стол, учбурчак шаклини олганлар 2-стол ва то`ртбурчак олганлар 3-стол атрофига о`тиришларини айтади. Ҳар хил гуруҳлардан то`планган талабалар о`з саволларини бошқа талабаларга ёритишини тушунтиради. О`заро о`ргатиш жараёни бошланади (15 дакика).** **Талабалар фаолиятини кузатади, уларни ё`налтиради, маслаҳатлар беради.** **2.4. Талабаларни о`зларини дастлабки жойларига, стол атрофига келиб о`тиришларини айтади.** **2.5. Тақдимот бошланишини е`лон қилади. Ҳар бир гурухдан 3 нафардан талаба чиқиб, фаолият натижаларини тақдим қилишларини айтади. Тақдимот учун хар бир гуруҳга 8 дақиқадан вақт ажратади. Ё`налтирувчи, маслаҳатчи сифатида иштирок етади. Жавобларни аниқлаштиради, то`лдиради, изоҳ беради ва тузатишлар киритади.** **2.6. Ҳар бир гурух тақдимоти охирида експерт саволлари бо`йича хулосалар қилади.**	**Кичик гуруҳларга бо`линадилар.** **Топшириқ бо`йича фаолият бошлайдилар. Матнларини о`қиб, саволларга жавоб топади. Ма`лумотни муҳокама килиб, фикр алмашиб, системалаштиради.** **Формат ког`озига схема тарзида туширади, тақдимот учун материаллар тайёрлайдилар.** **Фаолият натижасини тақдимот қиладилар.**

3–ЙАкуний босқич *(15 дақиқа)*	**3.1.Мавзу юзасидан умумий хулосалар қилади. 3.2.О`қув машг`улотини натижаларини шарҳлайди, гуруҳлар фаолияти баҳосини е`лон қилади. 3.3. Мустақил ишлашлари учун вазифа беради: амалий машг`улотга тайёрланиб келиш; назорат саволларига ог`заки жавоб бериш**	**Тинглайдилар.**

ТОПЧИРИҚЛАРНИНГ МАЗМУНИ

МАВЗУ: Қадимги Миср цивилизацияси

Режа:

1) Қадимги Мисрда фан ривожининг тарихий шароитлари
2) Қадимги Мисрда илмий билимлар хусусан тарихий ва географик билимлар ривожи
3) Қадимги Миср табобати ва унинг юксалиши

Адабиётлар рўйҳати

1) Абдунабиев А. “Вклад в мировую цивилизацию” Т.1998
2) Бернал Д.Ж. “Наука в истории общества” М.1956
3) Болград-Левин Т.М. “Древние цивилизации” М. 1989
4) История древнего мира - Расцвет древних обществ, упадок древних обществ. М. 1988

I. МАВЗУ: Қадимги Месопатамия фани

Режа:

1) Қадимги Месопатамия халҚлари оғзаки ижодиёти ва адабиёти.
2) Қадимги Месопатамия халҚлари маданияти
3) Қадимги Месопатамия илмий билимларининг ривожланиши

Адабиётлар рўйҳати

1) Болград-Левин Т.М. “Древние цивилизации” М. 1989
2) Древний Восток “История, философия, религия, искусство” М. 1996
3) Виргенский В.С “История науки и техники” М. 1977
4) Кузнецова Н.И “Наука в истории” М. 1982

II. МАВЗУ: Қадимги Юнонистон фани

Режа:

1) Қадимги юнон фанининг туғилиши ва унинг босҚичлари
2) Қадимги юнон материализимининг ривожланиши
3) Қадимги юнон фанлари классификацияси

Адабиётлар рўйҳати

1) Бернал Д.Ж. “Наука в истории общества”. М.1956.
2) Бернал Д.Ж. «Наука и общество». М. 1953.
3) Кузанский К. История культуры Древней Греции и Рима. М. 1990.
4) Лукошин Р.К. Органон Аристотеля М. 1984.

III. МАВЗУ: Қадимги Ўрта Осиё фани ва маданияти

Режа:

4) Қадимги Ўрта Осиё тарихини Авестода ёритилиши ва халҚ оғзаки ижоди ривожи
5) Ўрта Осиёда табиий, диний билимлар туғилиши ва уларнинг ривожи
6) Ўрта Осиё маданиятида меъморчилик, тасвирий санъат ва фанларнинг уйғунлиги

Адабиётлар рўйхати

1) Абдунабиев А. “Вклад в мировую цивилизацию” Т.1998.
2) Классическая наука Средней Азии и совершенная мировая цивилизация. Т. 2000
3) Очерки истории естественно-научных знаний в древности М. 1982
4) Ртвиладзе Е.В, Саидов А.Х, Абдуллаев Е.В Очерки по истории цивилизации древнего Узбекистана: государственность и право Т.2000

IV. МАВЗУ: ИХ-ХИИ аср Мусулмон шарҚида илм-фан ривожи

Режа:

1) Дунёвий ва диний илмий билимларнинг уйғунлиги ва ўзаро бир-бирини бойитиш
2) Маъмун Академиясининг илмий билимлар ривожидаги роли
3) Гуманитар билимлар ривожи ва атоҚли арбобларнинг фаолияти

Адабиётлар рўйҳати

1) Аринов М.К. Социальная утопия как течение общественно - философской мысли в Средней Азии Т. 1989
2) Баҳодиров Р Классификация наук на мусульманском Востоке и место астрономии в нем. Обш. Науки в Узбекистане ж. №7, 1994
3) Баходиров Р. Ал-Хорезми М.1988
4) История политических и правовых учений в Средние века и в период Возрождения. М. 1986

V. МАВЗУ: А.Темур ва темурийлар даврида Марказий Осиёда фан ва унинг ривожи

Режа:

1) Амир Темур ҳомийлигида Марказий Осиёда фан ва маданиятининг юксалиши
2) Темурийлар даврида тарих, математика, география ва тиббиёт тараҚҚиёти
3) Мирзо Улуғбек Академиясининг илмий фаолияти

Адабиётлар рўйҳати

1) Аҳмедов Б. Улуғбек. Т. 1994
2) Аҳмедов Б, Мукминова Р. Пугаченкова Г. Амир Темур Т. 1999
3) Бартольд В. В. Улугбек и его время. Соч.том 2 М.1964
4) Из истории эпохи Улугбека Т.1965

VI. МАВЗУ: Замонавий фаннинг ривожланиши. Фан ва дин ўртасидаги кураш

Режа:

1) Гуманизим ва атропосентризм
2) Дунёвий фаннинг пайдо бўлиши
3) Буюк географик кашфиётлар

Адабиётлар рўйхати

1) Бернал Д.Ж. “Наука в истории общества” М.1956
2) Бернал Д.Ж. Наука и общество М. 1953
4) Виргенский В.С. История науки и техники. М. 1977
4) Курилин В. А. Страницы истории науки и техники М. 1986

VII. МАВЗУ: ХВИИ-ХИХ аср охирларида Туркистон халҚлари фани. Туркистон илмий жамиятлари фаолияти.

Режа:

1) ХВИИ-ХИХ аср бошларида фан ривожининг тарихий шароитлари ва унинг пасайиш сабаблари
2) Туркистон халҚлари фани ривожи ва унга рус олимларининг Қўшган ҳиссаси
3) Туркистон жадидларини илм-фанга Қўшган ҳиссаси

Адабиётлар рўйхати

1) Бернал Д.Ж. Наука и общество. М. 1953
2) Бернал. Д.Ж. Наука и общество. М. 1956
3) Исхаков Ф. Национальная политика царизма в Туркестане. Т. 1997
4) Лунин Б. В Историография общественных наук в Узбекистане. Т. 1972

VIII. МАВЗУ: XX аср фани. Буюк илмий-техник инҚилоб ва илмий-техник кашфиётлар

Режа:

1) XX аср фани ривожининг тарихий шароитлари, асосий босҚичлари ва ўзига хослик тамонлари
2) XX аср бошида физика фани ривожи
3) Фаннинг янги сиҳалари йўналиши ва ривожланиши

Адабиётлар рўйхати

1) Абдунабиев А. Саидов М. Сто имен в витке истории. Т. 2000
2) Бернал Д.Ж. “Наука в истории общества” М.1956
3) Бернал Д.Ж. Наука и общество М. 1953

4) Курилин В.А. Страницы истории науки и техники М. 1986

IX. МАВЗУ: XX аср Ўзбекистон фани ва унинг ривожи

Режа:

1) Марказий Осиёда биринчи университетларнинг очилиши ва унинг минтаҚада фан ривожига Қўшган ҳиссаси
2) ЎзРФА нинг ташкил топиши ва фаолияти
3) Ахборот ва ахбарот технологиясининг ривожланиши

Адабиётлар рўйҳати

1) Каримов. И.А Тарихий хотирасиз келажак йўҚ Т. “ШарҚ” 1998
2) Каримов И.А Наука должна служит прогрессу страны Т 1996
3) Великое учение Средней Азии и Казахстана. Алма-ата 1965
4) Мачин Г.В. Ассамблея культуры народов стран Центральной Азии и деятельность Т 2002

X. МАВЗУ: МустаҚил Ўзбекистонда фан ва техника тараҚҚиёти

Режа:

1) Президент И.А.Каримов асарлари
2) МустаҚиллик йилларида фанлар ривожи
3) ИстиҚлол йилларида техника тараҚҚиётининг ўсиши

Адабиётлар рўйхати

1) Каримов. И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ Т. “Шарқ” 1998
2) Каримов. И.А. Назначение науки - служить расцвету Родины Т. 1996
3) Каримов И.А. Амир Темур фахримиз ғуруримиз Т. 1997
4) Тюриков В., Шагулямов Р. По пути независимости. Т. 1996.

XI. МАВЗУ: Ўрта аср Европа Фани. Уйғониш даври.

1) Ўрта аср Европада Фан ривожи шароити ва муамоллари.
2) Дунёвий билимлар ташкил топиши. Коперник, Жорданно Бруно, Галилей, Жон Локк.
3) Гуманизм ва антропоцентризм.

Адабиётлар рўйхати

1) Бернал Д.Ж. “Наука в истории общества” М.1956
2) Бернал Д.Ж. Наука и общество М. 1953
3) Вергенский В.С. История науки и техники. М. 1977.
4) Курилин В.А. Страницы истории науки и техники М. 1986

XII. МАВЗУ. Илмий – техник революция жамият ривожида фанга таъсири.

1) Илмий техника инқлоби.
2) Иккинчи жаҳон урушдан сунг Фан.

3) XX аср иккинчи ярмида адабиёт ва санъат.

Адабиётлар рўйхати

1) Каримов И.А. Наука должна служить прогрессу стран., Т, 1998.
2) Бернал Д.Ж. Наука и общество М. 1953
3)Виргенский В.С. История науки и техники. М. 1977
4) Шухардин С.В. История науки и техник. М., 1977.

Фан ва техника тарихи фанидан тестлар

1. Фан тарихи бўйича дастлабки махсус кафедра нечанчи йил ва қаерда очилди?

1892 йил Францияда

1882 йил Филадельфияда

1792 йил Англияда

1862 йил Флоренцияда

2. Дастлабки цивилизацияларнинг меросхўри қайси мамлакат ҳисобланади?
   Юнонистон
   Россия
   Югославия
   Ўрта Осиё

3. Милет мактабининг асосчиси ким?
Фалес
Афлотун
Арасту
Пифагор

4. «Битта дарёдаги сувга ҳеч қачон икки марта кириб бўлмайди»,- бу сўзлар кимга тегишли?
Гераклит
Сукрот
Пратогор
Диоген

5. ХВИИИ асрнинг 60-70 йилларида «Авесто»ни француз тилига таржима қилган олимни аниқланг.
Дюпперон
Брагинский
Мэре Бойс
Француа Рабле

6.Афлотун академияси тахминан қанча вақт фаолият кўрсатди?
Х аср
10 йил
Й аср
ХХ аср

7.Ибтидоий ҳаётга қайтишни тарғиб қилган, ҳаётнинг лаззатларидан воз кечиб дарбадарликда яшаган Синоплик машҳур файласуф ким?
Диоген
Страбон
Везалий
Архимед

8. Заратуштра ота- онасининг исмлари қандай номланади.?
Порушасп ва Дугдова
Спитома ва Зоро
Уттиген ва Дунғунча
Ворхума ва Зариадра

9. «Авесто» сўзининг маъноси?

Қатъий қилиб ўрнатилган қонун
Девларга қарши қонунлар
Қурбонлик келтириш тартиблари
Ҳукмдорлар ҳақидаги қонун

10. «Авангелион» асарининг муаллифи ким?

Моний

Демосфен
Маздак
Анаксимен

11. Муғ тоғидан топилган 81 ҳужжатдан қанчаси турк, араб ва хитой тилларида битилган?
7 таси
9 таси

5 таси

14 таси

12. Уйғониш даврининг номланиши қандай келиб чиққан?

Антик қадриятларга қизиқишнинг уйғонишидан
Феодалларнинг бошқа ҳудудларни босиб олишга қизиқишининг уйғонишидан

Буржуа табақасининг савдо мануфактуралар орқали бойлик орттиришга қизиқишнинг уйғонишидан
Гуманистларнинг инсон қобилияти ва кучига, табиат ҳодисаларига бўлган қизиқишининг уйғонишидан

13. «Гаргантьюя ва Пантагрюэль» романининг автори ким?

Франсуа Рабле

Сервантес Сааведра
Веронезо Паоло
Данте Алигрье

14. Леонардо да Винчининг «Мона Лиза (Жаконда)» асари тахминан қачон ишланган?
1503 йилда
1305 йилда
1403 йилда
1553 йилда

15. Римдаги авлиё Пётр соборини қуришга раҳбарлик қилган Италиялик машҳур меъморнинг номини айтинг.

Рафаэль Санти

Микеланджело Буонарроти
Рембрант Ван Эйк
Тициан Вечеллио

16. Юсуф Хос Хожиб ўзининг «Қутадғу билиг» достонини ёзишини Боласоғунда бошлаган эди. Бу асар қаерда ёзиб тугатилди ва қайси қорахоний ҳукмдорга тақдим этилди?

Қашғарда ёзиб тугатилиб, Тавғоч Бугрохонга тақдим этилди
Бухорода ёзиб тугатилиб, Арслонхонга тақдим этилди
Самарқандда ёзиб тугатилиб, Қодирхонга тақдим этилди
Балосоғунда ёзиб тугатилиб, Наср Элокхонга тақдим этилди

17. Хитойда ЙИИИ аср бошларида қандай расмий ҳукумат газетаси нашр қилина бошланди?
Пойтахт ахбороти
Хитой ахбороти
Хитой тонги
Пекин ахбороти

18. Аз-Замахшарийнинг «Ал-Муфассал» асари нимага бағишланади?

Араб тили грамматикасига
Бағдоддаги «Байт-ул-хикма» олимлари фаолиятига

Форс тилининг вужудга келишига
Турк тили фонетикасига

19. Мусулмон Шарқида илм-фан классификацияси (таснифи) қачон бошланди?
ХИ асрдан
ЙИИИ асрдан
Х асрдан
ХЙ асрдан

20 Ўрта Осиёда астрономия фани ўз ривожининг энг юқори даражасига қачон етди?
ХЙ асрда
ИХ асрда
ХИИ асрда
ХИХ асрда

21. Гелиоцентрик назария асосчиси ким?
Николай Коперник
Джордано Бруно
Галилео Галелей
Птолемей
22. «Маълумот ва тарбия ақл билан фойда келтиради»,- бу сўзлар кимга тегишли?
Суқрот
Арасту
Демокрит
Платон

23. Эр. авв. И асрларда ёзилган «Тарихий кутубхона» асарининг авторини аниқланг.
Диодор Сицилийский
Юстиан
Ксенофонд
Квинт Курций Руф

24. Оксфорд Университети қачон ташкил этилган?
1167 й.
1160й.
1222 й
1364 й

25. Ернинг шар шаклида эканлигини узил-кесил исботлаб берган дунё айлана биринчи илмий экспедиция ким томонидан амалга оширилди?
Ф. Магеллан
Васкода Гамма
Христофор Колумб

Бартоломеу Диаш

26. Гелиоцентрик назарияси асосчиси Н. Коперникнинг «Осмон жисмларининг айланиши ҳақида» номли асари қачон нашр этилган.

1543 й
1473 й
1523 й
1601 й

27. «Ер қўзғалмас, Қуёш эса Ер атрофида айланади ва бошқа барча планеталар, Ердан ташқари, Қуёш атрофида айланади» деган таълимот кимга тегишли?

Тихо Браге
Галилей
Н. Коперник
Джордоно Бруно

28. «Оламнинг чек-чегараси йўқ, Ер хам Куёш ҳам Коинот маркази эмас балки олам сон – саноксиз юлдузлардан иборат бўлиб, **уларнинг ҳар бири биздан узокдаги куёшдир . Бу таълимот асосчиси?**

Ж.Бруно
Н.Коперник
И.Ньютон
И.Киплер

29. «Ҳар қайси планита эллипслар бўйича ҳаракатлар қилади, қайсиким унинг марказида Қуёш жойлашган. Бу нима ?

И. Киплернинг биринчи қонуни
Т. Брагенинг илмий кашфиёти
Н. Коперникнинг гелиоцентрик назарияси
И. Ньютоннинг иккинчи қонуни

30. 1609 йилда уч марта, бироз вақт ўтгач 32 марта катталаштириб кўрсатадиган телескопни ким ихтиро қилди ?

Г.Галилей
Леонардо да Винчи
Р.Бэкон
И.Ньютон

31. И.Ньютон ҳаётининг энг муҳим ижодий даврини аниқланг ?

1665 – 1667
1661 - 1665
1643-1727
1668 – 1672

32 Австралия қитъаси қачон ва ким томонидан кашф қилинган?
В.Янсзон- 1606 й.
Абель Тасман-1621 й
Семен Дежнев – 1648
В.Баренц – 1644 й.

33. Улуғбек мадрасасида фаолият кўрсатган олимлардан қайси бири «Хитойнома» асарини муаллифи ҳисобланади.
А.Кушчи
Хавофий
К.Румий
Журжоний

34. Кислородни кашф қилган олим?
Дж. Пристли
А.Левенкук
К.Вольф
Х.Гюйгенс

35. Дастлабки механик тўқув дастгоҳи қачон ва ким томонидан ихтиро қилинди?
Жон Кей – 1733 й.
Ж. Уатт
Жеймс Харгривс – 1765 й.
Ричард Аркрайт – 1771 й.

36. 1784 йилда Жеймс Уатт қандай ихтирони амалга оширди?
Буғ двигателини
Механик ип йигириш машинасини
Механик тўқув дастгоҳини
Учар мокини ихтиро қилди

37. Радио ихтирочиси ким?
А.С.Попов
Г.Герц
А.Белл
Т.Эдисон

38. Телефон ихтирочиси ким?
А.Белл
Г.Маркони
Т.Эдисон
А.Нобель

39. Эйфель минорасининг баландлиги ва қурилган йилини аниқланг?
1889 й. – 312 м.
1884 й. – 185 м.

1891 й. – 400 м.
1894 й. – 375 м.

40. Микробиология назарияси асосчиси ким?
А.Северцов*
Э.Геккель
Н.Мечников
Пастер

41. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг очилиш маросими қачон бўлиб ўтди ?
1943 йил 4 ноябрь
1940 йил 8 октябрь
1942 йил 17 январь
1946 йил 24 март

42. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Таълим тўғрисида»ги янги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастури» қачон қабул қилинди ?
1997йил 29август
1995йил-21февраль
1993 йил 18 сентябрь
1994 йил 7 июнь

43. Архимед асарлари биринчи бор қайси йилда лотин тилига таржима қилинган?
1543 й
1503 й
1511 й
1555 й

44. Қадимги ҳинд "Ведалари" тўпламининг энг қадимийсини аниқланг.
Ригведа
Атхарвевада
Самаведа
Яжурведа

45. Қадимги Шарқда фаннинг бошланғич шакллари.
Диний эътиқод ва тасаввурлар билан тирмашиб кетган
Юнонистондаги каби австракликка мойил бўлган
Европадагига нисбатан анча кеч ривожланган
Юқори темпларда ривожланган

46. Фан тарихи бу-.

Техника, фан ва фалсафа ўртасидаги ҳар тамонлама ўзаро боғлиқлик йиғиндисидир

Бутун социал иқтисодий тарихни ўрганиш шарт бўлмаган йўналишдир.

Факат тартибга олинган техник билимлар йиғиндисидир.,

Рационаллашган мифологиядир.

47. Ўрта асрларда фан.

Феолализм натурал иқтисоднинг ривожи ва тушкунлик ҳолатларини акс эттиради

Инсон ҳаётининг барча жабҳаларига кириб борди

Қулдорлик тузимининг товар- пул хўжалигига хизмат қилди.

Ҳар қандай черков таъқиқларига қарамасдан гуркираб ривожланди.

48. Қадимги Ҳинд Ведалари матнларининг минг йиллар мобайнида ўзгарганлиги, сақланиб қолмаганлиги ва борган сари тушуниш қийинлашгани боис мил. авв. ВИИИ асрлардан бошлаб уларни тушунтириб берувчи диний-фалсафий асарларга қайси бири тегишли ?

Упанишадлар

Шакунтала

Дхармашастра

Натьяшастра

49. Қадимги хитойликлар мато, пўстлоқ ва бамбук аралашмасидан қоғоз тай-лашни қачон ихтиро қилган ?

Мил.авв.И аср охири ва милоднинг бошларида *

Мил.авв. ВИ-В асрларда

Мил.авв. ИИИ-ИИ асрларда

Милоднинг ИВ асрларида

50. «Томирида қон юриб турган жон эгалари орасида ўлмайдиганлари йўқ»,деган фалсафа кимга тегишли ?

Ван Чун

Конфуций

Сима Цзянь

Ван Ман

51. Девор ва шипларида юлдузлар осмони хариталари жойлашган Сенмут мақбараси, Эдфу ва Дендер ибодатхоналари қайси қадимги мамлакатда жойлашган ?

Қадимги Мисрда

Қадимги Хитойда

Қадимги Месопатамияда

Қадимги Ҳиндистонда

52. Мил.авв.3600 йилда Мемфис шаҳрида қайси афсонавий табиб шарафига ибодатхона қурилиб, у ерда шифохона қурилган ?

Имхотеб
Херофил
Зразистрат
Георг Зберс

53. «Агар сен билимдон одам бўлсанг, айтганинг-айтган, деганинг-деган бў-лади. Ёзиш-ўқишни чуқур эгалла, ана шунда ҳар бир айтган гапинг ҳаммага маъқул бўлади. Билимдон кишининг қадр-қиммати тўғрисидаги бу сўзлар қайси қадимий халқлар манбаларидан олинган ?

Қадимги мисрликларнинг «Насиҳатнома»сидан
Қадимги месопатамияликларнинг «Жафокаш авлиё ҳақида достон»идан
Қадимги ҳиндистонликларнинг «Чорвака» таълимотидан
Қадимги хитойликларнинг «даоцизм» таълимотидан

54. Рим тарихчиси Гай Плиний Каттанинг 37 китобдан иборат энциклопидек ҳарактердаги асари қандай номланади ?

»Табиий тарих»
»Буюмлар табиати ҳақида»
»Альмагист»
»Корпус Хиппократум»

55. Хан подшолиги даврида халқ қўзғолонларидан чўчиган ҳукмдорларнинг ислоҳатлар ўтказишга мажбур бўлганликлари, шунингдек бу даврда академия тузилганлиги, кутубхона ташкил қилиниб, давлат олимлар ва ёзувчиларга ҳомийлик қилганлиги, очиқ имтихонлар ўтказилиб,амалдорлар-нинг малакаларини оширишга ғамхурлик қилганлиги ҳақида қизиқарли маълумотни ким беради ?

Бан Гу
Сима Цзянь
Конфуций
Хуо Ту

56. Илмий жамият деб нимага айтилади ?

Янги билимларни олиш учун бир гуруҳ маҳсус кишилар томонидан амалга ошириладиган фаолиятга
Фақат билимлар йиғиндисига
Фан аниқлайдиган критерияларга жавоб бера оладиган билимлар системасига
Фанларнинг ҳар томонлама ўзаро боғликлигига

57. Даосизмнинг асосчиси ким ва унга тегишли ҳикматни аниқланг ?

Лао-Цзи «дунё абадий ҳаракат ва ўзгаришда бўлади»
Конфуций «агар подшо осмон ва денгиз каби улуғвор бўлса, халқ уни хурмат килади.
Бан Гу «император-Осмон ўғли, унинг ердаги кўриниши»

Хуо Ту «одамларнинг ҳаммаси тўғма хусусиятларига кўра бир-бирларига яқиндир»

58. Қайси Хитой подшоси ягона марказлашган давлат мавжудлиги учун ҳавфли ҳисоблаб, 460 та олимни тириклай кумдирган ва кўплаб тарихий китобларни ёқтириб юборган ?

Цинь Ши Хуанди
У Ван
Хоу-цзи
У Ди

59.»Император-Осмон ўғли, унинг ердаги кўриниши осмоннинг жонли тимсолидир». Қадимги Хитой фалсафий таълимотига оид бу сузлар кимга тегишли?

Конфуций
Лао-цзи
Ван Ман
Чжоу Цзяо

60. Қадимги ҳиндларнинг афсонавий донишманди ва шоири Вьяса қаламига мансуб қуйидаги эпик достонни аниқланг ?

Маҳобҳорат
Рамаяна
Регведа
Калила ва Димна

61. Қадимги ҳиндларнинг шоири Валмики қаламига мансуб бўлган эпик достонни аниқланг ?

Рамаяна
Яжурведа
Упанишадлар
Маҳобҳорат

62. »Ману қонунлар»ини инглиз тилига таржима қилган, ҳатто «ҳиндшуносликнинг отаси» деб ном олган машҳур инглиз олимини аниқланг ?

У.Жонс
Ч.Уилкинс
ДЖ.Брафа
Л.Рену

63. Қадимги ҳинд олими Панининнинг «Аштадхьяи» асари нимага бағишланган ?

Санскрит тили грамматикасига
Маурийлар салтанати тарихига
Юнон-ҳинд подшолиги ҳукмронлигига
Буддизмнинг вужудга келишига

64. Маурийлар салтанати подшоси Чандрагуптанинг вазири бўлган, ҳамда ўзининг «Артхашастра» номли асарида давлатни идора қилиш, подшо ва амалдорлар фаолияти, маъмурий идора ишлари, суд ишлари ва ҳарбий санъатни ҳар томонлама тасвирлаб берган шахсни аниқланг?

Каутилья
Апастамба
Ману
Патанжали

65.Буддизм динининг муқаддас китоби қандай номланади ?

Трипитака
Виноя́питака
Суттапитака
Абхидхаммапитака

66. «Ташналикдан – меҳрибонлик, меҳрибонликдан – борлиқ, борлиқдан туғилиш, туғилишдан –қарилик ва ўлим, бахтсизлик, азоб-уқибат,хўрлик, умидсизлик пайдо бўлади». Бу таълимот кимга тегишли ?

Буддага
Зардуштга
Исога
Монийга

67. «Нирвана» нима ?

Энг биринчи ва энг юқори ҳамда мутлақ осойишталик ҳукм сурадиган олам
Руҳий мавжудодлар билан тўлган жаннат
Одамлар ва ҳайвонлар яшайдиган олам
Ер остидаги дўзах

68. Илк ўрта асрларда яшаган ҳинд алломаларидан Арьябхата (В-ВИ аср бошлари), Варахамихира (ВИ аср) ва Брахмагупталар фаннинг қайси соҳасида юксакликка эришганлар ?

Математика ва астрономия*
Фалсафа ва теология
Химия ва биология
Тарих ва архитектура

69. Оссурия подшоси Ашшурбанипалнинг Ниневиядаги кутубхонасида Месопатамия тарихи ва маданиятига оид қанча хатли лавҳа сақланган?

30 мингдан ортиқ
300 мингдан ортиқ
3 мингдан ортиқ
30 дона

70. Месопатамияда қандай худо тиббиёт хомийси ҳисобланади ва бу рамз бугунги кунга қадар тиббиёт эмблемаси сифатида қўлланиб келинмоқда ?

Нингишзида
Шамаш
Иштар
Мардуқ

71. Финикияликларнинг 22 ундош ҳарфдан иборат альфавити тахминан қачон кашф қилинган ?
Мил. авв.ИИ-минг йилликнинг иккинчи ярми
Мил.авв. ИВ-минг йилликнинг охирларида
Мил.авв. ИВ-В асрларда
Милоднинг В асрларида

72. Қадимги Миср иероглиф ёзувларини дешифровка қилган олимни аниқланг ?

Ф.Шампольон*

Г.Масперо
Лепсиус
Б.Б.Пиотровский

73. Маълумки, Мисрда ўрта ва олий мирзолар тайёрлайдиган мактаблар бўлган.Шундай экан олий мирзолар мактаби яна қандай ном билан аталган?
«Ҳаёт уйи»
«Руҳлар ороли»
«Бир уюм дон»
«Дўзах хивчини»

74. Бизгача «Авесто»нинг қайта тикланган қуйидаги 4 та китоби етиб келган. Улар неча бобдан иборат эканлигини айтинг ?

1.Ясна (Ёсин)	а) 22 боб
2.Яшт (Бундахаш)	б) 24 боб
3.Видевдат (Вадовдат)	в) 72 боб
4.Виспарат (Виспорот)	г) 26 боб

1-в, 2-г, 3-а, 4-б
1-г, 2-б, 3-а, 4-б
1-а, 2-в, 3-б, 4-г
1-б, 2-в, 3-б, 4-а

75. Маълумки, Авестода Аҳура Мазда оламни 6 кун ичида яратган дейилади. Шундай экан сиз қайси кунлари нима яратилганлигини аниқланг?

1.биринчи кун	а)одамларни
2.иккинчи кун	б)ўсимликларни
3.учинчи кун	в)жониворларни
4.тўртинчи кун	г)сувни
5.бешинчи кун	д)ерни

6.олтинчи кун е)осмонни
1-е, 2-г, 3-д, 4-б, 5-в, 6-а
1-а, 2-б, 3-в, 4-г, 5-д, 6-е
1-в, 2-д, 3-б, 4-е, 5-а, 6-г
1-а, 2-е, 3-в, 4-д, 5-б, 6-в

76. Маълумки, Юнон-Бақтрия давлатида зарб этилган тангалар номи ҳам юнонча бўлган. Шундай экан тилла пуллар ва кумуш тангалар қандай ном-ланган ?
тилла пуллар –статер, кумуш тангалар – тетрадрахма
тилла пуллар – динор, кумуш тангалар – дирҳам
тилла пуллар –дарик, кумуш тангалар –сикл
тилла пуллар –дирҳам, кумуш тангалар –фалс

77. Президентимиз И.А.Каримовнинг «умуман, мен фанни илғор ,тараққиёт, прогресс деган сўзлар билан ёнма-ён қабул қиламан» деган гаплари унинг қайси асарида келтирилади ?
«Тарихий хотирасиз келажак йўқ»
«А.Темур фахримиз, ғуруримиз»
«Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир»
«Донишманд хадқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман»
78. Европада Аверс номи билан машҳур бўлган янги кузатишлар асосида Птолемийнинг «Алмагест»ини қайта ишлаб чиққан математик ва астроном ким бўлган ?
Абул Вафо
Ал-Баттоний
Ал-Хоразмий
Али Қушчи
79. Мустаҳкам доира шаклида қурилган, унинг марказидан айрим гумбазларига ўтган йўналишлар тенгкунлик ва қуёштуриш кунларида қу-ёшнинг чиқиш жойларини кўрсатувчи қалъа қандай номланади ?
Қўйқирилганқалъа
Тупроққалъа
Жонбосқалъа
Қалъалиқир

80. Оромий ёзуви асосидаги бутун бир арҳив ҳужжатлари топилган Хоразмдаги ёдгорликни аниқланг ?
Тупроққалъа
Ойбуйирқалъа
Кўзалиқир
Қўйқирилганқалъа

81. Дастлабки тўқимачилик дастгоҳи тахминан қачон пайдо бўлган?
Мил.авв.ВИ-В минг йилликларда
Мил.авв.ИИИ-ИИ минг йилликларда

Мил.авв. И минг йилликда
Милоднинг бошларида

82. Қуйидаги Шарқнинг буюк алломаларидан Хоразмдаги Маъмун акаде-миясида фаолият кўрсатганларини аниқланг?
А.Р.Беруний, Абу Али Ибн Сино, Абу Саҳл Масиҳий*
Абул Хайр Хаммор, Аҳмад Фарғоний, Ж.Румий

Ал-Хоразмий, Али Қушчи, Ал-Фаробий
Рудакий, Аз-Замахшарий, Марвазий

83. Умар Ҳайём томонидан тузилган тақвим Ўрта Осиёда қачондан бошлаб қўлланилган ?
1079 йил 15 мартдан
1040 йил 22 мартдан
1117 йил 21 мартдан
1156 йил 8 мартдан

84. Боғдоддаги «Байт ул-ҳикма» яъни «Донишмандлар уйи» ига қайси халифа ҳукмронлиги даврида асос солинди ?
Хорун ар-Рашид*
Халифа Аъмин
Халифа Маҳдий
Халифа Мансур

85. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмийнинг энг йирик географик-картографик асари қандай номланади ?
«Сурат ул-арз»
«Ҳисоб ал-Ҳинд»
«Китоб ал-жабр вал-муқобала»
«Зиж»

86. Ал-Фарғонийнинг қайси асари жаҳон астрономияси тарихида Птолемийнинг «Алмагист» асаридан кейинги иккинчи йирик ва мукаммал асар ҳисобланади ?
«Мадҳал ун-нужум»

«Аз-зиж ал-маъмун ал-мумтахон
«Жавомиъ илм ин-нужум вал-ҳаракат ас-самовия»
«Ал-Комил фил Устурлоб»

87. «Осор ул-боқия ан-ал-қурун ал-ҳолия» (Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар) номли асар кимнинг қаламига мансуб ?
А.Р.Беруний
Ибн Сино
Ал-Форобий
Ал-Хоразмий

88. Айрим маълумотларга кўра, 70 дан ортиқ тилни билган, замондошлари томонидан «ал-Муаллим ас-Соний» деб юритилган ва унинг асарлари ўша давр фанининг барча соҳаларини қамраб олган олимни аниқланг ?
Ал-Фаробий
Ал-Фарғоний
Ал-Хоразмий
Ал-Беруний
89. «Темур тузуклари» дастлаб қачон ва ким томонидан ўзбек тилига таржима қилинган ?
1967 йилда Алихон Тўра Соғуний томонидан
1991 йилда Ҳабибулла Кароматов томонидан
1986 йилда Бўрибой Аҳмедов томонидан
1982 йилда Ат-Турбатий томонидан

90. Ўн олти ёшидан араб тилини, тафсир, фиқҳ, мантиқ, ислом ақидаларини ўрганган ва бошқа илмларда замонасининг ягона кишиси бўлган, ҳамда Темур саройида ўтказилиб туриладиган илмий дискуссияларларнинг фаол иштирокчиси бўлган қомусий олимни аниқланг ?
Саъдуддин ат-Тафтазоний
Муҳаммад аз-Зоҳид
Шамсуддин ал-Жазарий
Ҳожи Бандгир Табризий
91. Ибн Арабшоҳ қаламига мансуб асарни аниқланг ?
«Ажойиб ал-мақдур фи ахбори Таймур
«Темурнома»
«Матлаъ-садайн ва мажмаи-баҳрайн»
«Зафарнома»

92. Шоҳруҳ Мирзога бағишлаб ёзилган «Зижи Хоқоний» асарининг муаллифини аниқланг ?
Ғиёсиддин Жамшид
Насриддин Тусий
Ҳофизи Абру
Хондамир

93. Қуръондан олинган ушбу байт – «Талаб ул-илма фаризатун, ало кулли муслимин ва муслима», яъни «илм олиш ҳар мусулмон ва муслима учун фарздур» деган сўзлар қайси мадраса дарвозаси пештоқига ёзилган ?
1417 йилда қурилган Бухородаги Улуғбек мадрасаси*
1420 йилда қурилган Самарқанддаги Улуғбек мадрасаси
1433 йилда қурилган Ғиждувондаги Улуғбек мадрасаси
1424-1428 йилда қурилган Самарқанддаги Улуғбек расадхонаси

94. Мирзо Улуғбекнинг 1437 йилда ёзиб тугатган машҳур асарини аниқланг?
«Зижи жадиди Курагоний*
«Тарихи арбаъ улус»
«Рисолаи дар мусиқа
«Муҳит ат-тафиқ»

95. «Самарқандда Олий таълим – мадрасаи Олия университет тарихидан лавҳалар» номли рисола муаллифини аниқланг ?
Ботирхон Валиҳўжаев
Бўрибой Аҳмедов
Мавлон Жўрақулов
Шодмонқул Пиримқулов

96.Ўзбекистон ҳукумати ва Юнеско ташаббуси билан 1994 йил октябрида қайси буюк алломанинг юбилейи ўтказилди ?
Мирзо Улуғбек
Амир Темур
Алишер Навоий
З.М.Бобур

97. 1943йил 4 ноябрда ..
Ўзбекистон Фанлар Академиясининг очилиш маросими бўлиб ўтди
Ўзбекистон Фанлар Қўмитаси таъсис этилди
Тошкент давлат тиббиёт институти ташкил топди
Тошкентда Фанлар Академияси фаолияти вақтинча тугатилди

98. Инсоният тарихида космосга томон йўлнинг очилиши, яъни сунъий ер йўлдошининг космосга учирилиш санасини айтинг ?
1957 йил 4 окбябрь
1961 йил 12 апрель
1960 йил 15 май
1961 йил 12 февраль

99. «Тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир» деган ушбу сўзлар кимга тегишли?
Абдулло Авлоний
Абдурауф Фитрат
Маҳмудхўжа Беҳбудий
Мунавварқори Абдурашидхонов

100. Тошкент жадидчилигининг отаси ким ?
Мунавварқори Абдурашидхонов
Чўлпон
Маҳмудхўжа Беҳбудий
Абдурауф Фитрат

Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети тарих-фалсафа факультететі 1 босқич талабалари учун **“«Фан ва техника тарихи»”** фанидан **оралиқ назорат** саволлари

1-Вариант

1.Математиканинг ривожланиши (Пифагор мактаби, Эратосфен, Архимед Сиракузский
2.Буюк географик кашфиётлар.
3.Археология фани Ўзбекистонда (А.И. Тереножкин, С.П. Толстов, Д.Н. Лев, Я.Г. Ғуломов, А.А. Аскаров)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

2-Вариант

1. Қадимги Юнонистон маданияти.
2. Қадимги техниканинг ривожланиши (сув тегирмони ва бошқалар)
3. Фан ва маданият ўчоғи (Тошкентдаги А.Навоий номли республика кутубхонаси)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

3-Вариант

1. Антик театр (Греция, комедия, трагедия, шоирлар)
2. Мирзо Улуғбекнинг илмий фаолияти (астрономия, коинот, сайёралар, юлдузлар)
3. Туркистон табиатини ўрганиш (А.П. Федченко 1844-1873 гг.)

4-Вариант

1. Палеолит санъати (девордаги расмлар)
2. ХИХ асрнинг иккинчи ярмида Туркистонда география фанининг асослари (Семенов -Тянь - Шаньский)
3. Ўзбекистон Республикасида Фанлар Академияси.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

5-Вариант

1. Мирзо Улуғбекнинг илмий издошлари (Қози Зода Румий, Али Қушчи)
2. Радиотехниканинг ривожланиши (Попов 1903 й., Санкт-Петербург)
3. Иқтисодиёт фани сифатида (Д. Рикардо, бозор, рақобат, мустақиллик)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

6-Вариант

1. Қадимги Ҳиндистонда медицинанинг ривожланиши.
2. Маъмун Академиясининг илмий билимлар ривожидаги роли.
3. Ўзбекистон археологияси (Вяткин, археологик тўгарак, 1895 г.)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

7-Вариант

1. Темир йўл транспортининг ривожи (савдо алоқалари, металлургия)
2. Месопатамия Фани.
3. М.В. Ломоносовнинг Фан ривожидаги роли.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

8-Вариант

1. «Биология» фанининг ютуқлари. Ч.Дарвин.
2. Буюк географик кашфиётлар (Х. Колумб, Васко да Гама, Магелан)
3. Замонавий фаннинг ихтисослашуви.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

9-Вариант

1. Фан тарихининг мақсад ва вазифалари (илмий ихтиролар ҳақида тушунчалар, қўллаш, амалиёт)
2. Мирзо Улуғбек Академиясининг илмий фаолияти.

3. Мануфактура ишлаб чиқаришида техниканинг пайдо бўлиши(сув ғилдираги, шамол тегирмони)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

10-Вариант

1. Энциклопедист Абу Али Ибн Синонинг илмий мероси 980-1037йй.(«Билимлар китоби», «Тиб қонунлари»)
2. «Астрология» фани ривожланишининг сабаблари.
3. ИХ-ХВИИ асрда Мусулмон Шарҳида Фан ва маданиятнинг ривожланиши.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

11-Вариант

1. Ўрта асрларда Фан тарихи ривожланишининг муаммолари (Галилей, Дж. Бруно, кураш, черков)
2. Амир Темур ҳомийлигида Марказий Осиёда Фан ва маданиятнинг юксалиши.
3. 1943 йилда Фанлар Академиясининг Ўзбекистонда ташкил топиши..

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

12-Вариант

1. Қадимги Юнон фанининг пайдо бўлиши ва вакиллари
2. Туркистон ўлкасини археологик ўрганиш (В.В. Бартольд, Н.И. Веселовский)
3. Фан интеграцияси (ҳамкорликдаги проектлар, ҳазилмалар, товар ишлаб чиқариш, коинотнинг забт этилиши)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

13-Вариант

1. Буюк географик кашфиётлар.
2. Туркистон халҳлари Фани ривожи ва унга рус олимларининг қўшган ҳиссаси.
3. Мустақиллик йилларида фанлар ривожи.

14-Вариант

1. Буюк олим Ал-Фарғоний.
2. Дунёвий ва диний билимларнинг уйғунлиги ва ўзаро бир-бирини бойитиши.
3. Қадимги Месопотамия Фани.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

15-Вариант

1. «Физика» фани.
2. Темир йўл транспортининг ривожи. Паровознинг ихтиро қилиниши. (Стефенсон. Лондон метроси,)
3. Телевизорнинг ихтиро қилиниши (кинескоп, спутникли телевидение)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

16-Вариант

1. Энциклопедист Ибн Муссо ал- Хоразмийнинг илмий мероси 783-750йй. («Астрономик жадвал», «Тарих Китоби», «Алжабр»)
2. Санкт-Петербург Академиясига асос солиниши (Петр И, Куракин, Головин, Татищев, Лейбниц, Вольф, 1724 г.)
3. Одам анатомияси (мускуллар, остеология, синдесмология, эндокри системаси)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

17-Вариант

1. Суқрот фалсафаси (471-399 йй.э.ав.)
2. Фукидид –Грециянинг буюк тарихчиси.
3. Архимед (Сиракузлар, римликлар, уруш)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

18-ВАРИАНТ

1. Табиат тўғрисидаги Фан.
2. Хоразм академиясига асос солиниши (Маъмун, Ал-Хоразмий, 1004-1017 йй.)
3. Тўқимачилик соҳасида фаннинг ютуқлари – ХВИИ-ХВИИИ асрлар.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

19-Вариант

1. Қадимги Хитой Фани..
2. 1755 йилда Москва Университетига асос солиниши (Мустақил Ўзбекистон республикасининг университет билан бугунги алоқалари).
3. ХВИИИ асрнинг бошларида Россияда табиий фанлар.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

20-Вариант

1. Қадимги Юнонистонда Фан ривожи.
2. ХИХ-ХХ асрларда жамият ровижи қонунлари..
3. Мустақил Ўзбекистонда Фан ва техника тараққиёти.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

21-Вариант

1. Фан ва дин ўртасидаги зиддият.
2. Буюк олим Заҳириддин Муҳаммад Бобур.
3. Ўзбекистонда Ижтимоий фанлар (иқтисодий теория, тарих, психология, этика, эстетика, педагогика, логика)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

22-Вариант

1. Мирзо Улуғбекнинг расадхонаси (Абу Мансур ибн Ирок, Махмуд Ямини, Шамсиддин Самаркандий)
2. ХВИИИ асрда математиканинг ривожланиши.
4. Ижтимоий фанлар ва замонавий ҡаёт ривожи.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

23-Вариант

1. Фан тарихининг мақсад ва вазифалари.
2. Фан ва Президент И.А.Каримов асарлари.
3. ХИХ-ХХ асрларда жамият ровижи қонунлари.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

24-Вариант

1. Буюк олим Заҳириддин Муҳаммад Бобур.
2. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий география.
3. ФА РУзнинг Тарих институти.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

25-Вариант

1. Мирзо Улуғбек Фан ҳомийси.
2. Картография фани.
3. Ўзбекистонда Геологик фанлар.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

26-Вариант

1. 1755 йилда Москва Университетига асос солиниши. (Мустақил Ўзбекистон республикасининг университет билан бугунги алоқалари).
2. . Фан тарихи курсининг предмети ва асосий вазифалари.
3. Қадимги Хитой Фани.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

27-Вариант

1. Мустақил Ўзбекистонда Фан ва техника тараққиёти.
2. Фукидид –Грециянинг буюк тарихчиси.
3. Ижтимоий фанлар ва замонавий ҳаёт ривожи.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

28-Вариант

1. Мустаљил Ўзбекистонда Фан ва техника тараққиёти.
2. Энциклопедист Ибн Муссо ал- Хоразмийнинг илмий мероси 783-750йй. («Астрономик жадвал», «Тарих Китоби», «Алжабр»)
3. Хоразм академиясига асос солиниши (Маъмун, Ал-Хоразмий, 1004-1017 йй.)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

29-Вариант

1. Фаннинг вужудга келиши ва фан ривожининг тарихий шарт- шароитлари
2. Фан интеграцияси (ҳамкорликдаги проектлар, қазилмалар, товар ишлаб чиқариш, коинотнинг забт этилиши)
3. Буюк географик кашфиётлар.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

30-Вариант

1. Ўрта асрларда Фан тарихи ривожланишининг муаммолари (Галилей, Дж. Бруно, кураш, черков)
2. 1943 йилда Фанлар Академиясининг Ўзбекистонда ташкил топиши..
3.«Астрономия» фани. Мирзо Улуғбек.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

31-Вариант

1. Янги давр фани (Р. Декарт, И. Ньютон)
3.Мирзо Улуғбек Академиясининг илмий фаолияти.
4.Мануфактара ишлаб чиљаришида техниканинг пайдо бўлиши(сув ғилдираги, шамол тегирмони)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

32-Вариант

2.Темир йўл транспортининг ривожи (савдо алоқалари, металлургия)
3.Месопатамия фани.
4.М.В. Ломоносовнинг Фан ривожидаги роли

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

33-Вариант

1.Буюк географик кашфиётлар.
2.Археология фани Ўзбекистонда (А.И. Тереножкин, С.П. Толстов, Д.Н. Лев, Я.Г. Ғуломов, А.А. Аскаров)
3. Фан тушунчаси.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

34-Вариант

1. Радиотехниканинг ривожланиши (Попов 1903 й., Санкт-Петербург)
2. Маъмун Академиясининг илмий билимлар ривожидаги роли.
3.Ўзбекистон археологияси (Вяткин, археологик тўгарак, 1895 г.)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

35-Вариант

1.XX аср коинот фаолияти. (Циолковский, коинот кемалари, станциялар, сайёралар)
2.Фан ва маданият ўчоҳи (Тошкентдаги А.Навоий номли республика кутубхонаси)
3. Антик театр (Греция, комедия, трагедия, шоирлар)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

36-Вариант

1. Туркистон табиатини ўрганиш (А.П. Федченко 1844-1873 гг.)
2. Буюк географик кашфиётлар.
3.Туркистон халқлари Фани ривожи ва унга рус олимларининг қўшган ҳиссаси

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

37-Вариант

1. Абу Насра Ал-Фаробийнинг илмий мероси 873-950 гг. («Бахтга эришиш ҳақида», «Фуқаролик сиёсати»,)
2. Буюк олим Ал-Фарғоний.
3.Дунёвий ва диний билимларнинг уйғунлиги ва ўзаро бир-бирига бойитиши.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

38-Вариант

1. Мустаҳил Ўзбекистонда Фан ва техника тараққиёти.
2. Фукидид –Грециянинг буюк тарихчиси.
3. Ижтимоий фанлар ва замонавий ҳаёт ривожи.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

1-Вариант

1. Афинада илмий марказлар - эрамиздан аввал ИВ аср (Платон Академияси, Аристотел лицейи, Александрийский музейи)
2. Математиканинг ривожланиши (Пифагор мактаби, Эратосфен, Архимед Сиракузский
3.Буюк географик кашфиётлар.
4.Археология фани Ўзбекистонда (А.И. Тереножкин, С.П. Толстов, Д.Н. Лев, Я.Г. Ғуломов, А.А. Аскаров)
5. Умар Ҳайём томонидан тузилган тақвим Ўрта Осиёда қачондан бошлаб қўлланилган ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

2-Вариант

4. Љадимги Грецияда Архитектура (арклар, Колизей амфитеатри, тасвир, бетон)
5. Љадимги Юнонистон маданияти.
6. Љадимги техниканинг ривожланиши (сув тегирмони ва бошљалар)
7. Фан ва маданият ўчоғи (Тошкентдаги А.Навоий номли республика кутубхонаси)
8. Оксфорд Университети қачон ташкил этилган?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

3-Вариант

4. Антик театр (Греция, комедия, трагедия, шоирлар)
5. Љадимги Греция философияси (Ионий мактаби, Фалес, Анаксимандр, Анаксимен)
6. Мирзо Улуђбекнинг илмий фаолияти (астрономия, коинот, сайёралар, юлдузлар)
7. Туркистон табиатини ўрганиш (А.П. Федченко 1844-1873 гг.)
8. Архимед асарлари биринчи бор қайси йилда лотин тилига таржима қилинган?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

4-Вариант

4. Палеолит санъати (девордаги расмлар)
5. Абу Насра Ал-Фаробийнинг илмий мероси 873-950 гг. («Бахтга эришиш ќаљида», «Фуљаролик сиёсати»,)
6. ХИХ асрнинг иккинчи ярмида Туркистонда география фанининг асослари (Семенов -Тянь - Шаньский)
7. Ўзбекистон Республикасида Фанлар Академияси.
8. Ўрта Осиёда астрономия фани ўз ривожининг энг юқори даражасига қачон етди?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

5-Вариант

4. Мирзо Улуғбекнинг илмий издошлари (Љози Зода Румий, Али Љушчи)
5. ХИХ асрнинг иккинчи ярмида этнография Фани (элчилар ва сайёќларнинг ќужжатлари, иљтисодиёт, хўжалик)
6. Радиотехниканинг ривожланиши (Попов 1903 й., Санкт-Петербург)
7. Иљтисодиёт фани сифатида (Д. Рикардо, бозор, раљобат, мустаљиллик)
8. Мусулмон Шарқида илм-фан классификацияси (таснифи) қачон бошланди?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

6-Вариант

4. Љадимги Ќиндистонда медицинанинг ривожланиши.
5. Маъмун Академиясининг илмий билимлар ривожидаги роли.
6. Ўзбекистон археологияси (Вяткин, археологик тўгарак, 1895 г.)
7. ХХ аср коинот фаолияти. (Циолковский, коинот кемалари, станциялар, сайёралар)
8. Кислородни кашф қилган олим?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

7-Вариант

4. «Химия» фани. Замонавий химия фанининг бошља фанлар билан бођлиљлиги.
5. Темир йўл транспортининг ривожи (савдо алоља лари, металлургия)
6. Месопатамия Фани.
7. М.В. Ломоносовнинг Фан ривожидаги роли.
8. Дастлабки тўқимачилик дастгоҳи тахминан қачон пайдо бўлган?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

8-Вариант

4. «Биология» фанининг ютуљлари. Ч.Дарвин.
5. Абу Райќон Берунийнинг илмий мероси («Ќиндистон», «Ўтган авлод ќаљида эсдаликлар»)
6. Буюк географик кашфиётлар (Х. Колумб, Васко да Гама, Магелан)
7. Замонавий фаннинг ихтисослашуви.
8. Боғдоддаги «Байт ул-ҳикма» яъни «Донишмандлар уйи» ига қайси халифа ҳукмронлиги даврида асос солинди ?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

9-Вариант

4. Фан тарихининг маљсад ва вазифалари (илмий ихтиролар ќаљида тушунчалар, љўллаш, амалиёт)
5. Мирзо Улўғбек Академиясининг илмий фаолияти.
6. Мануфактура ишлаб чиљаришида техниканинг пайдо бўлиши(сув ђилдираги, шамол тегирмони)
7. Ўзбекистан Республикасида Фан ривожининг чегараланмаган љулайликлари.
8. Ал-Фарғонийнинг қайси асари жаҳон астрономияси тарихида Птолемийнинг «Алмагист» асаридан кейинги иккинчи йирик ва мукаммал асар ҳисобланади ?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

10-Вариант

4. Энциклопедист Абу Али Ибн Синонинг илмий мероси 980-1037йй.(«Билимлар китоби», «Тиб љонунлари»)
5. «Астрология» фани ривожланишининг сабаблари.
6. ИХ-ХВИИ асрда Мусулмон Шарљида Фан ва маданиятнинг ривожланиши.
7. Янги давр фани (Р. Декарт, И. Ньютон)
8. Қадимги Миср иероглиф ёзувларини дешифровка қилган олимни аниқланг ?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

11-Вариант

4. Ўрта асрларда Фан тарихи ривожланишининг муаммолари (Галилей, Дж. Бруно, кураш, черков)
5. Амир Темур ќомийлигида Марказий Осиёда Фан ва маданиятнинг юксалиши.
6. Туркистон жадидлари илм-фанга љўшган ќиссаси.
7. 1943 йилда Фанлар Академиясининг Ўзбекистонда ташкил топиши.
8. Илмий жамият деб нимага айтилади ? (янги билимлар, гуруҳ, маҳсус кишилар, фаолият, билимлар йиғиндиси, критерияларга, ўзаро боғликлик)

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

12-Вариант

4. «Астрономия» Фани. Мирзо Улуђбек.
5. Љадимги Юнон фанининг пайдо бўлиши ва вакиллари
6. Туркестон ўлкасини археологик ўрганиш (В.В. Бартольд, Н.И. Веселовский)
7. Фан интеграцияси (ќамкорликдаги проектлар, љазилмалар, товар ишлаб чиљариш, коинотнинг забт этилиши)

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

13-Вариант

4. Љадимги Хитой Фани.
5. Буюк географик кашфиётлар.
6. Туркистон халљлари Фани ривожи ва унга рус олимларининг љўшган ќиссаси.
7. Мустаљиллик йилларида фанлар ривожи.
8. Қадимги Шарқда фаннинг бошланғич шакллари**.** (Диний эътиқод, австраклик, кеч ривожланган, юқори темпларда ривожланган

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

14-Вариант

4. Буюк олим Ал-Фарђоний.
5. Дунёвий ва диний билимларнинг уйђунлиги ва ўзаро бир-бирини бойитиши.
6. Љадимги Месопотамия Фани.
7. Сув транспорти соќасида илмий тўнтариш. (парусли флот)
8. Улуғбек мадрасасида фаолият кўрсатган олимлардан қайси бири «Хитойнома» асарини муаллифи ҳисобланади.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

15-Вариант

4. Логика Фан сифатида. (Аристотел, Платон, Суљрот)
5. «Физика» фани.
6. Темир йўл транспортининг ривожи. Паровознинг ихтиро љилиниши. (Стефенсон. Лондон метроси,)
7. Телевизорнинг ихтиро љилиниши (кинескоп, спутникли телевидение)
8. Мирзо Улуғбекнинг 1437 йилда ёзиб тугатган машҳур асарини аниқланг? («Зижи жадиди Курагоний, «Тарихи арбаъ улус», «Рисолаи дар мусиқа)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

16-Вариант

4. Энциклопедист Ибн Муссо ал- Хоразмийнинг илмий мероси 783-750йй. («Астрономик жадвал», «Тарих Китоби», «Алжабр»)
5. Санкт-Петербург Академиясига асос солиниши (Петр И, Куракин, Головин, Татищев, Лейбниц, Вольф, 1724 г.)
6. Телевизорнинг ихтиро љилиниши (кинескоп, спутникли телевидение)
7. Одам анатомияси (мускуллар, остеология, синдесмология, эндокри системаси)
8. Буддизм динининг муқаддас китоби қандай номланади ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

17-Вариант

4. Суқрот фалсафаси (471-399 йй.э.ав.)
5. Фукидид –Грециянинг буюк тарихчиси.
6. Архимед (Сиракузлар, римликлар, уруш)
7. ХВИИИ асрнинг 60-йилларида металлургия ва тоҷ ишлари.
8. Тошкент жадидчилигининг отаси ким ? (Мунавваркори Абдурашидхонов, Чўлпон,Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдурауф Фитрат)

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

18-ВАРИАНТ

4. Табиат тўҷрисидаги Фан.
5. Хорезм академиясига асос солиниши (Маъмун, Ал-Хоразмий, 1004-1017 йй.)
6. Тўқимачилик соҳасида фаннинг ютуқлари – ХВИИ-ХВИИИ асрлар.
7. «Физика» фани (Эйнштейн, теория)
8. Қуйидаги Шарқнинг буюк алломаларидан Хоразмдаги Маъмун академиясида фаолият кўрсатганларини аниқланг?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

19-Вариант

4. Љадимги Хитой Фани..
5. ИХ-ХИ асрларда Мусулмон ренессанси. (Ал-Форобий, Ибн Сино, Беруний, мадраса, араб тили)
6. 1755 йилда Москва Университетига асос солиниши. (Мустаљил Ўзбекистон республикасининг университет билан бугунги алољалари).
7. ХВИИИ асрнинг бошларида Россияда табиий фанлар.
8. Даосизмнинг асосчиси ким ва унга тегишли ҳикматни аниқланг ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

20-Вариант

4. Љадимги Юнонистонда Фан ривожи.
5. ХИХ-ХХ асрларда жамият ровижи љонунлари.
6. Ўзбек тили ва адабиёти ривожида Алишер Навоийнинг љолдирган буюк хазиналари.
7. Мустаљил Ўзбекистонда Фан ва техника тараљљиёти.
8. Оромий ёзуви асосидаги бутун бир арҳив ҳужжатлари топилган Хоразмдаги ёдгорликни аниқланг ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

21-Вариант

4. Жадидларнинг фанга љўшган ќиссаси.
5. Фан ва дин ўртасидаги зиддият.
6. Буюк олим Заќириддин Муќаммад Бобур.
7. Ўзбекистонда Ижтимоий фанлар (иљтисодий теория, тарих, психология, этика, эстетика, педагогика, логика)
8. «Осор ул-боқия ан-ал-қурун ал-ҳолия» (Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар) номли асар кимнинг қаламига мансуб ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

22-Вариант

3. Мирзо Улуђбекнинг расадхонаси (Абу Мансур ибн Ирок, Махмуд Ямини, Шамсиддин Самаркандий)
4. 1724 йилда Санкт-Петербург академиясининг илмий фаолияти.
5. ХВИИИ асрда математиканинг ривожланиши.
4. Ижтимоий фанлар ва замонавий ќаёт ривожи.
5. И.Ньютон ҳаётининг энг муҳим ижодий даврини аниқланг ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200

Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

23-Вариант

4. Фан тарихининг маљсад ва вазифалари.
5. Иљтисодий назария Фани.
6. Фан ва Президент И.А.Каримов асарлари.
7. ХИХ-ХХ асрларда жамият ровижи љонунлари.
8. Қадимги ҳиндларнинг афсонавий донишманди ва шоири Вьяса қаламига мансуб қуйидаги эпик достонни аниқланг ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

24-Вариант

4. Кибернетика институти (1966 й.)
5. Буюк олим Заќириддин Муќаммад Бобур.
6. Ўзбекистон Республикасида иљтисодий география.
7. ФА РУзнинг Тарих институти.
8. Президентимиз И.А.Каримовнинг «умуман, мен фанни илғор, тараққиёт, прогресс деган сўзлар билан ёнма-ён қабул қиламан» деган гаплари унинг қайси асарида келтирилади ?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

25-Вариант

4. Љадимги Ќиндистон фани.
5. Мирзо Улуђбек Фан ќомийси.
6. Картография фани.
7. Ўзбекистонда Геологик фанлар.
8. Австралия қитъаси қачон ва ким томонидан кашф қилинган?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

26-Вариант

1. 1755 йилда Москва Университетига асос солиниши. (Мустаљил Ўзбекистон республикасининг университет билан бугунги алоқалари).
2. . Фан тарихи курсининг предмети ва асосий вазифалари.
3. Љадимги Хитой Фани.
4. Мирзо Улуђбек Фан ќомийси.
5. Ернинг шар шаклида эканлигини узил-кесил исботлаб берган дунё айлана биринчи илмий экспедиция ким томонидан амалга оширилди?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200

Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

27-Вариант

1. Мустаҳил Ўзбекистонда Фан ва техника тараққиёти.
2. Фукидид –Грециянинг буюк тарихчиси.
3. Ижтимоий фанлар ва замонавий ғаёт ривожи.
4. Ўзбекистонда Ижтимоий фанлар (иқтисодий теория, тарих, психология, этика, эстетика, педагогика, логика)
5. Римдаги авлиё Пётр соборини қуришга раҳбарлик қилган Италиялик машҳур меъморнинг номини айтинг.

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

28-Вариант

4. Мустаҳил Ўзбекистонда Фан ва техника тараққиёти.
5. Энциклопедист Ибн Муссо ал- Хоразмийнинг илмий мероси 783-750йй. («Астрономик жадвал», «Тарих Китоби», «Алжабр»)
6. Табиат тўғрисидаги Фан.
7. Хорезм академиясига асос солиниши (Маъмун, Ал-Хоразмий, 1004-1017 йй.)
8. Леонардо да Винчининг «Мона Лиза (Жаконда)» асари тахминан қачон ишланган?

Кафедра мудири: проф. И.М.Саидов.

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200

Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

29-Вариант

6. Фаннинг вужудга келиши ва фан ривожининг тарихий шарт- шароитлари
7. Фан интеграцияси (ќамкорликдаги проектлар, љазилмалар, товар ишлаб чиљариш, коинотнинг забт этилиши)
8. Буюк географик кашфиётлар.
9. Туркистон халљлари Фани ривожи ва унга рус олимларининг љўшган ќиссаси.
10. Уйғониш даврининг номланиши қандай келиб чиққан?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

30-Вариант

1. Ўрта асрларда Фан тарихи ривожланишининг муаммолари (Галилей, Дж. Бруно, кураш, черков)
2. 1943 йилда Фанлар Академиясининг Ўзбекистонда ташкил топиши..
3.«Астрономия» Фани. Мирзо Улуђбек.
4. Љадимги Юнон фанининг пайдо бўлиши ва вакиллари.
5. Муғ тоғидан топилган 81 ҳужжатдан қанчаси турк, араб ва хитой тилларида битилган?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**

М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

31-Вариант

1. Янги давр фани (Р. Декарт, И. Ньютон)
2.Фан тарихининг маљсад ва вазифалари (илмий ихтиролар ќаљида тушунчалар, љўллаш, амалиёт)
3.Мирзо Улуђбек Академиясининг илмий фаолияти.
4.Мануфактара ишлаб чиљаришида техниканинг пайдо бўлиши(сув ђилдираги, шамол тегирмони)
5. «Авангелион» асарининг муаллифи ким?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

32-Вариант

1.Ўзбекистан Республикасида Фан ривожининг чегараланмаган љулайликлари.
2.Темир йўл транспортининг ривожи (савдо алоњалари, металлургия)
3.Месопатамия Фани.
4.М.В. Ломоносовнинг Фан ривожидаги роли.
5. «Авесто» сўзининг маъноси?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

33-Вариант

1.Математиканинг ривожланиши (Пифагор мактаби, Эратосфен, Архимед Сиракузский
2.Буюк географик кашфиётлар.
3.Археология фани Ўзбекистонда (А.И. Тереножкин, С.П. Толстов, Д.Н. Лев, Я.Г. Ђуломов, А.А. Аскаров)
4. Фан тушунчаси.
5. Заратуштра ота- онасининг исмлари қандай номланади?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

34-Вариант

1. Радиотехниканинг ривожланиши (Попов 1903 й., Санкт-Петербург)
2.Иљтисодиёт фан сифатида (Д. Рикардо, бозор, раљобат, мустаљиллик)
3. Маъмун Академиясининг илмий билимлар ривожидаги роли.
4.Ўзбекистон археологияси (Вяткин, археологик тўгарак, 1895 г.)
5. Афлотун академияси тахминан қанча вақт фаолият кўрсатди?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

35-Вариант

1.XX аср коинот фаолияти. (Циолковский, коинот кемалари, станциялар, сайёралар)
2. Љадимги техниканинг ривожланиши (сув тегирмони)
3.Фан ва маданият ўчоҳи (Тошкентдаги А.Навоий номли республика кутубхонаси)
4. Антик театр (Греция, комедия, трагедия, шоирлар)
5. ХВИИИ асрнинг 60-70 йилларида «Авесто»ни француз тилига таржима қилган олимни аниқланг.

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

36-Вариант

1. Мирзо Улуғбекнинг илмий фаолияти (астрономия, коинот, сайёралар, юлдузлар)
2.Туркистон табиатини ўрганиш (А.П. Федченко 1844-1873 гг.)
3. Буюк географик кашфиётлар.
4.Туркистон халљлари Фани ривожи ва унга рус олимларининг љўшган ќиссаси
5. Милет мактабининг асосчиси ким? (Фалес, Афлотун, Арасту, Пифагор)

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

37-Вариант

1. Абу Насра Ал-Фаробийнинг илмий мероси 873-950 гг. («Бахтга эришиш ќаљида», «Фуљаролик сиёсати»,)
2.ХИХ асрнинг иккинчи ярмида Туркистонда география фанининг асослари (Семенов –Тянь – Шаньский)
3. Буюк олим Ал-Фарҳоний.
4.Дунёвий ва диний билимларнинг уйғунлиги ва ўзаро бир-бирига бойитиши.
5. Дастлабки цивилизацияларнинг меросхўри қайси мамлакат ҳисобланади?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

Факультет: Тарих-фалсафа Йўналиш: 5А 220200
Ўқув йили: 2010-2011 Курс: 1 Семестр: 2

Фан: “«Фан тарихи»”

38-Вариант

1. Мустаљил Ўзбекистонда Фан ва техника тараљљиёти.
2. Фукидид –Грециянинг буюк тарихчиси.
3. Ижтимоий фанлар ва замонавий ќаёт ривожи.
4. Ўзбекистонда Ижтимоий фанлар (иљтисодий теория, тарих, психология, этика, эстетика, педагогика, логика)
5. Фан тарихи бўйича дастлабки махсус кафедра нечанчи йил ва қаерда очилди?

Кафедра мудири: **проф. И.М.Саидов.**
М.п.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети

•

Ассистйент Абрийев Ҳ.

«Фан ва техника тарихи»

СамДУнинг тарих факултети 1 курс студентлари учун

Маъруза матнлари

САМАРҚАНД – 2013

МУҚАДДИМА

Халқимизнинг асрий орзу-умидлари ушалиб, Ўзбекистон мустақилликка еришди. «Диёримиз кишилари қадим замонлардан, - деб ёзади Ўзбекистон Республикаси Президйенти И.А.Каримов, - ўзларига маълум бўлган инсоният билан ҳамфикр бўлиб келдилар, яқиндан алоқа боғлаб яшадилар. Бунга кўпдан-кўп мисоллар бор. Осиёнинг қаъридан Яқин Шарққа, Оврупага ва Африкага олиб борадиган Буюк Ипак йўли. Бутун маданий оламга таниқли олимлар ва мутаффакирлар, Самарқанд, Бухоро, Шаҳрисабз, Хива сингари давлатлар ва шаҳарлар яратувчилари бўлмиш улуғ аждодларимизнинг ижодиёти ўзининг улуғворлиги, гўзаллиги билан ҳозиргача ҳаммани лол қолдирмоқда».[1] Мустақиллик шарофати билан боболаримиз қолдирган бой маданий маънавий меросини ўрганиш учун олдимизда кенг йўллар очилди. Бизга насиб етган

[1] Karimov I.A. «O'zbekiston o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li». T. «O'zbekiston»., 1992 y. 67-bet.

истиқлол пойдеворини мустаҳкамлаш учун шарт-шароитлар йетарли, танланган йўлимиздан орқага қайтмай, фақат олдинга интилмоқдамиз. Президйент И.А.Каримов уқтирганидек: «Олдимизда турган енг муҳим масала – бу миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва уни ҳаётимизга татбиқ етишдир».[2]

Бинобарин, биз тарихчи олимлар олдида турган асосий вазифа – Ўзбекистонинг буюк тарихини аждод-авлодларимизнинг тарихини илмий холисона яратишдир. Бунда олимларимизга тўғри равон йўллар очиб берилди. Президйент И.А.Каримовнинг бир гуруҳ тарихчи олимлар билан учрашувида тарихнинг миллат ва мамалакат тақдиридаги ўрни, вазифасига тамомила янгича назар билан қаралди ва янгича ёндошув зарурлигини уқтирди. Учрашувда тилга олинган масалалар Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 июлда еълон қилинган «Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида», деб қабул қилинган қарорида ўз ифодасини топди. Бу тарихий қарорда ўзбек халқи ва унинг давлатчилиги тарихини илмий асосда холисона ўрганиш, тадқиқотлар замонавий талабларга жавоб берадиган йетук, салоҳиятли кучли тарихчилар мактаби яратиш вазифалари белгилаб берилди. Тарих асосида ёш авлодни мустақиллик, еркинлик, ўз-ўзини англаш руҳида тарбиялаш, ота-боболаримиз меросини тўғри, холисона ўрганиш учун катта ишлар амалга оширмоқ лозимдир. Асрлар давомида халқ, миллат маданияти, маънавияти оёқ ости қилинди, ески тузумдан қолган ҳамма асоратларни йўқотиш зарурдир. «Модомики, ўз тарихини билган, ундан руҳий қувват оладиган халқни йенгиб бўлмас екан, биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиримиз зарур»,[3] – дейди И.А.Каримов. Шунинг учун ҳам Ўзбекистоннинг ҳаққоний тарихини яратиш учун жуда бой, хилма-хил ҳужжатларни, турли даврларда яшаган кишиларнинг есдаликларни, архив ва статистик матйериалларни синчковлик билан ўрганиш, таҳлил-тадқиқ етиш талаб қилинади.

Фан тарихи манбашунослиги Олий ўқув юртларининг янги ўқув режасига киритилган муҳим фанлардан биридир. Тарих бўйича мутахассис бўлиб чиқувчи ҳар бир талаба бу фанни билиши керак. ҳукуматимиз томонидан чиқарилган бир қатор қарорларда ўқув юртларида халқимиз тарихини жонли равишда муҳим тарихий воқеалар ва фактлар асосида хронологик тартибда ўрганиш талаб қилинади. Бу талабни бажариш учун тарих ўқитувчиси албатта манбалардан хабардор бўлиши лозим. Чунки тарихий воқеалар ва фактлар ҳақидаги манбалар бизгача бевосита ахборот беради. Демак, тарихий манбаларни ўрганмасдан туриб, бўлиб ўтган тарихий воқеалар тўғрисида тегишли билимга ега бўлиш мумкин емас. Фақат манбалар билан танишган, унинг аҳамиятини аниқлаган, унинг ҳажми ва мундарижасини билган ҳолда тарих қайси ҳужжатлар асосида ёзилганлиги ҳақида тушунчага ега бўлиш мумкин.

Кишилик жамиятининг тарихи тўғрисида маълумот берувчи ҳар қандай ёдгорлик тарихий манба ҳисобланади. Тарихий манбаларга қўлёзмалар, нашр қилинган китоблар, қадимий урф-одатлар, нутқ елементлари, бошқача қилиб айтганда, тарихий ҳаётнинг ҳаммаси киради.

---

[2] Karimov I.A. «Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik». T., «O'zbekiston», 1992 y., 9-bet.
[3] Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». T., «Snarq», 1998 y., 24-25 betlar.

Тарихий манбалар бешта асосий шаклга ега бўлиши мумкин: 1) Ашёвий манбалар; 2) Етнографик манбалар; 3) Лингвистик манбалар; 4) Оғзаки манбалар; 5) Ёзма манбалар. Фан ва техниканинг ривожланиши билан манбаларнинг янги шакллари келиб чиқади. Масалан: фотография, кинофилмлар, овозни ёзиб олиш каби шакллари. Ашёвий манбалар орасида археологик ёдгорликлар алоҳида аҳамиятга егадир. Уларни ўрганиш ва текшириш катта натижаларга олиб келиши ва тарихчи учун янги материаллар бериши мумкин.

Ёзувлар вужудга келгунга қадар епик асарлар (епос – грйекча сўз бўлиб, достон, ривоят, афсона асарларини англатади) тарихни ўрганиш учун ягона манба еди. Ёзувлар ихтиро қилингундан сўнг еса тошлар ёки бинолардаги битиклар ва йилномалар – енг қадимги ёзма тарих манбалари ҳисобланади. Ўша даврдаги воқеаларнинг гувоҳлари ёки замондошлари ёзиб қолдирган манбалар кейинчалик хаттотлар, шоирлар томонидан қайта-қайта кўчирилган ёки оғиздан-оғизга кўчиб, бизгача йетиб келган манбалар қадимий манбалар ҳисобланади.

Хуллас, ҳозирга вақтда талаба ёшларнинг фан асосларини пухта егаллаб олиши кўп жиҳатдан ўқитиш ва ўқув-тарбия ишларининг қай тарзда ташкил етилиши, шунингдйек, дарсликлар ҳамда ўқув қўлланмаларининг йетарли бўлиши, айниқса, уларнинг мукаммаллиги ва умумий савиясига ҳам боғлиқдир. Бу муҳим масала Олий Таълим Вазирлигининг еътиборини жалб қилиши лозим.

1 Мавзу: Кириш: ФАН ТУШУНЧАСИ

Режа:

1. Фан тушунчаси.
2. Фан тарихи курсининг предмети ва асосий вазифалари.
3. Фаннинг вужудга келиши ва фан ривожининг тарихий шарт- шароитлари ҳамда босқичлари.
4. Фан аспектлари.

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Фан тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, Фан юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалари:

Фан, техника, тараққиёт, сивилизасия, малака, тажриба, ихтиро, илк сивилизасия марказлари, Миср, Месопатамия, фаннинг тўрт босқичи, фан аспектлари: институт, метод, билимларни тўплаш, тараққиёт фактори, олам ва одам ўртасидаги фактор, жамият ва фан.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут
Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради
- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут
- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут
- Янги мавзу баёни – 5 минут
- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут
- Синов саволлар намунаси – 10 минут
- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Ўзбекистон халқи ўз олдига ҳуқуқий демократик жамият қуриш мақсадини қўйган ва бу йўлда дастлабки, лекин жуда муҳим қадамлар қўяётган жараёнда фанга бўлган еътибор кундан кунга ортмоқда. Негаки дунёнинг бугунги ривожи шундай бир мавқедаки, ҳал қилувчи омил ҳарбий қудратда емас, балки интеллектуал салоҳиятда, фикрда, ақлда, фан ва илғор технологиялардадир. Чунки фан ва техника олга силжиган сайин бетўхтов янгиланиб борадиган жараёндир. Шу борада Президентимиз И.А.Каримов томонидан лутф етилган: **“Куч - билим ва тафаккурда ҳамда унинг ривожида”** деган ҳикмат айнан бугун ва ертанги кун учун айтилгандир.

Юртбошимиз И.А.Каримов ўзининг “Тарихий хотирасиз келажак йўқ” асарида фан тўғрисида шундай деган едилар:

“Умуман мен фанни илғор, тараққиёт, прогресс деган сўзлар билан ёнма-ён қабул қиламан. Фаннинг вазифаси келажагимизнинг шакл-шамойилини яратиб бериш, ертанги кунимизнинг йўналишларини, табиий қонуниятларини, унинг қандай бўлишини кўрсатиб беришдан иборат, деб тушунаман. Одамларга мустақилликнинг афзаллигини, мустақил бўлмаган миллатнинг келажаги йўқлигини, бу табиий қонуният еканлигини исботлаб, тушунтириб бериш керак. Фан жамият тараққиётининг олга силжитувчи кучи, воситаси бўлмоғи лозим.” (“Тарихий хотирасиз келажак йўқ.” Мулоқот журнали, 1998 й 3 сентябр).

Дарҳақиқат жамият тараққиётининг асосий фактори бу - фан ҳисобланади. Иқтисоди ривожланган, демократик жамият қуришнинг янги стратегияси - бу фаннинг ҳам мазкур тизимда тутган ўрни ва ролини тубдан қайта қуришни, унинг вазифаларини аниқ белгилаб бериш заруратини илгари суради. Ана шу зарурият бугунги халқимиз олдида турган буюк мақсадларни амалга ошириш учун керакли илмий хулосалар чиқариш учун фан ва техникага, унинг вужудга келиш тарихини ўрганишга, унинг ривожланиш босқичлари, жамият

тараққиётида роли ва аҳамиятини ўрганишга бўлган талаб ва еҳтиёжнинг ошиб боришига сабаб бўлмоқда.

Биз ўрганаётган “Фан тарихи” предметининг мақсад ва вазифалари ҳам Ўзбекистоннинг бугунги салоҳияти ва иқтисодини янада такомиллаштириш, ел-юртимиз омонлиги, фаравонлиги ва бахтли келажагини яратиш учун зарур бўлган илмий хулосалар чиқариш юзасидан хизмат қилмоги лозим.

Шундай қилиб жамият тараққиётининг асосий фактори бўлган фан ва унинг ривожланиши ҳар доим конкрет-тарихий шароитлар жараёни билан боғлиқ. Бу тарихий шароитлар жамиятнинг ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш усуллари билан аниқланади.

Фан олдидаги вазифалар, фанга бўлган муносабат ва шароитларнинг барчаси жамият тараққиётининг босқичлари, ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатлари билан, боғлиқдир. Чунки тарихда ишлаб чиқариш муносабатларининг ишлаб чиқариш кучлари еришган даражага жавоб бермаслиги натижасида фаннинг ривожига ва унинг ютуқларини жамиятда қўллашга бўлган тўсқинлик ҳолатлари жуда кўп учрайди. Шунинг учун фаннинг ривожланиши инсоният тарихида жуда нотекисдир. Фаннинг енг тез ривожланган босқичлари ҳатто айрим ҳолатларда турғунлик ва тушкинлик босқичлари билан алмашилган. Аммо жамият ҳаётида фаннинг аҳамияти ва унга бўлган еътибор умуман олганда доимий ўсиб борган. Чунки инсониятнинг бутун келажакка бўлган умиди фан прогресси жараёни билан боғлиқдир.

Бироқ ҳар қандай илмий тараққиёт жараёни жамият назорати остида бўлиши керак. Фанни бошқариш керак. худди шунинг учун ҳам бугун фан тараққиёти назариясини қуриш вазифаси ўта муҳимдир. Фанни бошқариш ва уни ташкил қилиш учун амалий тавсиянома бўлган умумий фан назариясини яратиш керак. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда фан тарихи ва унинг ривожланиши предметининг махсус фан сифатидаги актуаллиги ошиб бормоқда.

Қадимги дунёнинг енг йирик илмий марказлари бўлиб Миср, Месопатомия, Ҳиндистон, Хитой сўнгра Юнонистон ва Рим ҳисобланади. Бироқ «Фан тарихи»нинг ўзи ҳозирги кунда ўз тарихига ега. Унинг мустақил илмий фан сифатида тан олиниши 1892 йилда бўлиб ўтди, чунки шу йили Франсияда «Фан тарихи» бўйича биринчи махсус кафедра очилди. Ҳозирги кунда дунёда 100дан ортиқ шунга ўхшаш кафедралар, 40 дан ортиқ илмий текшириш институтлари ва илмий жамиятлар мавжуд. Фан тарихи бўйича шуғулланаётган олим сони ҳам доимий ўсиб бормоқда.

Фан тарихи яна ўзининг илк тарихига, яъни вужудга келиши тарихига ҳам ега. Чунки инсоният тарихи биздан анча узоқ бўлган ўтмишга бориб тақалади. Инсон ҳайвонат дунёсидан ажралиб чиққан вақтларданоқ табиатнинг тайёр маҳсулотларини, яъни йеса бўладиган бошоқлар, ўсимликларнинг барглари ва илдиз-меваларини ўзлаштириш учун турли усуллардан, қуроллардан фойдаланганлар. Бу еса ибтидоий одамларни яхши яшаш учун кураш заруриятидан келиб чиққан ҳолда табиатни, атроф-муҳитни кузатиш, ўрганиш ва шундан хулоса чиқаришга мажбур қиларди. Тошдан, ёғочдан ва суякдан ясалган меҳнат қуролларини такомиллаштириш, ов ва термачилик усулларини ўрганиш, бир сўз билан айтганда – ўз имконияти даражасидаги барча ишлар билан шуғулланиш жараёни инсоният тарихининг анча кейинги босқичларида **фан ва техника** деган буюк номни олди.

Археологик даврий тизимда инсоният тарихининг дастлабки босқичи бўлган «тош асри» анча узоқ даврни, яъни бундан 3-2 млн йиллар аввал бошланиб то ерамиздан аввалги 4-3 минг йилларгача бўлган даврни ўз ичига олади. Ана шу давр ичида ибтидоий одам табиатнинг тайёр маҳсулотларини ўзлаштириш, меҳнат қуролларини ва оловни, овчилик ва термачиликни, ўқ-ёйни, қоя тошларга расм чизиш ва аёллар статуеткаларини ясашни, деҳқончилик ва чорвачилик, кулолчилик ва кемачилик каби буюк кашфиётларни амалга оширди.

Инсон ҳаётидаги ҳар қайси янги қадам ўтмишдошларимиздан янада кўпроқ тажрибани, малакани ва билимларни талаб қиларди. Шундай қилиб аста-секин малака ва билимлар йиғиндиси тўпланиб борган ва авлоддан-авлодга ўтган.

Ерамиздан аввалги 3-1 минг йилликларни ўз ичига олган «бронза асри»га келиб деҳқончилик ва чорвачилик янада ривожланди. Бу орада тошга нисбатан анча мустаҳкам бўлган бронзадан янги меҳнат қуроллари мотига, плуг, ғилдирак ва бошқалар кашф қилинди. Фақат овчилик ҳисобига кун кўрувчилар учун хўжаликнинг бу турига бўлган еҳтиёж қисқариб, ҳаётий заруриятнинг янада ишончлироқ бўлган манбаи, яъни **қишлоқ хўжалиги**

вужудга келди. Бу даврда Миср, Месопатамия ва Ўрта Осиёда суғорма деҳқончилик вужудга келди.

Фақат ғилдирак кашф етилишининг ўзигина сивилизасия ривожининг муҳим двигатели бўлди. Чунки ғилдиракнинг кенг қўлланилиши сув тегирмони, чиғир, чархпалакларнинг ва уларда қўлланиладиган гидравлик двигателлар ва ричагларнин кашф етилишига олиб келди.

Биринчи сивилизасия марказларидан бири бу Миср ҳисобланади. Мисрда дастлабки примитив кема ва қайиқлар қуриш оқибатида кейинчалик янада тез ва ишончли бўлган (парусли) йелканли кемалар кашф қилинган. Паруснинг кашф етилиши шамол енергиясидан фойдаланишда биринчи қадам бўлди. Кейинчалик шамол тегирмонлари кашф етилди.

Дастлабки сивилизасия марказларида шаҳарлар, саройлар, храмлар ва улкан пирамидалар қурилган. Биз ҳали ҳам ўша давр фан ва санъатининг бу меъморий обидаларига ҳайратланиб қараймиз.

Дж. Берналнинг таъкидлашича илк сивилизасиялар техника соҳасида катта прогрессга еришганлар. Масалан: бундан 5 минг йиллар илгари ясалган айрим буюмлар ўзининг даслабки кўринишини деярли ўзгартирмаганлар. Бизнинг стол ва стулларимиз – дейди Бернал – ўзининг ўша миср ҳунармадлари биринчи бор ясаган дастлабки кўринишини ўзгартирмаган. Масалан: кресло бундан 4500 йил аввал (ер.авв. 2500йил) ясалганлиги маълум. Биз ҳали ҳам ўша илк сивилизасия даврида ишлатилган тарелкаларга ўхшаш шаклдаги тарелкалардан фойдаланамиз. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. (Бернал . Дж. Наука истории обшества. Москва, 1956 г. с 81- 82).

Шундай қилиб дастлабки сивилизасияларнинг гуллаб-яшнаган даврлариданоқ фаннинг аҳамияти муҳим ўрин тутган. Шунинг учун биз фан тарихини ўрганишда инсоният тарихини унинг енг илк даврларидан бошлаб кузатиб, ўрганиб чиқишимиз керак. бу еса фан тарихи билан биргаликда бутун сосиал—иқтисодий тарихни ҳам ўрганишни тақозо етади.

Чунки «ФАН» (ссиенсе) сўзи инсоният тарихининг бутун еволюсияси давомида жуда кўп ўзгаришларни ўз бошидан кечирди.

Фан тарихи – бу техника, фан ва фалсафа ўртасидаги ҳар томонлама ўзаро боғлиқлик йиғиндисидир. Бир томондан тартибга олинган техника йиғиндиси бўлса, иккинчи томондан расионалллашган мифологиядир. Чунки фан ҳунармандлар тажрибаси ва коҳинлар тарғиботи асосида вужудга келиб ёзув пайдо бўлганга қадар узоқ вақтлар давомида жамиятда фаолият кўрсатди. Бернал айтганидек – фан ёзув пайдо бўлгач ва ундан кейинги йилларда ҳам кўпроқ юқори табақа учун, руҳонийлар ва савдогарлар учун хизмат қилди.

Фақат кейинги уч юз йилликда фан ўз ҳуқуқига, адабиётига ва ташкилотига ега бўлган мустаҳкам профессия сифатида қарор топди. Биз юқорида айтганимиздек, юқори темпларда ривожланган сивилизасиялар узоқ давом етган турғунлик ва тушкунлик ҳолатлари билан алмашганлар. Вақт давомида илмий фаолият марказлари кўчиб турган ёки савдо-саноат марказлари кайерда ривожланса, фан ўша жойда ривожланган. Мисол тариқасида «Буюк географик кашфиётлар» туфайли Шарқ сивилизасиясининг Йевропага кўчишини келтиришимиз мумкин.

Бобил, Миср ва Ҳиндистон қадимги дунё фанининг марказлари еди. Юнонистон еса бу марказларнинг меросхўри бўлди. Шуни таъкидлаш жоизки, яъни худди шу Юнонистоннинг ўзида биринчи марта фан учун расионал базис ишлаб чиқилди. Римда фанга кам еътибор бериларди. Мерос кейинчалик Юнонистондан яна ўша Шарққа қайтиб, Сурияда, Форсда, Боғдодда ва Ҳиндитонда, Ўрта Осиёда, шунингдек узоқ Хитойда ҳам янги фан марказлари шаклланди. Ва фақат шу йерлардан – деб ёзади Дж.Бернал фан ва техника Ўрта асрлар Йевропасига кириб келди. Бу йерда фан ўзининг дастлабки кучсиз ва секин, кейинчалик буюк фаоллик билан ривожланиб ҳозирги замон фани вужудга келди.

Уйғониш даврида фан ривожининг тўрт асосий босқичга бўлиш мумкин:

<u>Биринчи босқич:</u> - илмий марказлар Италияда жамланди. Леонар да Винчи, Везамей ва Коперник олимлар йетишиб чиқиб, бу даврда антик давр олимларининг одам ва олам ҳақидаги доктриналари танқидий ўрганилиб, механика, анатомия ва астрономия фанлари вужудга келди.

<u>Иккинчи босқич:</u> - илмий марказлар Недерландия, Франсия ва Англияга ўтиб, бу давр олимлари Бекон, Галилей, Декарт ва Нютонлар оламнинг янги математика-механик моделини яратдилар.

Учинчи босқич: - бироз танаффуздан сўнг илмий марказлар саноат Англиясида ва инқилобий Парижда жамлана бошланди. Бу даврда електр соҳасида бир қатор експриментлар, тажрибалар ўтказилди, қайсиким юнон олимлари бу соҳага еътибор беришмагандилар. Худди шу даврда електр ёрдамида ишлаб чиқариш ва транспорт соҳасида катта ўзгаришлар қилинди.

Тўртинчи ва енг муҳим босқич – бизни давримизда бўлиб ўтган фан инқилоби бўлиб, бу даврда жаҳон фани вужудга келди ва у инсон ҳаётининг барча жабҳаларига кириб борди. Шу билан бирга бу давр фани бевосита даҳшатли уруш гирдобини келтириб чиқарувчи соҳаларга ҳам хизмат қилмоқда.

Қадимги Юнонистонда фан қулдорлик тузумининг товар-пул хўжалиги шаклланган ижтимоий-иқтисодий ҳаётини акс еттирди. Ўрта асрларда фан феодализм натурал економикасининг ривожи ва тушкунлик ҳолатларини акс еттириб, бу даврда фан ютуқларидан кам фойдаланилди.

Фақат феодал муносабатлар йемирилиб, капиталистик ишлаб чиқаришнинг вужудга келиши билан фан ривожи учун кенг имкониятлар очилди ва бу ривожланиш юқорида айтганимиздек ҳозирги замон фанини вужудга келтирди.

Шундай қилиб, «Фан нима, унинг мақсади ва аҳамияти қандай?» деган саволга турли даврларда турлича жавоб бериб келинган.

Инсоният фаолиятининг маҳсули бўлган фан – ўзгарувчандир: Сивилизасиялар арафасида фан фақат ҳунармандлар, ошпазлар, коҳинлар, темирчилар фаолиятининг айрим жиҳатларини акс еттириб келган. Фақат ХВИИ асрга келибгина фан ўзининг мустақил фаолиятига ега бўла бошлади. (Дж.Бернал «Аспекти науки» – 18 стр.).

Фан ўз тараққиёти давомида ижтимоий ҳаётнинг барча тармоқларига кириб борган. Шунинг учун ҳам ҳозирги замон фанининг бир қанча асосий аспектлари мавжуд ва улар қуйидагича: 1) фан-институт; 2) фан-метод; 3) билимларни тўплаш анъанаси; 4) ишлаб чиқариш ривожининг муҳим фактори; 5) олам ва одам ўртасидаги муносабатларнинг енг муҳим фактори;6) жамият ва фаннинг ўзаро боғлиқлиги.

Фаннинг институт сифатидаги ва ишлаб чиқариш факторлари сифатидаги жиҳатлари ҳозирги замон билан боғлиқ бўлса, унинг метод сифатидаги аспекти қадимги Юнонистонга бориб тақалади.

Фаннинг билимларни тўплаш ва узатиш аспекти, яъни ота-оналарнинг фарзандларга, усталарнинг шогирдларга тўплаган малакалари ва тажрибаларидан иборат билимларини узатиш фаннинг енг дастлабки манбалари бўлиб ҳисобланади ҳамда енг қадимги даврларга бориб тақалади.

Фаннинг кейинги аспектлари еса albatta жамиятнинг жуда кўп қиррали муаммоларини қамраб олади. Шундай қилиб фан ва техника сивилизасиянинг йетакчи кучи ва тараққиётининг қудратли омили бўлиши билан бирга у доимий янгиланиб боради. Янги кашфиётлар ва билимларнинг пайдо бўлиши илгари ҳеч қурилмаган суръатларда юзага чиқаверади.

Фан ва техниканинг жадаллашиб бораётган ривожланиш жараёни илмий – техника, тўғрироги, илмий – технология инқилоби (ИТИ) номини олди.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Фан тарихи курсининг предмети ва асосий вазифаларини тушунтириб беринг.
2. Фаннинг вужудга келиши ривожланиши шароитлари ва босқичларини таҳлил қилиб беринг.
3. Фан аспектлари деганда нимани тушунасиз?

Адабиётлар рўйхати

5) Абдунабийев А. “Вклад в мировую сивилизасию” Т.1998
6) Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшйества” М.1956
7) Болград-Левин Т.М. “Древнийе сивилизасии” М. 1989
8) История древнего мира - Рассвет древних обшйеств, упадок древних обшйеств. М. 1988

2-Мавзу: Месопотамия фани ва маданияти.

Режа:

4. Месопотамияда ёзув ва илм даргоҳларини юзага келиши.
5. Илмий билимларнинг шақлланиш шарт-шароитлари.
6. Месопотамияда астрономия ва математика фанлари равнақи.
7. Тиббиёт ва ветеринария фанлари.

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан қадимги дунё фан тарихига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, Фан юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалар:

Месопотамия, ёзув, ибодатхона, билим, астрономия ва математика фанлари, филология , тиббиёт ва ветеринария, ҳаким (врач).

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут
Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради
- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут
- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут
- Янги мавзу баёни – 5 минут
- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут
- Синов саволлар намунаси – 10 минут
- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Месопотамия маданияти қадимги замонда Олд Осиёнинг ҳамма халқлари ўртасида кенг ёйилган ва антик дунёнинг маданий тараққиётига зўр таъсир кўрсатган. Енг қадимги Шумер-Аккад замонидаги, ерамиздан аввалги ИВ-минг йиллик бошларидаги маданиятнинг давоми бўлган Бобил маданияти тўрт минг йил давомида наслдан-наслга ўтиб, ривожланиб борган ва ниҳоятда гуллаб-яшнаган. Шумер ва Аккад шаҳарлари ҳамда Еламнинг Месопотамияга ёндошган ва Икки дарё оралиғи билан šадимдан жуда яšин маданий-тарихий алоša қилиб келган областлари бу маданиятнинг енг қадимги марказлари бўлган.

Ёзувнинг ихтиро қилиниши шумер халқининг енг катта маданий ютуқларидан бири бўлган; Шумер ёзуви Уруқ даврида, ерамиздан аввалги ИВ-минг йилликнинг бошларидаёқ пайдо бўлган. қадимги замондаги бошқа халқларнинг ўзига алоҳида ёзув системаси пайдо бўлганидек Шумер ёзуви ҳам даставвал сурат ёзув тариқасида вужудга келган, бунда айрим сурат белгилар айтилмоқчи бўлган сўзни расм билан ифода етган.

Бироқ кўзга кўринадиган нарсалар ва ҳодисаларнинг енг қадимги белги-расмлари ёрдами билан бу оддий сурат ёзувда мураккаб тасаввурлар ва мавҳум тушунчаларни тасвирлаб бўлмаган. Шу сабабдан мирза бундай сўзларни ифода қилиш учун бир қанча турли хил белгиларни бир-бирига қўшиши керак булган. Масалан, «йиғлаш» сўзини ёзиш учун «кўз» ҳамда «сув»ни билдирадиган белгиларни šўшиб кўрсатиш лозим бўлган. «Ёмғир» сузи «юлдуз» (осмон) ва «сув» белгиларини бир-бирига қўшиш орқали билдирилган. «Туғиш» сўзи одатда «қуш» ва «тухум» белгиларини бир-бирига қўшиш билан ифодаланган. Ўз-ўзидан маълумки, бундай ёзув мураккаб, қўпол ва ноқулай бўлган. Тилнинг мураккаблашиб бориши ҳамда жуда кўп хилма-хил сўзларнинг ва грамматик формаларнинг пайдо бўлиши ёзув системасини соддалаштиришни талаб қилган. Шу муносабат билан қадимги сурат ёзувга (пиктографияга) асос булган тасвирий принсип юқола бориб, унинг ўрнини сўзнинг товуш томони (фонема)ни ёзма белгилар орқали ифода қилиш системаси аста-секин ола борган.

Турмуш шароитлари, бирор ҳужжатни тез ёзиш зарурияти енг қадимги замонлардаёк, шумерийларнинг бу жуда қадимги сурат ёзувини соддалаштиришни талаб қилган. Шу сабабдан бирор нарсанинг бутунича расмини чизиш урнига унинг фақат енг характерли қисмини чизиб, секин-аста расмни чизиқли схемага айлантира борганлар. Мисол учун «ҳўкиз» сўзини, одатда, ҳўкиз калласини тасвирловчи содда чизиқ /ш райем •ҳ, билан ифода қилганлар. Замонлар ўтиши билан белгилар «Блау лавҳалари» деб аталган лавҳалардаги қадимги Шумер ёзувлари сопол лавҳаларга алоҳида усул билан тушириладиган бўлган, шу муносабат билан тез ёзиш зарурати туғилган ва натижада ёзув белгилари янада кўпроқ схемалаштирилган ҳамда миххат системаси ишлаб чиқилган. Белгилар ҳали қотмаган лой лавҳалар устига уйиб туширилган, бу белгилар бора-бора илгариги сурат шаклини юқотган ва замонлар ўтиши билан вертикал, горизонтал ва егри туширилган пона михлар йиғиндисидан иборат турли хил формалар тусини олган.

Бобилликлар Шумер маданиятининг асосий елементлари билан бирга, шумерийлар миххатини ҳам қабул қилганлар, кейин еса Бобил савдоси ва маданиятининг кенг ривожланиши туфайли, бу миххат бутун Олд Осиёга ёйилган- Қадимги Аккадда, Оссурияда, Хетт давлатида, Урартуда, Сурия ва қадимги Еронда ҳам миххатдан фойдаланилган. Ерамиздан аввалги иккинчи минг йиллик ўрталарида миххат халқаро дипломатик ёзув системасига айланган. Ҳатто Олд Осиё подшолари билан ҳамда Сурия ва Финикия князлари билан жуда кўп хат ёзишиб турган Миср фиръавнлари ва амалдорлари ќам миххатдан фойдаланган.

Филология соҳасида баъзи билимлар орттириш йўлидаги дастлабки интилишлар ҳам, амалий аҳамиятга ега бўлган. Қадимги Месопотамияда тиллари бутунлай бошқа-бошқа бўлган ва ўзаро доим алоқа қилиб турган шумерийлар билан Аккад семитларидан иборат икки šабиланинг мавжудлиги бу тилларни ўрганиш учун турли мактаб šўлланмалари тузишни талаб šилган. Михсимон буринли белгилар (силлабарлар)нинг руйхатлари шу мақсад билан тузилган бўлиб, унда бу белгиларни шумер ва аккад тилларида қандай ўқитиш кераклиги ҳам курсатилган. Шумер ва аккад тилларида тегишли изоҳлар бериб тузилган михсимон идеограммалар (бутун-бутун тушунчаларни ифодалайдиган маъноли белгилар) нинг рўйхатлари ҳам шундай аҳамиятга ега бўлган. Шу билан бирга, атоқли отлар ёзилган жуда кўп рўйхатлар, тоғлар ва мамлакатларнинг номлари, худолар ва ибодатхоналар, тошлар, ўсимликлар, ёғоч ва теридан ясалган нарсалар ва бошқаларнинг номлари ёзилган рўйхатлар хилма-хил соҳаларда билим орттиришга булган интилишни кўрсатади. Шунингдек бу руйхатлар оддий тарзда ва кўпинча амалий суратда системага солишнинг енг қадимги бошланғич усулларини ҳамда буларни шумер ёки аккад тилини ўрганиш мақсадида ишлатилганлигини кўрсатади. Хаттот (котиб)ларнинг ана шу фақат справка тариқасидаги қўлланмалари билан бир қаторда, мактабларнинг грамматик машқлари ҳам сақланиб қолган. Бундай грамматик машқлар қадимги Шумер шаҳридаги Ниппур ибодатхонасининг кутубхонасидан топилган.

Мактаблар, Ибодатхоналар қошидаги мактаблар ана шу ҳамма билимларни тарқатадиган марказ бўлган. Ўша мактаблар хаттотларни келгусида қиладиган ишларга тайёрлаган. Ҳаттотлар айни вақтда коҳин хам бўлганлар. Бу мактабларда умумий билим бериш билан бир қаторда, бирмунча юқорироқ махсус маълумот ҳам берилган. Умумий маълумот ёзув ва тил ўрганиш, арифметика, геометрия ва астрономиядан елементар билим олиш шунингдек юлдузларга қараб фол очишдан иборат бœлган. Ниҳоят, дин, ҳуқуқ, медисина ва музиканинг турли соҳаларини ўрганиш махсус таълим системасига кирган. Ўқитиш системаси жуда оддий бўлиб, ўқитувчи берган саволларга ўқувчиларнинг жавоби, бир тилдан иккинчисига таржима қилиш, ёзув машқлари ва ёдаки такрорлаш билан чекланган. Марида ўтказилган қазишлар вактида ўқувчиларга маҳсус скамейкалар қўйилган мактаб биноси топилган еди.

Месопотамияда диний-сеҳрий дунёқарашлар чуқур сингиб кетган бўлишига қарамай, кундалик турмуш еҳтиёжлари одамларни табиат ҳодисаларининг ички мазмунини обектив равишда тушуниб олиш учун бу ҳодисаларни диққат билан кузатиб боришга мажбур етган. Бунинг натижасида абстракт фикрлашнинг дастлабки, ҳали жуда оддий формалари аста-секин пайдо бўлган. Одам табиатдаги бир-бирига ўхшаш ҳодисаларни кузатар екан, ҳали

уларни системалаштиришга дадил кириша олмаган, асосан амалий мақсадларни кўзда тутибгина ҳайвонлар, ўсимликлар ва тошларнинг рўйхатларини тузган.

Хўжалик еҳтиёжларидан аста-секин енг қадимги фан куртаклари, хусусан математика ва астрономия куртаклари ўсиб чиққан. Маҳсулот ва молларнинг миқдорини, оғирлигини ўлчаш, иш кучлари миқдорини аниқлаш, бинолар ҳажмини белгилаш, далаларнинг ер юзасини ҳисоблаб чиқариш зарурияти енг қадимги математик ҳисобларнинг пайдо бўлишига ва бу соҳада тегишли билимларнинг тўпланишига ҳамда арифметика ва геометриянинг туғилишига олиб келган.

2.Месопотамияда яшаган қадимги халқларнинг математика соҳасидаги билимларининг асоси енг қадимги шумерийлар замонида яратилган, жумладан асоси 5, 6, 10 сонлари ҳамда уларнинг кўпайтмалари 30 ва 60 бўлган саноқ системалари ҳам ўша қадимги шумерийлар замонида майдонга келган. Қўл панжасига қараб санаш, яъни бирдан бешгача санаш ҳисоблашнинг енг оддий усули бўлган. Биринчи бешта соннинг шумерийча аталиши буни кўрсатиб туради. 6, 7, 8 ва 9 сонларининг номлари бешни тегишли қўшимча сонга қўшиш натижасида тузилган (6= 1+5; 7 = 2 + 5; 8 = 3 + 5; 9 = 4 + 5). Ҳисоблашнинг олтмишлик системаси ҳам шумерийлар даврида яратилган, бу системанинг асосий бирлиги 60, 60^2 = 3600 ва 60^3 = 216000 булган. Ўнлик системасининг куртаклари шумерийлар даврида, яъни 10 ни ифодаловчи алоҳида суз ва миххат пайдо бўлгандан кейин вужудга келган. Аккадда ва Осурияда 100 ва 1000 ни ифодалаш учун алоҳида белгилардан фойдаланганлар, бу еса ўнлик системасининг ривожланганини кўрсатади. Ҳисоблашнинг ўнлик ва олтмишлик системаларининг узига хос усул билан қўшилиши 10,600 ва 36000 рақамларини, шунингдек бу рақамларни ифодаловчи белгиларни ажратиш заруриятини туғдирган. Ҳисоблашнинг турли хил системаларининг ўзига хос бир тарзда бирга ишлатилиши ва комбинасиялари йилнинг 360 кунга ва доиранинг 360 бўлакка бўлинишида ўз ифодасини топган. Математика текстлари шумерийлар давридаёқ математиканинг анча тараққий қилганлигини кўрсатади. Бу текстларда алоҳида формулалар билан даражага кўтариш, квадрат ва куб илдизлар чиқариш ва ҳатто ҳажмларни ҳисоблаш ҳам тилга олинади. Прогрессия принсипи ҳам маълум бўлган, деб ўйлаш мумкин, 16 га ортиб борадиган арифметик прогрессия ва 2 га камайиб, борадиган геометрик прогрессиянинг тилга олиниши шу принсипнинг мавжуд бўлганлигидан дарак беради. Ҳисоблашларда касрлар, кўпинча сурати бирга тенг бўлган касрлар қўлланилган. Аммо $^2/_3$, ^{5}/йе касрлар, шунингдек $^3/_6$, ^{4}/б ва $^5/_6$ касрларни белгилаш учун ишлатилган шумерийча номлар ҳам учрайди.

180 минг рақамигача (кўпайтишда) кўпайтириш, қўшиш ва олиш юзасидан тайёр жадваллар бўлганлиги бу қадимги математиканинг соф амалий характерда еканлигини кўрсатиб туради, бу жадваллар арифметик амалларни тезда ҳал етишда мирзага ёрдам берган. $^2/_3$ дан 81 гача бўлувчилари бўлган булув жадваллари ҳам сақланиб қолган. Аккад давридан қолган дала планларида ер бўлакларининг юзи аниқ ўлчаб кўрсатилганлиги геометрия соҳасидаги биринчи маълумотлар қишлоқ хўжалигининг ривожланиши муносабати билан ва ер участкаларини тез-тез ўлчаб туриш зарурияти орқасида пайдо бўлганлигидан далолат беради. Егри-бугри бўлган дала юзасини хисоблаб чиқариш учун бу ер майдони бир қатор тўғри бурчаклар, уч бурчаклар ҳамда трапесияларга булинган ва ҳар бир шаклнинг юзаси алоҳида ўлчанган ва кейин ҳосил булган сонлар қуўилиб, участканинг умумий юзаси аниқланган.

Астрономия Вақтни ҳисоблаш зарурияти календар системасининг белгиланишига сабаб бўлган, бу еса астрономия соҳасида маълум билимларни талаб қилган. Бирқанча астрономик маълумотлар Шумер-Аккад давридаёқ тўпланган. Бу даврдан қолган катта астрономик асарда анча-мунча астрономик кузатишлар, хусусан дунёнинг тўрт *икании* тўғрисидаги тасаввур келтирилган. Бу астрономик маълумотлар ўша даврда жуда кенг тарқалган. Масалан, баъзи номларнинг таркибига планеталарнинг номлари киритилган. Шумер ва Бобилнинг астроном-коҳинлари ўз обсерваторияларининг тепаларидан туриб қуёш, ой ва юлдузлар ҳаракатини кузатганлар; обсерваториялар одатда ибодатхоналарнинг етти поғонали минора-зиккурати тепасидаги майдончада жойлашган. Бундай минораларнинг харобалари Икки дарё оралиғининг барча қадимги шаҳарларидан: Ур, Уруқ Ниппур, Аккад, Бобил ва бошқа шаҳарлардан топилган. Кўп асрлар давомида олиб борилган астрономик кузатишлар натижасида жуда кўп билим тўпланган. Бобил коҳинлари юлдузларни бешта

планетадан ажрата билганлар ва бу планеталарнинг алоҳида номлари булган. Планеталарнинг орбиталари ам маълум бўлган. Бутун юлдузлар осмони зодиакнинг баҳордаги нуқтасидан бошлаб 15 қисмга бўлинган. Юлдузлар юлдуз туркумларига бўлинган. Еклиптика ҳам аниқланиб, 12 бўлакка ва шунга мувофиқ 12 зодиак юлдуз туркумларига бўлинган. Буларнинг номлари кейинги вақтларгача сақланиб келган. Планеталар, юлдузлар, кометалар ва метеорлар ҳамда қуёш ва ой тутилиши юзасидан олиб борилган кузатишлар расмий ҳужжатларда қайд етилган. Турли юлдузларнинг кулминасион пайтлари кузатилганлиги ва улар қайд етилганлиги, шунингдек кулминасион даврлар ўртасидаги вақтнинг ҳисоблаб чиқарилганлиги астрономиянинг юксак даражада ривожланганлигидан далолат беради. Бобил астрономиясининг енг юксалган замони ерамиздан аввалги ВИИИ—ВИ асрларга тўғри келади. Бу даврда Бобилнинг астроном - коҳинлари жуда кўп астрономия билими тўплаганлар, *преқйессия* (тун ва кун баравар бўладиган вақтни олдиндан билиш) ҳақида тасаввурлари булган ва ҳатто қуёш ҳамда ой тутилишини олдиндан айта билганлар.

Астрономия соҳасидаги елементар билимлар Бобил коҳинларининг ўзига хос календар системаси тузишларига имкон берган. Бу календар системаси қисман ой фазаларини доим кузатиб бориш натижасида ҳосил қилинган маълумотларга асосланган. Вақтни ҳисоблашда сутка (бир кеча-кундуз), қамар ойи ҳамда 354 кундан иборат йил асоси календар бирлиги қилиб олинган. Бир сутка уч қоровуллик кечага ва уч қоровуллик кундузга бўлинган, бунда сутканинг бошланиши одатда кун ботган вақтдан ҳисобланган. Шу билан бирга, ҳар бир сутка 12 соатга ва ҳар бир соат 30 минутга бўлинган. Шундай қилиб, сутка 12 та катта ва 360 та кичик бўлакка бўлинган. Бу еса Бобил математикаси, астрономияси ва календари системасига асос қилиб олинган олтилик саноқ системасига мос келади. Доира, сутка ва йилни 12 та катта ва 360 та кичик бўлакка бўлишга уриниш календарда ҳам акс етганлиги кўриниб турибди. Ҳар бир қамар ойининг бошланиши ва шунга мувофиқ равишда унинг давом етиш муддати ҳар гал тажриба асосида, махсус астрономик кузатишлар натижасида белгиланган, чунки ҳар ой албатта янги ой туғилган кундан бошланиши лозим бўлган. Календар йили билан тропик йили ўртасидаги тафовут **11** кундан сал ошиқроқ (тўғриси, 11 куну 5 соат 48 минут 46 секундга баравар) бўлган. Бу ҳатто вақт-вақти билан қўшимча ой қўшиб бориш юли билан тўғриланиб борган, йилга қўшимча ой қўшиш еса Хаммурапи даврида марказий давлат ҳокимиятининг махсус буйруғи билан амалга оширилган.

3. Медисина ва ветеринария соҳасида ҳам секин-аста билимлар ҳам тўплана борган. Бобил медисинаси Хаммурапи замонидаёқ махсус тармоқларга- хирургия, кўз оғриқларини даволаш ва ҳоказоларга бўлинган. Анатомия жуда паст даражада бўлган; ҳакимлар (врачлар) касаллик аломатларини аниқлаш ёрдамида диагнозни қўйишда фақат енг муҳим аъзолардаги, масалан, юрак, жигар, буйракдаги касалликларнигина аниқлай олганлар. Лекин врачлар касалнинг ҳамма аломатларини белгилаш юли билан касалга аниқ диагноз қуйиш зарурлиятини жуда яхши тушуниш билан бирга, касалликларни обектив равишда урганишга ва касалликларга қарши самарали курашга урина бошлаганлар. Чунончи, Бобил кохинлари касал жойдаги огриқни «боглаб қуйиш билангина тухтатиб булмайди ва агар врач касалликнинг қандай касал еканлигини била олмаса... беморни улим чангалидан қутқаза олмайди деб хисоблаганлар. Асосан кейинги замонларга оид булган медисина текстларида қорин ва ичак юлларидаги, нафас олиш аъзоларидаги турли касалликлар (тумов, балгам ташлаш, бурундан кон оқиш) нинг аломатлари ва бод касали (буринларнинг зирқираб оҳриши) аломатлари баён қилинган. Купинча безгакнинг аломатлари: иситма, жунжиш, қалтироқ босиш, совуқ тер босиши баён килинади. Фалажга олиб келган «санчиқ» аломатлари жуда образли қилиб баён етилади: «фалаж одамнинг лаблари қийшайиб кетган, кўзи юмилган бўлади... оғзини оча олмайди ва гапира олмайди». Бобил врачлари бошқа касалликларни: кўз, қулоқ оғриқлари, шиш, тери касалликлари (мохов), юрақ буйрак касалликлари, сариқ сув касалликлари, сийдик йўли-таносил касалликлари ва хотин-қизлар касаллиги, ҳатто асабий ёки «бахцизлик туфайли руҳий тушкунлик» натижасида юз берадиган руҳий касалликларни ҳам даволашга ҳаракат қилганлар. Даволашга оид асарларда, баъзан, одамнинг «кўзи тиниб», «беҳуш бўлиб йиқилиши» тилга олинади. «Чакка томирлари» деган алоҳида касаллик очиқ-равшан тасвирланади, бу касаллик мияга, кисман кўзга (бунда кўз қорачиғи хиралашади) қон қуйилиши билан боғлиқ бўлса керақ. Бу касалликнинг енг муҳим аломатлари шундан иборатки, бунда «одамнинг чакка томирлари тепа бошлайди, қулоғи ғувуллайди, кўзлари

чарақлаб ёнади, орқа мияси (енсаси) мижирлаб оғрийди, юраги ўйнайди ва оёқлари бўшашиб, дармонсиз бўлиб қолади». Медисинага оид сақланиб қолган текстларда касалликларни маълум системага солишга уринилганини кўриш мумкин, аммо бунда аниқ бир изчиллик йоқ. Чунончи, нафас олиш органларига оид касалликлар умумий бир сарлавҳа билан, ёки тўғрироғи: «Оғиздан нафас олиш қийинлаша борганда» деган кириш сўзи билан баён етилган. Жигар ва ўт пуфаги касалликларининг тафсилоти ҳам алоҳида бўлимларда бирлаштирилган; ниҳоят, тафсилотига кўра, ревматизм ёки подаграга ўхшаб кетадиган «*юрои* томир» касаллиги алоҳида тавсиф қилинган. Мана шу барча касалликларни даволаш учун жуда кўп ва хилма-хил воситалар қўлланилган. Бу воситалар орасида турли-туман дорилар (баъзан жуда ҳам мураккаб дорилар) енг мухим ўрин тутган. Дорилардан ташқари, ишқалаш, компресс, уқалаш ва ювиш усуллари ҳам қўлланилган. Медисинада сув билан ёҳнинг кенг қўламда ишлатилганини шундан ҳам билса бўладики, ҳаким (врач) сўзининг айнан таржимаси «сув устаси» ёки «ёҳ устаси» демакдир. Бу ҳол қисман диний-сеҳрий еътиқодда сув билан ёҳнинг кенг ишлатилганлиги билан ҳам борликдир. Зеро, табиблар худоси Ниназу ва унинг ўғли худо Нингишзидалар œз навбатида сув ва ер илоҳлари хам хисобланганлар. Худо Нингишзиданинг белгиси еса ҳассага чирмашиб турган илон бўлиб, у медисина тимсоли сифатида шу вактгача сақланиб келмокда.

Адабиётлар рўйхати

5) Болград-Левин Т.М. “Древнийе сивилизасии” М. 1989
6) Древний Восток “История, философия, религия, искусство” М. 1996
7) Виргенский В.С “История науки и техники” М. 1977
8) Кузнесова Н.И “Наука в истории” М. 1982

Мавзу бўйича саволлар:

1. Месопотамияда ёзув ва илм даргоҳларини юзага келиши, имий билимларнинг шаклланиш шарт шароитларини нимада деб тушунасиз?.
2. Месопотамияда астрономия ва математика фанлари равнақининг натижалари ҳақида тушунтириб беринг.
3. Тиббиёт ва ветеринария фанларини таҳлилаб беринг.

3-Мавзу: ҚАДИМГИ МИСР ФАНИ ВА МАДАНИЯТИ

РЕЖА:

4. Мисрда ёзув ва илм даргоҳларини юзага келиши.
5. Илмий билимларнинг шаклланиш шарт- шароитлари.
6. Мисрда астрономия ва математика фанлари ривожи
7. Медисина ва ветеринария фанлари.

Ерамиздан 4000 йил илгари вужудга келган Миср маданияти жаҳондаги енг қадимги маданиятлардан бири бўлиб, Қадимги Миср маданияти бир қатор ривожланиш босқичларини босиб ўтган. Унинг гуллаб яшнаш даври асосан, (ер.авв.28-23асрлар), Ўрта(ер.авв 21-18асрлар.) ва Янги Подшоликлар (ер.авв 16-11асрлар)даврига тўғри келади

Қулай табиий шароитлар бу ерда моддий маданият ва техниканинг жуда барвакт тараққий етишига ёрдам берган. Сунъий суғориш ишларига бўлган бенихоя зўр ехтнёж жуда қадим замонлардаёқ каналлар, тўҳонлар, дамбалар ва дастлабки вактларда оддий **пишанг** билан кўтариладиган босмалар, кейинчалик еса чархпалакларинг мураккаб системасини барпо етишга мажбур қилган. Буларнинг барчаси аста секин ёзув, илмий билимларнинг юзага келишига сабаб бўлди.

Шумер, қадимги ҳинд, қадимги хитой ёзуви ва бошқа шу каби енг қадимги ёзув системасига ўхшаб Мисрнинг қадимги иероглиф ёзуви ҳам ўз ҳолича ибтидоий даврдаги енг оддий расм ва шакллардан пайдо бўлган. Кейинчалик иероглиф сифатида тараққий етиб кенг қўлланила бошланди.

Илм-билимлар тўпланиб борган ва алоҳида мактабларда авлоддан-авлодга утиб борган. Бу мактабларнинг кўпчилиги ё мирзалар тайёрлаб чиқарадиган сарой мактаблари бўлиб, унда аристократ-қулдорларнинг болалари ўқиган, ёки марказий маҳкама қошидаги алоҳида мактаблар бўлиб, унда муайян маҳкама, масалан, подшо хазинаси учун амалдор-мирзалар тайёрланган. Бу мактабларда интизом жуда қаттиқ бўлган ва бу интизом тан жазоси воситаси билан мустаҳкамланган, махсус «Насиҳатномалар» воситаси билан уқтирилган. Масалан, бир «Насиҳатнома» нинг автори бундай дейди: «Эй мирза, дангасалик қилма, йўқса қаттиқ жазога дучор бўласан. ҳузур-ҳаловатга кўнгил қўйма, юз

тубан кетасан. Қўлингда доим китоб бўлсин, уни овоз чиқариб ўқигил ва ўзингдан кўп биладиганлар билан маслаҳатлашиб иш тут. Ўз соҳасини сувдек ичиб олган мирза бахтлидир... Бир кунни ҳам ялқовлик билан ўтказма, йўқса калтак ейсан. Ахир боланинг қулоғи елкасида бўлади-да, қачон урсанг, шунда қулоғига гап киради. Доим маслаҳат билан иш қил ва буни есингдан чиқарма. Ёз ва ёзувдан сира зерикма». Ўқувчиларни асосан оғир ва мураккаб саводга ўргатганлар, уларни махсус ҳуснихат намунасига қараб ҳар куни салкам уч саҳифа ёзишга мажбур етганлар. Ўқувчи имло қоидаларинигина емас, балки мураккаб ҳуснихат ва стилистикани ҳам чуқур ўзлаштиришга мажбур бўлган. Енди савод ўргана бошлаган мирзаларнинг машқлари ёзилган текстлар бизнинг замонамизгача сақланиб қолган, булар асосан тарбиявий мақсадни кузатган насиҳатлардан иборат, унда пухта ёзилган ва ибрат бўладиган гаплар ёзилган. намуналар ҳам сақланиб қолган. Ниҳоят, Мисрда олий типдаги «Мирзалар мактаби» ҳам бўлган, улар «турмуш уйи» ёки «ҳаёт уйи» (**перанх»)** деб аталган. Бундай «турмуш уйи» харобалари фиръавн Ехнатоннинг қадимги пойтахтидан топилган.

Кундалик ҳаётдаги ехтиёжлар, хўжалик ва айирбош савдосининг ривожланиши ва табиатни кузатиб бориш натижасида дастлабки илм-билимлар тўпланган. Жами бу билимларнинг ҳаммаси ҳам амалий характерда бўлган. Масалан, тематика соҳасидаги енг қадимги билимлар шундай турмушдаги амалий ишлар билан чамбарчас боғланган бўлиб, танобчи ва бинокорларнинг ишини осонлаштиришда хизмат қилган. Масалан, Аменемхет II нинг номлар чегарасини «китобларда айтилган ва қадимги ёзувларда кўрсатилган» асоспаниб белгиланганлигини биламиз. Чегараларни махсус танобчилар маълум ҳисобларга асосланиб белгилаганлар ва сўнгра уларни ёзиб қўйганлар. Мақбараларда сақланиб қолган ва ер ўлчайдиган махсус арғамчи билан ер ўлчаб берилаётганлигини тасвирловчи расмлар бундан далолат беради. Математика масалаларининг мазмунига қараганда арифметика ва геометрия соҳасидаги билимлардан ер майдонини аниқлаш, ғалла уюмининг қанча келишини ёки дон сақланадиган омбор сиғимини аниқлаш учун фойдаланилган. Ниҳоят, мисрликлар математика соҳасида орттирган билимлари туфайли, жойнинг

схематик картасини ва примитив чертёж чизишни билганлар. Кўпдан-кўп муҳташам бинолар, айниқса пирамидалар математиканинг, хусусан геометриянинг бинокорликда, қурилиш ишларида жуда катта аҳамиятга ега бўлганлигини кўрсатади, чунки пирамидаларни фақат бир қанча аниқ ҳисоблар асосидагина кўриш мумкин бўлган.

2.Математика. Қадимги Мисрда, айниқса Ўрта Подшолик даврида математика билимларининг ривожланганлигидан ўша замондан қолган жуда кўп математик текстлар, хусусан Москвада сақланадиган «Математика папируси» далолат беради. Мисрда математика соҳасида еришилган катта муваффақиятлардан бири ўнлик саноқ системасининг тараққий қилганлигидир. Миср ёзувида, 1, 10, 100, 1000, 10000, 100000 ва ҳатто миллионни ҳам билдирувчи алоҳида аломатлар бўлган; ҳайрон бўлиб қўлини кўтариб турган киши сурати миллионни билдирган. Мисрликлардаги узунлик ўлчовининг ўзига хос бирлиги мисрликлар математикаси учун жуда характерлидир. Бармоқ, кафт, товон, тирсак ана шундай узунлик ўлчови бирлиги бўлиб, Миср математиги улар орасида маълум муносабатлар белгилаган. Санъатда математика билимларидан кенг равишда фойдаланилган. Миср рассоми текислик юзасига кишининг расмини чизмоқчи бўлса, дастлаб тўрт бурчак қилиб тўр чизган ва математикадан фойдаланиб, киши танасидаги аъзолар узунлигининг нисбатини аниқлагандан кейин, шу асосда ҳалиги тур устига кишининг расмини чизган. Арифметикада содда тўрт амални қўлланиш усули мисрликлар математикасининг бир қадар примитив бўлганлигини кўрсатади. Масалан, кўпайтиришда амалларни кетма-кет бажариш усулидан фойдаланилган. Чунончи, мисрлик саккизни саккизга кўпайтирмоқчи бўлса, саккизни пайдар-пай тўрт марта иккига кўпайтирган. Бўлув кўпайтириш йўли билан қилинган. Масалан, 77 сонини 7 га бўлганда, 77 сонини ҳосил қилмоқ учун 7 га кўпайтириладиган сонни топиш лозим бўлган. Мисрда амалий жиҳатдан катта аҳамиятга ега бўлган геометрия жуда ҳам тараққий қилган. Миср математиклари тўғри тўрт бурчак уч бурчақ хусусан тенг ёнли уч бурчак трапесиянинг юзини ва ҳатто доиранинг юзи П га тенг булиб, у 3,14 қийматни қабул қилишини ҳам ҳисоблай билганлар. Москвада сақланадиган «Математика папируси» да кесик

пирамида ва ярим шарнинг ҳажмини ҳисоблаб чиқариш юзасидан ишланган мураккаб масала сақланган. Қадимги мисрликлар алгебрадан ҳам баъзи бир енг оддий билимларга ега бўлганлар, улар бир номаълумли тенгламани ҳисоблаб чиқара билганлар; номаълумни мисрликлар «уюм» («дон уюми» бўлса керак) сўзи билан таърифлаганлар. П-белгиси улкан иншоотлар пирамидалар бунёд етишда қўлланилиб, П-белгиси мил.авв 1700 йил олдиноқ қўлланила бошланган. Зеро П-белгиси учраган Ринда папируси ҳам шу даврга оид бо;либ у 1855 йилда шотланд археологи Генри Ринда томонидан топилган.

Астрономия соҳасида ҳам қадимги мисрликлар баъзи бир билимларга ега бўлганлар. Осмондаги юлдузларни доим кузатиш натижасида планеталарни юлдузлардан ажрата билганлар ва ҳатто улар юлдузлар осмонининг картасини ҳам тузганлар. Юлдузларнинг шундай карталари ҳар хил биноларнинг, кўпроқ мақбара ва ибодатхоналарнинг шипларида сақланиб қолган, 18 династия аъёнларидан Сенмут мақбарасининг нақшланган шипи қадимги мисрликларда бўлган бундай «астрономия карталари»нинг енг яхши намуналаридан биридир. Шипнинг шимолий қисми марказида Катта ва Кичик Айиқ юлдузлари ҳамда мисрликларга маълум бўлган Қутб Юлдузини ажратиш мумкин, осмоннинг жанубий қисмида еса символик фигуралар тарзида Орион ва Сириус (Со-тис) юлдузлар туркуми кўрсатилган, қадимги Миср рассомлари юлдузлар туркуми ва юлдузларни доим шундай символик фигураларда тасвир етганлар. XIX ва XX династияларга мансуб подшо мақбараларининг шипларида ҳам юлдузларнинг ажойиб карталари ва Юлдузларнинг жойланиши кўрсатилган ажойиб жадваллар сақланиб қолган. Меридиан томонида ўтирган иккита мисрлик кузатувчи Юлдузларнинг жойланишини кўрсатадиган бундай жадваллар воситаси билан ҳамда мўлжалга оладиган, пассаж асбобидан фойдаланиб, кечаси вақтни белгилаган.

Мисрликларга бешта сайёра маълум бўлиб, булар Юпитер, Сатурн, Марс, Меркурий и Венерадир.

Юпитер, Кундузи еса вақтни қуёш соати ёки сув соати (енг кейинги «клепсидра») воситаси билан билганлар. Юлдузларнинг жойланишини кўрсатадиган қадимги карталардан анча кейинги даврларда, грек-рим даврида

ҳам фойдаланганлар; бундай карталар кейинги Едфу ва Дендер ибодатхоналарида сақланиб долган. Астрономия билимлари асосида мисрликлар алоҳида календар тузганлар. Мисрликларнинг календар йили 12 ойга бўлинган ва ҳар бир ой 30 кундан иборат бўлган, йил охирига еса яна 5 та байрам куни қўшилган, шундай қилиб, бир йилда жами 365 кун бўлган. Шу тариқа Миср календар йили тропик календардан чорак суткага қолиб борган. У ҳатто 1460 йил давомида 365 кунга, яъни роса бир йилга тенг бўлган.

Мисрда медисина ва ветеринария

Миср медисинаси ривожига Мессопотамия медисинаси катта таъсир кўрсатиб ўз навбатида Миср тиббиёти Гресия ва Рим тиббиёти ривожига таъсир ўтказган**.** Миср медисинаси ҳақида бизгача қадимги Гресия олим ва файласуфлари жумладан Геродот, Диодор, Полибий, Плутарх, Страбон асарларида, шунингдек мисрлик Манефон асарларидан парчалар етиб келган. Бундан ташқари Ўрта Подшолик замонига оид бир қанча текстларда ҳар хил касалликларни даволаш учун ресептлар рўйхати берилган ёзувлар топилиб, ушбу тўплам касал болаларни даволовчи табибларга, оналарга ва тарбиячиларга аталган. Бу тўпламда жуда кўп сеҳр-жодулар билан бирга, ўзига хос ғалати ресептлар, жумладан, она сутини сақлаш ва кўпайтириш воситалари учрайди. Уларни ўрганишда бостонлик фармаколог Уорс Истис тадқиқотлари муҳимдир. Шундай қилиб, даволашда дори-дармон билан бирга сеҳр-дуолар ўқиттириш, қайтариқ қилдириш каби расмлар ҳам қўлланилган. Аммо одам аъзоларининг ўрганилиши (мўмиёлаш вақтида мурдани ёриш муносабати билан одам аъзосини ўрганиш анча осонлашган) табибларга киши организмининг тузилиши ва ишлаши тўғрисидаги масалага озми-кўпми тўғри ёндошиш имконини берган. Шу тариқа, анатомия соҳасидаги дастлабки билимлар пайдо бўлган ва бу билимлар бир қанча анатомия терминларида қайд етилган. Манефон маълумотига кўра дастлабки одам анатомияси Атотис (II-сулоланинг иккинчи ҳукмдори) томонидан тузилган. Баъзи медисина текстларида даволашнинг ўзига хос методикаси ҳам берилган, бунда табибдан касални атрофлича кўриш, касал аломатларини билиш, диагноз қўйиш ва даволаш усулини аниқлашни талаб қилган. Афтидан, касалнинг тузалиши мумкинлигини табибнинг унга очиқ

айтишини талаб қилган табиблик етикаси ҳам бўлган; бунда табиб касалга нисбатан қуйидаги уч формуладан биттасини қўлланиши лозим бўлган: «1) Бу касални мен тузатишим мумкин; 2) бу касални эҳтимол тузатишим мумкин бўлар; 3) Бу касални мен тузата олмайман». Табиблар айрим гуруҳ касаллар юзасидан ихтисослашган. Гинекология, хирургия ва кўз касалликларини даволаш тўғрисида алоҳида тиб китоблари пайдо бўлган. Баъзи бир касалликларнинг, уларнинг аломат ва кўринишларининг анча аниқ баён етилганлиги мисрликларда диагностика соҳасида бир қадар билимлар бўлганлиги ҳақида фикр юритишга имкон беради. Масалан, Миср медисина текстларида меъда-ичак касалликлари (дизентерия), нафас юлларидаги касалликлар (ески йўтал, зиқнафас), қон кетиши, бод, скарлатина, кўз касалликлари (катаракт •—«кўз-да сув кўтарилиши»), тери касалликлари (гангрена, оёғдаги шишлар, сувли темиратки), «бир кунлик шиш» (бунинг асосий аломати шу бўлганки, «бутун баданни ёки бадандаги шиш бор жойни қаттиқ қичув босган») ва бошқа ҳар хил касалликлар муфассал баён етилган. Гинекологиядан алоҳида қўлланмаларда барвақт ва кечикиб туриш ҳоллари тасвир етилган, шунингдек «туғиши мумкин бўлган хотинни туғиши мумкин бўлмаган хотиндан фарқ қилиш» воситаси кўрсатилган. Қадимги Подшолик замонига мансуб мақбаралардан бирида ҳар хил (қул, оёқ, тиззани) операсия қилишни акс еттирган тасвирлар сақланиб қолган. Кейингироқ вақтларда хирургия анча юксак даражада тараққий қилган. Хирургия тўғрисидаги муҳим бир асарда бадандаги турли аъзоларнинг: бош суяги, бурун, ияк қулоқлар, лаб, бўғиз, ҳиқилдоқ, ўмров суяклари, елка суяги, кўкрак қафаси, умуртқа поғонасининг шикастланиши ва жароҳатланиши муфассал баён етилган. Баъзи касалликларнинг номи ва кўп тажрибага асосланган ресептураси Миср медисинасининг анча юксак даражада тараққий қилганидан далолат беради; антик дунёнинг медисина соҳасида асар ёзган авторлари Миср медисинасининг бу муваффақиятларидан кенг равишда фойдаланганлар.

Қон айланиши тўғрисидаги, юракдан тарқалиб кетадиган ва мисрлик табибнинг фикрича, киши организмининг ҳаётида ва касалликлар просессида

маълум рол ўйнайдиган «22 томир» тўғрисидаги таълимот илмий хулосалар чиқариш учун дастлабки уринишлар бўлганини кўрсатади.

ИНТЕРНЕТ:

На медисину Древнего Йегипта болшойе влиянийе оказали секреты врачевания Древней Месопотамии. Йегипецкойе искусство врачевания считайеця предшественником медисины Древней Гресии. Впоследствии в етой стране были заложены основы современной научной медисины.

До того, как были расшифрованы древнейегипецкийе ийероглифы, йединственными источниками по истории Древнего Йегипта были записи древнегреческих писателей и философов: Геродота, Диодора, Полибия, Плутарха, Страбона. Кроме того, сохранилис писменныйе свидетелства йегипецкого жреса Манефона. Так, в одном из писменных источников ученыйе нашли следуюшйейе изреченийе: «Тайна врача — знанийе хода сердса». Для того чтобы определит, болен ли человек, врачи (или жресы), слушали пулс. Болшую рол в изучении папирусов сыграл профессор — фармаколог из Бостона Уорс Истис. Прежде чем изучат древнийе источники, он выучил ийероглифы и мертвый язык. Трудност изучения медисинских папирусов заключалас в том, чтобы понят, где ресепт, а где поезия, так как древнийе фармасевты писали ресепты также стихосложенийем. Латин была изобретена намного позже. Прочитав 1350 ресептов и медисинских предписаний, он пришел к следуюшим виводам: для приготовления лекарств древнийе йегиптяне ползовалис различными ингредийентами. Например, для приготовления бактерисидных мазей они ползовалис толченым малахитом. В Йегипте даже были известны противозачаточныйе средства. Они изготовлялис из фекалий крокодила, смолы акасии и кислого молока. В медисинских папирусах упоминайеця также о «магических» растениях. По предположению ботаников, ето лук, чеснок и редис, сок которых содержит антибиотики. По всей видимости, жресы догадывалис о невидимых бактериях. По свидетелству Манефона древнейегипецкий врач и архитектор Имхотеп вылечил свою жену от конъюнктивита с помошю бактерисидной мази из зеленого сланса. А во время стройения пирамиды Хеопса, когда разразилас страшная епидемия, унесшая

жизни 185 тысяч человек, жреси давали строителям лук-порей. Манефон также пишет, что медисинский папирус, в котором описывайеця анатомия человека, был составлен Атотисом (вторым сарем I династии). Медисина Древнего Йегипта била напрямую связана с мифологийей и религийей.

Знанийе йегиптян в анатомии были намного обширнейе, чем у врачей Месопотамии, где вскрытийе трупов не производилос вообшйе. Уже четыре тысячи лет назад йегипецкийе врачи определяли состоянийе человека по пулсу, а все причины болезней делилис на йестественныйе и нейестественныйе. Йестественный — ето плохая пиша, неблагоприятныйе климатическийе и погодныйе условия, кишечныйе паразиты. По свидетелству Геродота йегиптяне очишали свой желудок каждый месяс три дня подряд, принимая слабителныйе средства и исползуя клистиры и рвотныйе средства. Именно йегиптяне изобрели клизму. Йесли сравнит описания методов очистки организма человека от шлаков в папирусах, они будут мало, чем отличаця от методов, которыми ползуюця современныйе народныйе селители. По мнению йегипецких врачей, сверхйестественными причинами болезни были злийе духи умерших, которыйе вселялис в организм человека и начинали разрушат йего. Их изгоняли с помошю лекарств и магии. Например, йегиптяне были уверены, что злыйе духи бояця плохих запахов и некачественной йеды. Именно поетому ритуалныйе смеси состояли из хвостов мышей, выделения из ушей свиней, и екскрементов других животных. Во время изгнания духов произносилис спесиалныйе проклятия.

Уровен медисины позволял успешно проводилис ампутасии, после которых люди жили йешйе долгойе время; с помошу шин и бинтов, лечилис переломы конечностей. Древнийе медики умели делат и болейе сложныйе операсии, что доказывают резултаты анализа останков, найденных в гробнисах Гизы; отверстия в черепе одного из скелетов дали основанийе предположит, что человеку была сделана трепанасия черепа (***трепан*** — медисинский инструмент, изобретенный древними йегиптянами).

Йегипет являйеця родиной косметики. Йегиптяне зашишали глаза от лучей жаркого южного солнса с помошю зеленой пасты, состояшйей из сурмы и

жира. Женшины широко исползовали румяна и губную помаду. Они также коротко стригли волосы, надевая на голову парик. Йегиптянки стали первыми женшинами, носившими парик. Он состоял из множества косичек. Парик был не толко головным убором, но препяцтвовал распространению вшей. Йегиптяне строго соблюдали правила личной гигийены. По свидетелству Геродота они «пили толко из медных сосудов, которыйе чистили йежедневно. Платйе носили полотнянойе, всегда свежевымытойе, и ето составляло для них предмет болшой заботи. Обрезали волоси и носили парики, чтоби избежат вшей. Ради чистоты, предпочитая быт опрятными, нежели красивими. Жреси через ден стригли себе волосы на всем теле для того, чтобы не имет при себе ни вши, ни какой-либо иной скверны во время служения богам. Одежда жресов полотняная, а обув из папируса. Моюця они два раза в ден и два раза в ноч».

Особойе положенийе в Древнем Йегипте занимали войенныйе врачи, составлявшийе отделный отряд йегипецкой армии и участвовавшийе в походах. Конечно, они, прежде всего, были хирургами. На гробнисах сохранилос изображения операсий на конечности. В папирусе Имхотепа указани способы лечения ран мягких тканей, техника перевязок, а также инструксии по виполнению простых и наиболейе частых операсий: кастрасии и обрезания.

Одной из самых распространенных профессий в Древнем Йегипте считалас профессия зубного врача. Как показали исследования мумий, у которых нашли следи тяжелих воспалителних заболеваний надкостнисы, десен и зубов, древнийе йегиптяне часто страдали от зубной боли. Поражения челюстей и выпадения зубов были обнаружени даже у йегипецких фараонов, при дворе которых находилис лучшийе йегипецкийе врачи. Ето объясняйеця тем, что пломбироват кариозныйе полости и протезироват зубы йегиптяне йешйе не умели. Однако йест один случай исползования золота при лечении зубов. На одной мумии была обнаружена накладка двух нижних моляров, сойединенных проволокой по линии шейек обоих зубов. Но чашйе всего леченийе зубов проводилос консервативными способами. На болной зуб клали пасты, описанийе которых можно встретит в папирусе Еберса. Многийе современныйе стоматологи рекомендуют различныйе обезболиваюшийе

средства, изготовленныйе по методу етих паст для лечения парадантоза — випадения зубов.

Современная фармасевтическая промишленност принадлежит государству, поетому многийе средства, привезенныйе из Йегипта, считаюця наиболейе надежними, т.к. прошли испитанийе временем. Сейчас на ринках Йевропи можно встретит слабителныйе, мочегонныйе, противовоспалителнийе, противоревматическийе средства, изготовленныйе по древнейегипецкой технологии.

Самим известним астрономическим памятником Древнего Йегипта по праву являйеця ***«Книга описания движения звезд».*** Подобнийе ийероглифическийе тексти, несушийе информасию об астрономических достижениях древних йегиптян встречаюця так же в Дайр ел-Бахри на потолках заупокойного храма сариси Хатшепсут, возведенного в ХВИ веке до н. е. Изображения созвездий и планет, духов и небесных Богов вырезаны на стенах поминалного комплекса Рамсеса II, постройенного в ХИИИ веке до н. е. в Фивах. Там же в епоху Нового сарства били возведены гробниси фараонов, на потолках которих мастерски прорисовани карти ночного звездного неба.

Храми Хнума в Есне, Мина и Исиди в Коптосе, Хатор в Дендере и Хора в Едфу знаменити изображениями зодиакалних символов, ставших обйединяюшйей силой астрономической науки древнего Йегипта, Гресии и Вавилона. Все ети храми били возведены настояшими мастерами и учеными, жившими в епоху Птолемейев. Матерю всех планет и созвездий у древних йегиптян считалас Богиня Нут, отождествлявшаяся с самим небом. Внутри нейе шествуют они днем, когда не сияют они и невидими. С етим богом (Ра) они входят и шествуют вперед. С ним они двигаюця по опорам Шу, останавливаяс на своих местах».

Человеческийе души — Ба, представлялис древними йегиптянами в виде птис, имеюших человеческийе голови.

Папирус Карлсберг И, в котором встречайеця приведеннойе описанийе звездного неба, включал в

себя справочник и сборник комментарийев к небесним картам, изображенним на потолках храмов.

Етот папирус состоит из 13 разделов, содержаших информасию о пространстве, течении времени, движении солнса и закономерностях Вселенной. В «Книге описания движения звезд» говорилос о том, что место бога Ра на ночном горизонте занимайет Осирис-Ях. Среди мириад звезд особойе место принадлежало Сириусу, отождествляйемому с Богиней Исидой и Богиней Сехмет. Считалос, что Богиня Сехмет, имеюшая лвиную голову, каждий год возврашалас в Йегипет после долгого путешествия и наполняла води Нила. Плодородныйе земли (Та Кемет) в благодарност за милост богини одаривали йегипецкий народ хорошим урожайем. На потолках погребалных пирамид, возведенных в епоху В - ВИ династий, бог Осирис изображайеця пливушим в ладйе. Йего лик обрашйен назад к ладям Сириуса-Исиди и пливушйей за ним звезди Сепед. Звезда Сепед в Древнем Йегипте олисетворяла Хора — Бога с соколиной головой. Йегиптяне верили в то, что звезды зарождаюця в озере и возносяця на небеса. Уже в епоху Среднего сарства йегиптяне окружили особым почитанийем пят планет солнечной системи: Юпитер, Сатурн, Марс, Меркурий и Венеру. Сатурн, називайемий «Хор — Бик небес», «Восточная звезда, пересекаюшая небо» или Себа Иабти Джа Пет, представлялся йегиптянами, как человек с головой быка. В руке он держал скипетр уас, являвшийся символом верховной власти.

Марс — «Пливуший спиной вперед», «Красний Хор», Хор Джесер виглядел, как сокол с распростертими крилями. На змеиной шейе Хора Джесета располагалос три змеиних голови. Встречалис изображения, где голова сокола была увенчана белой короной Верхнего Йегипта.

Меркурий, именуйемий Себег, «Сетх в вечерних сумерках — Бог в утренних сумерках», или Сетос Ем Уха Нечер Ем Уайт представлялся в образе сокола с шейей змеи и головой Бога Сетха.

Венера, которую называли «Пересекаюшая звезда», или Себа Джа изображалас в образе возрождаюшйегося из пепла феникса Бену. О нем говорилос: «Бог великий, сам себя создавший... приносяший разлив Нила,

божественная душа Ба Осириса». В храме Хатор Венера изображена в образе белоснежной сапли, увенчанной короной Осириса Атеф и, називайеця, Па Нечер Дуауи — «Утренняя звезда». Изображения планет встречаюця на потолках многих гробнис и заупокойних храмов. Весма интересныйе планетарныйе изображения, сопровождайемыйе ийероглифическими текстами сохранилис в птолемейевских храмах Хнума в Есне, Мина в Коптосе и Хатор в Дендере. Особого внимания заслуживают зодиаки на потолке гробнисы Сененмута — йегипецкого велможи. Ето погребалнойе сооруженийе било возведено на территории Дайр ел-Бахри в ХВИ веке до н. е. (период ХВИИИ династии) архитектором сарисы Хатшепсут, дочери Тутмоса И. Здес, так же как и в гробнисе фараона Сети И (ХИИИ век до н. е.) на звездной карте показаны северная и южная стороны небосвода, звезды, по которым можно определит ночнойе время, северныйе околополюсныйе созвездия, а также нанесена линия небесного меридиана, проходяшая на широте Фив.

Самой важной на небосклоне древнийе йегиптяне считали группу северних созвездий». На всех изображениях звездного неба всегда присуцтвуйет Болшая Медведиса — Месхетиу или «Бичя нога». Йейе, как правило, сопровождают Великий Гиппопотам — воплошйенийе «Исиди — Матери Грозной» и Один-два крокодила. Рядом с Месхетиу часто располагалас Богиня Селкет — охранителниса мертвих.

Созвездийе лебедя на звездной карте представлял сокологоловий Бог Ан, увенчанный солнечным диском и держаший в руках канат.

Ниже на карте размешалис «Звезди Бога Ра», «Божественного лва», крокодила Хетеп Редуи, Бога Себека (владики вод), Сокола, Столба. Ни одно изображенийе звездного неба не обходилос без особих небесних божеств, охранявших мир мертвих. Етими духами били синовя Хора: «Видяший оца свойего» Мааенитеф, «Сотворивший тело свойе» Иренджетеф, «Сам создавший имя свойе» Ирренефджесев и некоторийе другийе. Шествийе богов

возглавляла Исида, замикал правяший или недавно умерший сар Древнего Йегипта. В северной части звездной карти древнийе йегиптяне располагали 12 кругов. Каждий круг, представляюший определенний месяс, бил разделен на 24 части, соотвецтвуюшийе суточному течению времени. Предполагайеця, что исползованийе таких кругов оказало болшойе значенийе на развитийе астрономии в Древнем Йегипте. При раскопках гробнис фараонов Рамсесов ВИ, ВИИ и ИХ, постройенных в период Нового сарства, исследователями были обнаружены изображения уникалных «звездных часов», состояших из полумесячних интервалов. Они имели не 12, как ранше, а 24 деления. Каждойе изображенийе сопровождалос текстом, объясняюшим, каким образом можно определят время в темноте ночи. Рисунок представлял собой таблису из девяти вертикалных и тринадсати горизонталних линий, которийе означали ночныйе часи. Рядом с таблисей было помешйено изображенийе сидяшйего жреса.

Следуя описанним объяснениям, два жреса в ночнийе часи садилис на вершине храма с севера на юг лисом друг к другу. Один из них смотрел на лисо другого через отверстийе в спесиалном приспособлении и отмечал на карте положенийе нужной звезди (у левого глаза, у правого глаза, напротив сердса и т. д.) Таким образом, с помошю таблисы и описания жресы доволно точно могли определят ночнойе время.

Как и ночнойе, дневнойе время подразделялос на 12 часов от восхода солнса до йего заката.

Болшой популярностю в храмах Древнего Йегипта ползовалис водянийе часи, применяйемийе для определения ночного времени. Етот механизм представлял собой круглый сосуд с неболшим отверстийем в нижней части. На внутренней поверхности сосуда било нанесено 12 делений и высечено 12 колонок текста. Метки наносилис с учетом продолжителности ночи, изменяюшйейся в зависимости от времени года. С наступленийем ночи сосуд наполнялся водой. Час за часом вода медленно вытекала через отверстийе, и к утру сосуд становился абсолютно пустим.

О древнейегипецких астрономах до настояшйего времени дошли очен скуднийе сведения. Йегиптяне считали, что календар, орийентированний на звезду Исиди, был изобретен знаменитим мудресом и создателем пирамид фараона Джосера Имхотепом. Кроме того, сохранилис надписи, датированныйе ХХВИИИ веком до н. е., сообшаюшийе о Ханту — наблюдателе за звездами храма Себека. Тогда же в епоху Птолемейев в храме Исиди на острове Филе жил «пророк Сириуса в движении луни, жрес пяти живуших звезд, знаюший время затмения солнса и луни». Рядом с отверстийем на поверхности часов расположена неболшая фигурка павиана, олисетворяюшйего Бога мудрости и знания Тота. На внешней стороне клепсидри бил изображен правяший сар — Аменхотеп III, поклоняюшийся Ра, Тоту, Птаху и 12 богам каждого месяса года.

В 1906 году в местечке Телл Фараин учеными была обнаружена статуя йегипецкого астронома Хархеби, жившего в III века до н. е.. На статуйе высечена надпис: «наследный принс и княз, йединственный спутник саря, посвяшйенный в тайнийе писания».

Там же описивалис необикновенныйе способности етого человека. В частности говорилос о том, что он наблюдал «за всем, что в небесах, за всем, что на земле. Был чист взором в наблюдении звезд, среди которих нет потерявшихся, кто объявляйет о восходе и закате в их время, с богами, которыйе предсказывают будушйейе, для чего он очистил себя в их дни, когда Ах (декан) взошел за Бену (Венеру) с земли и он удовлетворил земли своими изречениями». Етот астроном мог наблюдат «кулминасию каждой звезды в небе», знал «выходы» все в «год добрый» и предсказывал «выход» Сириуса в начале года. Он наблюдал за Сириусом в ден «первого празднества». Йего считали сведушим в пути звезды и в йейе дневных деяниях. «Все, что предвешайет она, — в заботах йего; зная «север» и «юг» солнса, провозглашаюший все йего чудеса и определяюший сроки их, он объявляйет, когда случаця они в их время».

В болейе поздний период наряду с астрономийей начала развиваця астрология. Древнейегипецкийе астрологи составили календари бла-

гоприятних и неблагоприятних дней. Ети расчети непосредственно связывалис с жизню богов. Так, первий ден месяса Мехир считался счастливим в связи с тем, что в етот ден «Ра своими руками поднял небесний свод», а третий и тринадсатий дни того же месяса требовали особой осторожности. В третий ден Сетх воспрепяцтвовал плаванию Шу, а в тринадсатий — глаза Сехмет становилис ужасними и насилали на людей болезни.

Самим опасним в году считался третий из пяти божественных дней — Ден рождения Сетха. В етот ден воспрешалос веселиця, зажигат свет в жилишйе и произносит имя Сетха.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Мисрда ёзув ва илм даргоҳларини юзага келиши ва илмий билимларнинг шаклланиш шарт- шароитларини қандай изоҳлаб берасиз?
2. Мисрда астрономия ва математика фанлари ривожининг сабабалари нимада?
3. Медисина ва ветеринария фанлари ривожи сабабларини айтиб беринг.

Адабиётлар рўйхати

1. Абдунабийев А. “Вклад в мировую сивилизасию” Т.1998
2. Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшйества” М.1956
3. Болград-Левин Т.М. “Древнийе сивилизасии” М. 1989
4. История древнего мира - Рассвет древних обшйеств, упадок древних обшйеств. М. 1988

4-Мавзу: Қадимги Ҳиндистон ва Хитой фани.

Режа:

4. Қадимги Ҳинд фани ривожининг тарихий шароитлари.
5. Ерамиздан аввалги 2 минг йилликда Ҳинд фани.
6. Ерамиздан аввалги 1 минг йиллик ва ерамиз арафасида Ҳинд фани.
7. Қадимги Хитой фанининг вужудга келиши ва қадимги Хитой фанининг Шан-Ин босқичи.
8. Қадимги Хитой фанининг Чжоу, Син ва Хан босқичлари.

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Ҳиндистон ва Хитой тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, Фан юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалари:

Моҳинжо-Доро, Хараппа, Ҳинд ийероглиф ёзувлари, дастлабки илмий билимлар, Регведа, Самаведа, Яжурведа, Атхарваведа, Брахманлар, Араняклар, Упанишадлар, Ведалардаги тиббий маълумотлар, Самхита Чорака ва Сушрут тиббий трактатлари, «Рамаяна» ва «Мохабхарата» достонлари, Апастамба ва Ману љонунлари, Артхашастра трактатлари ва Ашока едиктлари: Илк Хитой ийероглиф ёзувларининг вужудга келиши, Ся, Шан, Ин, Чжоу, Син, Хан, шойи китоблар, љоғознинг ихтиро љилиниши, Љадимги Хитойнинг илк ёзма асарлари: «Чун-Сю», «Ши-сзин» ва «Шу-сзин», Ван-Чун ва Ван Ман ислоҳатлари, фалсафа, география, астрономия ва тиббиёт фанларининг ривожи.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

<u>Ҳинд сивилизасияси.</u>

Қадимги Ҳиндистон ҳам Миср, Месопотамия, Хитой каби дастлабки сивилизасия марказларидан ҳисобланади. Қадимги Ҳинд маданияти пойдевори ибтидоий даврлардаёқ қурилган бўлиб, у ерамиздан аввалги III-минг йилликнинг иккинчи ярмида, II-минг йилликнинг биринчи ярмида гуллаб яшнайди ва ерамиздан аввалги I-минг йилликда енг юксак даражага йетади. Қадимги Ҳинд маданияти кўшни халқларнинг маданий тараққиётига ҳам анчагина таъсир кўрсатган.

Археологик манбаларга кўра Ҳиндистонда бундан 500-300 минг йиллар аввал яшаган одам қолдиқлари топилган. Ер.ав. V-минг йилликнинг охири-IV минг йилликдан бошлаб Ҳинд дарёси водийсида сунъий суғориш асосланган деҳъончилик марказларининг вужудга келиши натижасида кейинги минг йилликда илк шаҳар-давлатлар вужудга келган. Булардан енг йириклари Ҳинд дарёси ўрта оқимида жойлашган Моҳинжа-Даро ва Панжоб вилоятида жойлашган Хораппа шаҳар-давлатлардир. Шимолий-Ғарбий Ҳиндистондаги бундай шаҳар-давлатларнинг мавжудлиги ҳақидаги енг қадимги ёдгорликлар ер.ав.III-минг йилликга оиддир.

Ҳинд ёзувининг енг қадимги асарлари Шимолий Ҳиндистинда уруғлик тузумининг йемирилиши давридан бошлаб енг қадимги қулдорлик давлатларининг пайдо бўлганига қадар илмий билимларнинг пайдо бўлиши ва жуда қадимги шаклланиш жараёнини кузатиб боришга имкон беради. Мохинжо –Даро ва Хоранна шаҳар ҳаробаларидан топилган ийероглиф ёзувлар шуни кўрсатадики, ер.ав.III-минг йилликдаёқ Ҳиндистонда ўзига хос равишда вужудга келган суъатли ёзув мавжуд бўлган.

Кундалик ҳаётда бўлган еҳтиёжлар ҳиндларни жуда қадимги замонлардаёқ табиатда турли ҳодисаларни тартибли суратда кузатиб боришга мажбур етган. Тибиёт, астрономия ва математика соҳасидаги дастлабки билимлар ана шу тариља вужудга келган.

Қадимги Ҳиндистонинг тарихи ва маданиятини ўрганишда қидимги ҳиндларнининг «Веда» деб аталадиган диний тўпламлари катта аҳмиятга егадир. Қадимги Ҳиндистонинг бу муқаддас китоблари ер.ав.II-минг йилликка иод бўлиб, улар тўртта катта тўплам (самхита)дан иборатдир; булар: Ригведа, Самаведа, Яжурведа ва Атхарваведа деб аталади. Тўртинчи тўплам,яъни Атхарваведа енг кейин вужудга келган бўлиб, кейинги дастлабки уч тўпламга қўшилиб кетган. Бу тўпламларнинг енг љадимийси Ригведа бўлиб, у худоларга бағишланган диний мадҳия (гимн)тардан иборатдир. Бошља тўпламларда, жумладан Яжурведада љўшиљлар ва мадҳиялар билан бирга, ибодатхоналарда ва диний маросимларда ўқиладиган дуолар, шуниндек ичимлик (май) худоси Сом шарафига ўқиладиган дуолар ҳам учрайди. Шундай қилиб ведалар ер.ав. II-минг йилик ўрталарида Шимолий-Ғарбай Ҳиндистон халљларининг, шуниндек бу йерга бостириб кирган орий љабилаларнинг ҳам ижтимоий тузуми, хўжалик ва маданий ҳаёти ҳақида кўпгина маълумотларни аниқлашга имкон беради. Ведалар матнларининг минг йилликлар мобайнида бир љадар ўзгартирилганлиги уларнинг енг қадимги матнларининг сақланиб қолмаганлиги ва борган сари тушунилиш қийинлашиб боргани туфайли, ер.ав.VIII-асирдан бошлаб Ведалар диний маросимларини тушунтириб берувчи «Брахманлар»; ҳар хил диний-фалсафий фикрлардан иборат бўлган «Араняклар» ва ўзига хос трактлардан иборат бўлган «Упанишадлар» айниљса кўпроқ машҳурдир.

Диний дунёқараш ҳукмрон бўлган даврда Қадимги Шарқдаги бошқа хақларда бўлгани каби қадимги ҳиндларда ҳам фаннинг бошланғич формалари диний етиљодлар ва тассавурлар билан тирмашиб кетган. Шунинг учун тибиёт фани тўғрисидаги енг қадимги маълумотлар диний Веда тўпламларида, жумладан Ригведа мадҳияларида ва Атхарваведа саљланганлигини кўрамиз. Вальт ўтиши билан љадимги азайимхон, бхишаж (яъни жинларни қувловчи) гарчи ўзининг қадимги номини сақлаб љолган бўлсада, секин-аста табибга

айланиб боради. Ведалар тузилаётган даврдаёқ ҳинд табиблари одам анатомиясидан бир қадар хабардор бўлганлар ва баъзи анотомик терминларни қўллаганлар. Мияга, умуртқа поғонасига ва кўкрак қафасига алоҳида еътибор берганлар ва уларни касаллар уяси деб билиб, табиб бу йердаги касаликни топиб олиб йўқотиш керак деб ҳисоблаган. Ведаларда касалликларнинг ҳар ҳил турлари-сариқ касали, бод, бош оғриғи, мохов, подшо бедармонлиги (еҳтимол сил касалиги бўлса керак) учрайди, бу еса тиббиёт текширишларнинг тартибга солиб борилганлигини ҳамда касаликларни аниқлашга (диагноз қўйишга) интилиш пайдо бўла бошлаганлагини кўрсатади.

Қадимги ҳинд тиббиётида даволашда ишлатилган дори-дармонларнинг 1000 га яқин тури бўлиб, улар доривор ўсимлик (ошадхи)лардан, менерал буюмлар ва ҳайвон аъзоларидан тийёрланганлар. Ригведада айтилишича дори ўтларни «подшолар йиғинидек» тўплаган киши жинларни (ракшасларни) қирувчи иллатни қувиб чиқарувча билимдон табиб деб аталади. Ҳали примитив бўлган бундай тиббий илмларнинг тараққий ета табибларнинг баъзи бир ихтисосликлари, яъни массаж, ванна, ички касаликларни ва кўз касаликларни даволаш, жарроҳлик усули билан даволаш кабилар вужудга келади. Тиббий илимларнинг тўплана бориши ерамиз бошларида тиббиёт соҳасида дастлабки трактларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади.

Бундай трактлардан бирини автори Самхита Чорака (ерамизнинг биринчи асри) ҳисобланади. Сутрут тиббий трактнинг бир қисми ерамизнинг V-асрида ёзилган.

Қадимги Ҳиндистонда аниқ фанлар ҳам анча ерта ривожланган. Ҳинд файласуфлари Чарвак деган таълимот яратганлар. Бу таълимотга кўра «илм ва билимнинг бош манбаси тажрибадир». Қадимги Ҳиндистонда астрономия ва математика сохасида ҳам бир қанча билимлар тўпланган. Ҳиндлар қуёш ва сув соатидан фойдаланганлар. Қуёшнинг фазода юргандек бўлиб кўринишини кузатиш, ойнинг маълум юлдузлар (накшатрас) орасида ўзига хос шаклларга ега бўлишини кузатиб бориш ҳатто Ведалар давридаёқ ой зодиакини аниқлашга ва тақвимларнинг ўзига хос шиклини ишлаб чаъишга имкон берган. Бу тақвимга мувофиқ йил 12 ойга (360 кунга), шу билан бирга ҳар бир ой 30 кунга бўлинган.

Тақвим йил билан астрономия йили ўртасидаги тафовут қадимда қўшимча ўн учунчи ой ёрдами билан тўғриланган. Кейинчалик бу қўшимча ойни ҳар беш йилда бир марта қўшадиган бўлганлар. Ерамизнинг VI-асрига доир манбаларда енг қадиги Ҳиндистонда олимлар йернинг ўз ўқи атрофида айланишини ва ой ўзига қуёшдан нур олишини аниқлаганликлари ҳақида маълумотлар сақланган.

Қадимги Ҳиндлар йернинг шарсимон еканлигини V-IV асрлардаёљ билганлар. Ер.ав. III-II минг йилардаёқ Ҳиндастонда ҳисобнинг ўнли тизими ихтиро қилинади. Бўшлиқни белгиси сифатида «нол»нинг дастлаб ҳинд ҳисобида жорий етилиши сонлар билан бўладиган амалларни жуда осонлаштиради. Ҳозир деярли бутун дунё ҳиндлар ҳисобидан фойдаланмољда.

Биз рақамларни араб рақамлари деб атаймиз, чунки йевропаликлар уни араблардан билиб олганлар, лекин арабларга бу рақамларни ҳинд рақамлари деб аташади. Шу тариқа қадимги Ҳиандистонда илм-фанинг анча ривожланганлигини кузатамиз.

Қадимги Ҳиндистонинг ер.ав. иккинчи минг йилликдаги тарихини ўрганишда Веда диний тўпламлари катта аҳамиятга ега бўлса, унинг ер.ав. биринчи минг йиликдаги тарихи ва маданиятини ўрганишда иккита катта епик достон «Рамаяна» ва «Мохабҳорат» асарлари анча муҳим манба ҳисобланади: «Мохобҳорат» (Бхарата подшо уруғининг икки авлоди –Кауравлар ва Пандавларнинг тахт учун кураши ҳақида буюк қисса)нинг автори афсонавий донишманд ва шоир Вяси ҳисобланади. Бу достон биринчи марта ер.ав. биринчи минг йилликда тузилган бўлиб, кейинчалик унга кўпгина қўшимчалар киритилган ва ерамизнинг биринчи асрларда узил-кесил бир шаклга кирган. «Рамаяна» (афсонавий ҳинд қаҳрамони Рама ҳақидаги ҳамда, укаси Лакшман ва хотини Ситаларнинг саргузаштлари ҳаљида љисса)нинг автори Валман исмли шоир бўлиб, бу асар тахминан ер.ав. VI ва II асрлар ўртасида ёзилган. Бу ҳар иккала достон ер.ав. I-минг йиликдаги қадимги ҳинд фани ва маданияти ҳақида кўплаб маълумотлар беради. Бундан ташқари ер.ав I-минг йилик охирларига оид «дхармашастри» деб аталадиган қонун-қоидалар тўпламлари ҳам қадимги Ҳиндистон тарихи юзасидан љимматли манбалар бўлиб ҳисобланади. Бу љонун қоида тўпламлари орасида енг қадимгиларидан бири, ривоятларга кўра, қонун

устози Апастамба томонидан тузилган қонунлар тўплами бўлиб, бу тўплам ер.ав. IV асрга оиддир. Ҳиндларнинг афсонавий бобоси Ману томонидан тузилган яна бир қонунлар тўплами айниқса кенг тарқалган. Ману қонунлари ер.ав. III асрларда тузилган бўлиб, ерамизнинг III асрида узил-кесил бир шаклга кирган. Бу қонунларда қадимга Ҳинд қулдорлик жамиятининг ўзига хос хусусиятлари, кишиларнинг бурчлари ва касталар тизими равшан ифодалаб берилиб, улар асосан брахманлар, яъни аслзода коҳинлар манфаати ҳимоя қилинган.

Бундан ташқари Маурийлар салтанати подшоларидан бири Чандрагуптанинг вазири трактати қадимги Ҳиндистонинг сиёсий-иқтисодий тарихи юзасидан қимматли манба ҳисобланади. Будан асосан давлатни идора қилиш, подшо ва амалдорлар фаолияти, маъмурий идора ишлари, суд ишлари ва ҳарбий санъат ҳар тарафлама тасвирлаб берилгандир. Илк буддизм даврида, подшо Ашокадаврида ҳам кўпгина ёзувлар сақланиб қолган. Ашока едиктлари деб аталмиш бу ёзувлар диний-аҳлоқий нашатларни ҳамда бутун Ҳиндистонда будизмнинг кенг ёйлишини, шунингдек Ашоканинг зўр диний фаолиятини тасвирлайди.

Хитой цивилизасияси.

Қадимги Хитойликлар ҳам жаҳон маданиятига улкан ҳисса қўшган халқлардан биридир. Бу йерда маданият жуда љадим замонлардан бошланиб, Хитой ийероглиф ёзувларининг пайдо бўлиши дастлабки тараққиёт жараёнларини кўздан кечиришга имкон беради.

Археолог олимлар Хитойда бундан 600-400 минг йиллар илгари, яъни илк палеолит ршел даврида яшаган синатрон ва ланшан каби љадимги одамларнинг маконлари ва љодиљларини топганлар. Кейнчалик Хитой аҳолиси кўпайиб ер.ав. V-III минг йиликларда Хуанхе дарёсининг ўрта оқимида дастлабки деҳқончилик ва ҳунармандчилик марказлари вужудга келади.Ер.ав. II-минг йиликнинг бошлдарига келиб мана шу марказларда даслабки давлат бирлашмаларига асос солинади. Бундай давлатларга даслаб Ся, Шан, Ин, Чжоу, кейнчалик Син, Хан салтанатлари киради.

Ин давлати даврида қадимги Хитойда маданият янада ривожланади ва дастлабки илмий билимлар пайдо бўлади. Бундан 4-3,5 минг илгари вужудга

келган қадимги Хитой ёзуви мисрликлари каби айрим белгилардан иборат ийероглиф ёзув бўлган. Бу ёзув бир неча ўн минг белги-ийероглифлардан иборат бўлган. Ин подшолиги давридаёқ бу ёзув анча такомиллашган еди. Дастлаб ёзув юпқа ёғоч ва бамбукдан тайёрланган тахтачаларга ёзилган. Кейинчалик шойи ихтиро қилингач ёзишида шойи матолардан фойдаланилган. Хат ёзилган «шойи китоблар» қолдиқлари Хан давридаги мансуб мозорлардан топилган. Хитойликлар мато, пўстлоқ ва бамбук аралашмасидан қоғоз тайёрлашни ер.ав. И-аср охири ва ерамиз бошларида ихтиро қилганлар. Љоғозни ихтиро љилиниши илм-фан, маориф ва маданиятнинг ривожланиши ҳамда давлат ҳужжат ишларида жуда катта аҳамиятга ега бўлган.

Шан-Ин подшолиги давридаги (ер.ав.XVIII-XII асрлар) саволлар тариқасидаги қисља-қисља ёзувлар қадимги Хитойнинг хўжалик, ижтимоий ва давлат тузумини бирмунча тисвирлашга имкон беради. Диний маросимларда ишлатиладиган бронза идишлардаги ёзувлар Шан-Ин даврининг охири ва Чжоу подшолиги (ер.ав.XVII-XIII асрлар) даврига оиддир. Булар орасида ёрлиқлар ҳам учрайди. Кейинги подшолик, яъни цин салтанати (ер.ав. III асрлар) даврига оид тош барабанларга ёзилган ёзувлар ҳам Хитой сивилизасиясининг юксак даражада тариққий қилганлигидан далолат беради. Қадимги Хитой тарихининг сўнги подшолиги яъни Хан салтанати (ер.ав. III ва ерамизнинг III асри) даврига оид Шандун вилоятида сақланиб қолган бўртма суратлар ва ёзувлар жуда катта маданий-тарихий манба ҳисобланади.

Бундан ташқари қадимги Хитойнинг дастлаб халқ оғзаки ижоди асосида кейнчалик ёзувнинг вужудга келиши билан ёзма адабиёт асосида яратилган машҳур тарихий, диний-фалсафий ва адабий мазмунга ега бўлган «Чун-сю» (Баҳор ва куз – Лу подшолигининг хроникаси) ва «Ши-сзин» (қўшиқлар китоби) каби асарлари диққатга сазовордир. Хитой ҳалқининг тарихи енди бошланётган давларда унинг турли бурчакларидаги ҳалқ қўшиқлари узоқ вақлар давомида тўплаш натижасида тузилган машҳур «Қўшиқлар китоби»да хитойликларнинг жуда қадимги ҳаёти, урф-одатлари, тўй маросимлари, ҳарбий юришлари, аслзодалар ва подшолар ҳаёти, шунингдек љурбонлик маросимларида айтиладиган илоҳий муқаддас қўшиқлари ва диний тасаввурлари бу ҳалқ

қўшиқларида айнан акс еттирилган «Қўшиқлар китоби»нинг енг қадимги қисми еа.ав. XII-VII асрларга оид бўлса, унинг сўнги қисмлари еа.ав. III асрларда пайдо бўлган.

Хитой тарихининг енг қадимги давларига оид яна бир асар «Чун-сю» («Баҳор ва куз» - ривоятларга кўра, Конфусийнинг ватани бўлган Лу подшолигини хроникаси) номи билан юритиладиган китобни Кофуцийнинг ўзи ёзган дейилади. Бу китоб ер.ав. VIII-V асрларда Лу подшолиги даврида юз берган енг муҳим воқеалларнинг қисқача хронологик обзоридан иборатдир.

Қадимги Хитой классик адабиётига тегишли яна бир асар бу «Шу-сзин» («Тарих китоби» ёки «Ҳужжатлар китоби») китобида ҳам љадимги подшолар ва уларнинг вазирларига қарашли нутқлар, насиҳатлар ва фармонлар ҳақида, шунигдек мамлакатнинг топографияси ва башқариш тизимига доир қизиқ маълумотларни топиш мумкин.

Қадимги Хитой тарихини ва маданиятини ўрганишда ер.ав. 145- 90 йилларда яшаган машҳур тарихчи Сима Сяннинг «Тарихий хотиралар» номли асари катта аҳамиятга ега. Енг қадимги даврдан то ер.ав. II аср охиригача бўлган даврнинг ўз ичига олган бу асарда асосан қадимги Хитойнинг сиёсий, маданий тарихи ва хронологияси ҳақида зарур маълумотлар беради.

Ерамизнинг 32-92 йилларида яшаган тарихчи Бан Гу еса ўзининг «Хан подшолиги тарихи» номли асарида Хан подшоларининг истилочилик юришлари, қўзғолондан чўчиган ҳукумдорларнинг ислоҳотлар (Дун Чжун-шу, Ван Чун ва Ван Ман ислоҳотлари) ўтказишга мажбур бўлганликлари ҳақида, шунингдек бу даврда академия тузилганлиги, кутубхона ташкил қилиниб, давлат олимлар ва ёзувчиларга ҳомийлик қилганлиги, очиқ имтиҳонлар ўтказиб, амалдорларнинг малакаларини оширишга ғамхўрлик қилганлиги ҳақида қизиқарли маълумотлар беради.

Хитойда диний еътиқодлар жуда қадим замонлардан шаклланган бўлсада, бироқ ер.ав. VI-V асрларда вужудга келган диний-фалсафий дунёқарашлари (конфусийлик, даосизм ва ҳ.ль.) Хитой тарихида айниқса катта аҳимиятга егадир.

Хитойда ерамизнинг I асрида пайдо бўлган прогрессив, лекин ҳар ҳолда ўша замон илм-фани тараққиётига мувофиқ содда ва стихияли материалистик

фалсафа оқими ҳам бўлиб, бу оқим намояндларидан бири Ван Чун ҳисобланиди. У «Осмон ҳам йерга ўхшаган жисмдар» деб, таъкидлаб, бу билан анъанавий диний фалсафага қарши чикади ва «томирида қон юриб турган жон егалари орасида ўлмайдагани йўқ» деган содда фалсафани илгари суради. Бироқ бу оқим қадимги Хитойда кенг тарқала олмайди, чунки ўша вақтда мамлакатда ҳукмрон синф мафкураси бўлган қадимги динлар бунга тўсқинлик қилади. Конфусийлик ва даосизм динлари Хитой фани ва маданияти тараққиётига салбий таъсир ўтказган, яъни қадимги маданиятнинг кўп шаклларини асрлар давомида емас, балки минг йиллар давомида ҳйеч бир ўзгартирмай сақлаб келган.

Бироқ деҳқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик ва савдо соҳаларининг ривожи илмий билимларнинг равниқини ва бир қанча фан куртакларини вужудга келтирган. Математика, хусусан геометрия анчагина тариққий етган. Тўғри бурчакли учбурчакнинг хусусиятлари аниқланган ва гепотенузанинг квадрат катетлар квадратлари йиғиндисига тенглиги ҳақидаги масала ҳал етилган. Хўжалик ва савдо-сотиқдаги ишлар вақтни ҳисоблаш ва тақвим тузиш заруриятини келтириб чиқарган. Бу еса астрономия фанинг майдонга келишга сабаб бўлган. Астрономик кузатишлар Шан-Ин давлати давридаёқ бошланган. Хитой астрономлари планета ва юлдузларнинг ҳаракатини тўғри кузатганлар. Улар қуёш ва ойнинг қачон тутилишини олдиндан айтиб бераолганлар. Хитой астрономлари Қутб юлдузи атрофидаги тўп юлдузларни «ой уйлари»га қараб тақсим қилганлар ва шу тариқа юлдузлар оламининг картасини тузганлар. Хитой астрономлари шу тўп юлдузларнинг қуёш ва қутбга нисбатан турган жойларига қараб ҳамда сув соатларидан фойдаланиб вақтини белгилаганлар. Шу тариқа узоқ астрономик кузатишлар натижасида алоҳида тақвим тизими вужудга келга. Бу тақвимда йил ҳисоби ойга қараб олинган ва ҳар бири 60 йилдан иборат сикллар билан ҳисоб қилинган.

Ер.ав. XII-VIII асрларда Ин давлати ўрнида Чжоу подшолиги ташкил топади. Хитой тарихида икки даврга бўлинади, яъни пойтахти Хао шаҳри бўлган Ғарбий Чжоу даври ер.ав. XII-VII асрларни, потахти Лоян шаҳри бўлган. Шарқий Чжоу даври еса ер.ав. VIII-III асрларни ўз ичига олади. Ин давлатини босиб олган чжоу қабилалари инларнинг хўжалик, ҳарбий ва моддий маданият

соҳасида еришган ютуқларини ўзлаштирганлар. Ин подшоларига тегишли йерлар чжоулик подшолар љариндошлари, лашкарбошилар ва нуфузли амалдорга бўлиб берилган. Шу тариқа Хитой давлатининг кенгайиши ва мамлакатни маъмурий раёнларга бўлиш зарурияти география фанининг ерта пайдо бўлиши ва ривожланишига сабаб бўлган. Чжоу амалдорлари айрим вилоятларнинг аҳволи тўғрисида, айниљса йернинг даромадлилиги ва тўпланадиган солиљлар нуқтаи – назаридан ҳисоботлар тузганлар. Ана шундай ҳисоботлардан бари ер.ав. VIII асрда ёзилган «Шу-сзин» китобида 9 вилоятга бўлинган Хитой давлатининг географияси ва ҳар бир вилоятнинг тоғлари, дарёлари, йерлари ва олинадиган солиқлари муфассал баён етилган. Қадимги Хитойда тиббиёт фани ҳам анча ерта ривожланган. Хитой табиблари беморларни узоқ вақт синчиклаб текшириш ва еринмай кузатиш натижасида уларни даволашда катта ютуқларга еришганлар. Хитой табиблари беморларни уқалаш (массаж), игна санчиб даволаш (иглотерапия), ўсимлик ва ҳайвонлардан олинадиган дорилар (женшен, кейик шохидан олинадиган панти, чой ва бошља доривор ўсимликлар) билан даволаш усулларидан кенг фойдаланишганлар. Қадимги Хитойнинг машҳур табибларидан Ван Шу Хе, Бан Сио ва Хуо Тулар ўша замонлардаёљ шуҳрат қозонганлар. Ван Шу Хенинг «Ней-Сзин» («Одам табиати ва ҳаёти») ва Бан Сионинг «Қийинчилик ҳақида китоб» номли асарлари тибиёт фанининг қадимий намуналаридан ҳисобланади.

Адабиётлар рўйхати

1. Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшйества” М.1956
2. Болград-Левин Т.М. “Древнийе сивилизасии” М. 1989
3. История древнего мира - Рассвет древних обшйеств, упадок древних обшйеств. М. 1988

Мавзу бўйича саволлар:

1. Љадимги Ҳинд фани ривожининг тарихий шароитларини гапириб беринг.
2. Ҳинд фани ерамиздан аввалги қайси минг йилликда пайдо бўлган?
3. Љадимги Хитой фанининг вужудга келиши ва қадимги Хитой фанининг Шан-Ин босқичини тушунтириб беринг.
4. Қадимги Хитой фанининг Чжоу, Син ва Хан босқичларини таҳлил қилиб беринг.

5-Мавзу: ҚАДИМГИ ЙУНОНИСТОН ФАНИ.

Режа:

4. Қадимги Юнонистон фани ривожининг тарихий шароитлари.
5. Қадимги юнон фанининг туғилиши ва дастлабки илмий жамиятлар.
6. Қадимги юнон фани ривожланишининг биринчи иония босқичи. Мелит мактаби.
7. Қадимги юнон фанининг иккинчи Афина босқичи.
8. Қадимги юнон фанининг учинчи еллинистик даври.

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Юнонистон тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, Фан юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалар:

Юнонистон классик маданияти, юнон полислари, А. Македонскийнинг тахтга чиқиши ва унинг ҳарбий юришлари, Гомер, «Илиада ва Одисея», илмий жамият, милет мактаби, платон академияси, перипатетиклар, идеалистлар ва материалистлар, Фалес, Гераклит, Демокрит, Гиппократ, Сукрот, Плотон, Аристотел, Архимед, сув, олов, атом, материя, апейрон, силлогизм, дехотомия.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Илк темир даврида Миср ва Бобилдан Юнонистонга ўтган сивилизасия инсоният тарихининг еркин ва ажойиб сафиҳаларини яратди. Юнонлар ўша Миср ва Месопатамияда тўпланган билимларни қабул қилган даврларданоқ фаннинг ташкил топиши ва ривожланиши узлуксиз равишда такомиллашиб борди.

Тахминан ер.авв. X асрларданоқ Қадимги Юнонистон (Елладада)да классик маданият мавжуд еди ва бу кишиларнинг кейинги ривожига улкан тасир кўрсатди.Бу давр мобайнида жамиятнинг ташкил топиш шакллари ўзгаради. Ерамиздан аввалги ВИИИ-ВИ асрларда қулдорлик шаҳар давлатчалари (бундай қулдорлик давлатларни юнонлар - полислар деб аташган) вужудга келади. Бу шаҳар-давлатлар ерамиздан аввалги В-ИВ асрларда гуллаб яшнайди. Ерамиздан аввалги В асрларда Ерон-Юнон урушларида юнонларнинг ғалаба қилиши натижасида Афина давлати қудрати айниқса Перикл (ер.ав. 443-429) даврида кучаяди. Шундан сўнг Афина ва иттифоқчилари билан Спарта бошчилигидаги Жанубий Юнонистоннинг шаҳар-давлатлари ўртасидаги узоқ давом етган уруш (тарихда «Пелононес уруши» деб ном олган) натижасида ҳар иккала томон жуда кучсизланиб, уларнинг иқтисоди издан чиқади. Юнонистоннинг шимолида жойлашган Македония бундан фойдаланиб, ерамиздан аввалги ИВ аср урталарида (ер.авв.337 йилда) бутун Юнонистонни босиб олди ва буни Коринфс конгрессида юридик жиҳатдан расмийлаштирди. Александр Македонскийнинг босқинчилик юришлари натижасида улкан монархия вужудга келди. Кейинчалик, ерамиздан аввалги ИИ асрларда Рим билан бўлган урушда Македония мағлубиятга учради ва Римга тобе бўлиб қолди.

Александр Македонский (ер.авв. 356-323 й) отаси Филипп-ИИ (ер.ав. 359-336) ўлимидан сўнг 20 ёшида тахтга чиқади. Ерамиздан аввалги 336 йилда Искандар Ерон Аҳмонийларига қарши урушга тайёргарлик кўради. Ерамиздан аввалги 334 йилда Дарданел (ўша пайтда Геллеспонт) бўғозидан ўтиб, 37 минглик қўшин билан форслар устига юрди. Ерамиздан аввалги 334 йил Граник дарёси бўйида 40 минглик форс қўшинларини тор-мор етди. Ерамиздан аввалги 333 йилда Исс шаҳри ёнида ва ерамиздан авалги 331 йилда Гавгамел остоналарида ҳам Аҳмонийлар тор-мор етилди. Доро ИИИ Кодомон жанг майдонини ташлаб қочади ва кейинчалик ҳарбий исёнчилар томонидан заҳарланиб ўлдирилди. Шундай қилиб ерамиздан аввалги 330 йилда бутун Ерон ҳудуди егалланди. Сўнгра Македонлар Миср, Месопотамия ва Ўрта йер денгизи қирғоқларидаги жуда катта ҳудудни босиб олдилар. Мисрда Александр

Македонский қуёш худоси Аммоннинг ўғли ва Миср фиръавни деб еълон қилинди.

Ерамиздан аввалги 329-327 йилларда Искандар Ўрта Осиёга, ерамиздан аввалги 327-324 йилларда Ғарбий Ҳиндистонга ҳарбий юришлар уюштирди. Ерамиздан аввалги 324 йилда Искандар ўз империясининг пойтахти қилиб Бобилни танлади ва ерамиздан аввалги 323 йилда шу йерда вафот етди.

Ана шу даврларда классик маданият юнон ҳайкалтарошлари ва меъморлари ижоди билан янада ривожланди. Худди шу классик сивилизасиясининг дастлабки босқичларидаёқ яратилган, буюк юнон шоири Гомернинг «Илида ва Одессея» достони бизгача йетиб келган.

Шундай қилиб, қадимги юнон олимларининг фаолияти натижасида тарихда биринчи бор фан аниқлайдиган критерияларга жавоб берила бошланди. Фан – бу фақат билимлар йиғиндиси емас, балки у билимлар системасини ҳам ўзида акс еттиради. Шунингдек фан янги билимларни олиш учун фаолият натижасидир. **Бир гуруҳ махсус кишилар томонидан амалга оширилaдиган бу фаолият – илмий жамият деб аталади**. Барча бу характеристикалар қадимги юнон сивилизасиясидан олдинги марказлар, яъни Миср, Бобил ва Ассурия сивилизасияларида учрамайди. Фақат ерамиздан аввалги ВИ асрларда Юнонистонда янги билимларни тўплаш учун актив фаолият бошланиб, биринчи илмий жамиятлар: **Милет мактаби, Афлотун академияси; перепатетиклар** (сайр қилмоқ) ва бошқалар вужудга келади.

Юнон олимлари ва файласуфларининг математика, геометрия, механика ва бошқа фанлар соҳасидаги хизмати жуда улкан аҳамиятга ега. Лекин шундай бўлса-да, ҳозирги замон фанининг асоси фақат ерамизнинг ХВ-ХВИИ асрларидагина кўрилади ва бу аввало Галилей ва Нютон номлари билан боғлиқ. Қадимги Юнонистон фани бу вазифаларни йеча олмасди, чунки у ҳаётдан узоқлашган, жуда ҳам мавҳум (абстрак) тасаввурга ега еди.

Қадимги Юнонистон фани ва техникаси ривожланишининг асосий йўналишлари қуйидагича:

Масалан узоқ даврлар мобайнида Юнонистон ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий муносабатларда бўлинган еди, яъни Юнонистон ягона марказлашган давлат бўлмай, у ҳар бири мустақилликка интилаётган шаҳар-давлатчалардан иборат еди. Бу шаҳар-давлатчаларнинг ҳар бири ўзига хос сиёсий ва маънавий ҳаётига ега бўлиб, бу албатта Қадимги Юнонистоннинг фалсафий ва табиий фанлар соҳасидаги ғояларга таъсир етмасдан қолмади.

Яна шуни таъкидлаш лозимки, яъни ўша даврда табиий фанлар ва фалсафа енди куртак отаётганди. Фалсафа ва табиат ҳақидаги фан бир бутун қарашлар системасидан иборат еди ва унинг ижодкорлари файласуф-табиатшунослар еди. Шунинг учун ҳам қадимги юнон фани абстрактликка мойил еди. Бу қадимги юнон фанининг кучсиз томони бўлса, шу билан бирга унинг кучли. ижобий томони ҳам бўлиб, бу фикрлар ва қарашларнинг мустақил ва ўктамлигида еди.

Ерамиздан аввалги ВИ асрларга келиб қулдорлик шаҳар-давлатларининг шаклланиши асосан тугалланади. Бу даврда Қадимги юнон сивилизасияси Кичик Осиёга, Ўртайер денгизи қирғоқларидан Рона дарёси қуйи оқимларигача, Сисилия ва кора денгиз қирғоқларининг бир қисмига тарқалган еди. Бу даврда Кичик Осиёдаги – Милет, Апенин ярим оролидаги Коми ва Неапол, Сисилия оролидаги Наксос ва Сиракуза, Рона дарёси қуйи оқимидаги – Мессалия, Кора денгиз соҳилларида Олвия, кейинчалик Херсонес, Пантикапей, Фанагория, Феодосия каби бир қатор полислар (юнон манзилгоҳлари) вужудга келади.

Ерамиздан аввалги ВИ аср Қадимги Юнон фанининг туғилиш даври бўлиб ҳисобланади ва унинг ривожланишини **биринчи ионий босқичини** ташкил етади. Кичик Осиёнинг ғарбий соҳилидаги Иония вилояти ва ундаги Милет шаҳри илм-фан тараққиётининг марказига айланган еди. Иония олимлари Миср ва Бобил олимларининг илмий билимларидан хабардор бўлиб, ўша билимларни янада ривожлантирганлар.

Қадимги Юнон фалсафасининг енг дастлабки босқичлариданоқ, икки асосий қарама-қарши позисиялар кураши, яъни – идеалистлар ва материалистлар оқими вужудга келади.

Биринчи ионий файласуф манбаларда Фалес (тахминан ер.ав. 625-547 йиллар) ҳисобланади. У Милет мактабининг асосчиси бўлиб, қайсиким бу

мактаб антик давр фалсафасининг илк куртаги бўлиб ҳисобланади. Фалес туғилган Милет шаҳри ўша даврда йирик савдо ва ҳунармандчилик маркази еди. Фалеснинг ҳаёт ва қарашлари тўғрисида кам маълумот сақланган. Бу маълумотларни Афлотун ва Арасту асарларидан топиш мумкин. Фалес фикри бўйича **сув**-бутун борликнинг асосидир, яъни йер, ҳаво ва барча жониворлар сувдан пайдо бўлган. Фалеснинг файласуф, математик, астроном, инженер, сиёсий арбоб, ва ҳатто савдогар бўлганлиги манбаларда еслатилади. Фалес қуёш тутилишининг сабабларини кашф етган, пирамидаларга ва унга ўхшаш баланд биноларнинг сояларига қараб, баландлигини аниқлаган деб ҳисобланади.

Фалеснинг кўплаб шогирдлари ва ўқувчилари бўлган. Шулардан бири Анаксимандр (ер.ав. 610-546 й.) ҳисобланади. Анаксимандр бутун борлиқнинг асоси Фалес айтганидек, сув емас, балки конкрет шаклга ега бўлмаган материядир деб ҳисоблайди ва бу материяни у **«апейрон»** деб атади.

Қадимги юнон файласуфларидан бири Гераклит Еффесский (ер.ав.530-470 й.) қадимги Юнон деалектикасининг ташкил етувчиси бўлиб, у Милет мактабининг материалистик қарашларини ривожлантиради. Гераклит оламнинг асоси **олов** деб ҳисоблайди. (Йему принадлежат слова: «На огон обманивайеця все, и огон-на все, как на золото-товари-и на товари-золото»). Гераклит биринчилардан бўлиб билимларнинг нисбийлигига еътибор берган. У айтганидек: «Дарёда ҳар доим янги-янги сувлар оқади. Ўша битта дарёдаги сувга хеч қачон икки марта кириш мумкин емас».

Қадимги Юнон фанида алоҳида ўринни егаллаган яна бир олим бу Пифагордир. (ер.ав. 582-500 й.) Пифагор ва унинг шогирдлари математика, геометрия, астрономия ва физика соҳасида жуда кўп ишларни амалга оширганлар. Математикадаги иррасионал тушунчаси, Пифагор теоремаси ўша даврлардан ҳозиргача қўлланилади. Пифагор йернинг шар шаклида еканлиги ва унинг ўз ўқи атрофида айланишини айтган. Пифагор ва унинг шогирдлари **Пифагор идеалистик мактаби**га асос солганлар.

Қадимги Юнон фаннининг иккинчи – **Афина босқичи** шаҳар-давлатчаларнинг гуллаб яшнаган даври билан боғлиқ бўлиб, у ер.ав. В-ИВ асрларга тўғри келади. Бу давр шаҳар-давлатчалар орасида Афинанинг қудратга

еришуви билан Александр Македонский томонидан юнон полисларининг бўйсундирилиши оралиғидаги даврга тўғри келади. Бу даврда форслар билан урушда ғалаба қилган Афина иқтисодий, савдо ва ҳарбий флот соҳасида катта ютуқларга еришади. Бу кўтаринкилик илм-фан ривожига ҳам туртки берди.

Қадимги Юнон материализмининг вужудга келиши ер.ав. 460-340 йилларда яшаб ўтган Демокрит номи билан боғлиқ. Демокрит Фракиядаги савдо шаҳарчаси Абдерада туғилади. Йирик савдогар ва қулдорнинг ўғли бўлган Демокрит бир қатор мамлактларга саёҳат қилиб, Миср, Месопатамия, Ҳиндистонда бўлиб, сўнгра Афинага ҳам ташриф буюради ва Сукрот билан учрашади.

Демокрит фанга **атом** тушунчасини киритади. (атом-юнонча бўлинмас). Бутун коинот атом заррачаларидан ташкил топиб, у енг кичик ва бўлинмасдир. Демокрит фикрича бутун борлиқ атомлардан ва бўшлиқлардан ташкил топган. Демокрит ҳам Гераклит каби табиатни абадий ўзгарувчан деб ҳисоблайди. Демокрит коинотни «Абадий мавжуддир, унинг на боши ва на охири бор» – деб айтди. Шунингдек Демокрит фалсафа, етика, психология, математика, физика, тиббиёт, санъат ва техника соҳасида ҳам фаолият кўрсатган. У диалектик файласуф бўлиб, ҳақиқат қарама-қарши фикрлар тўқнашуви натижасида вужудга келади деб ҳисобларди.

Ерамиздан аввалги 481-411 йилларда Абдерада яшаган файласуф, йирик давлат арбоби бўлган Пратогор ҳам Демокрит қарашлари йўлидан боради. пратогор атеист бўлиб, худосизликда айбланади. Унинг «О богах» «Худолар ҳақида» номли асари ёқиб юборилади. Бу асарнинг бизгача йетиб келган фрагментларида қуйидаги сўзлар ёзилган:

«О богах я не могу знат ни того что они сушйествуют, ни того что их нет; ни того, каковы они по виду. Ибо многойе препяцтвуйет знат ето: и неясност вопроса, и краткост человеческой жизни».

" Мен худолар ҳақида уларнинг борлигини ҳам, уларнинг йўқлигини ҳам ва уларнинг қандай кўринишда еканлигини ҳам билмайман. Чунки масаланинг ноаниқлиги ва инсон ҳаётининг қисқалиги буни билишга тўсқинлик қилади". (История философии. М., 1957 й, Т. 1, с.103).

Тахминан еа.ав. 460-370 йилларда кичик Осиёга яқин Кос оролида Қадимги Юнонистоннинг буюк врачи афсонавий Гиппократ яшаган. Гиппократ фаолияти натижасида Кос медисина мактаби ташкил топади. Гиппократ беморларни кузатиш ва ўрганиш системасини ташкил етади, даволашнинг бир қатор янги усулларини яратади. Унинг "Гиппократ туплами" ёки «Корпус Ҳиппократикум» номли тиббий асари 72 китобдан иборат бўлган. Унинг асарларида доривор ўсимликларнинг 236 та хили тасвирланиб, хусусиятлари баён етилган. Буюк шифокор қаламига мансуб «Гиппократ қасамёди» ҳали ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. «Гиппократ қасамёди»да табиб билан бемор орасида бўладиган муносабат баён етилган. Гиппократ ер.ав. 375 йилда 85 ёшида вафот етган.

Ерамиздан аввалги 470-399 йилларда яшаган Суқрот – Қадимги Юнонистоннинг йетук файласуфи ва оратори еди. Суқрот Афинада тош кесувчи (каминотес) сафроник оиласида туғилди. Ёш Суқрот дастлаб отасининг касби билан шуғулланади. Кейинчалик бир қанча вақтлар скулптор - ҳайкалтарош бўлиб ишлади. Афина акрополи ёнидаги гўзаллик маъбудалари –Аглая, Йевфросиния ва Талия ҳайкалларини Суқрот ясаган дейилади. Бизгача Суқротнинг бирон бир ёзма манбалари йетиб келмаган, демак у ўз фикрларини оғзаки баён қилган. Суқрот ўз таълимини тўғри келган жойда, кўчаларда, майдонларда тарғибот қилиб, юрган. Суқрот ва унинг таълимоти ҳақидаги барча билимларни биз унинг ўқувчилари Афлотун ва Ксенафонт асарларидан билишимиз мумкин.

Суқрот қарашларининг асосини ўзлигини англаш йўли билан бахтга еришиш, жаҳлга ихтиёр бермаслик, билим ва ақл бирлиги ташкил етади. Масалан: «Маълумот ва тарбия-ақл билан фойда келтиради», «Хотиржамлик – бу кучдир».

Ерамиздан аввалги 399 йилда Суқрот худоларга ҳурмацизлик ва ёшларни бузишда айбланиб, Афина судининг қарори билан заҳарлаб ўлдирилади. У ўз қарашларида Суқрот идеалист бўлган, чунки у табиатни илмий ўрганишга қарши бўлиб, бу ишни худосизлар иши деб ҳисоблаган.

Сукротниг шогирди ва издоши, қадимги Юнонистоннинг йирик файласуфларидан бири – бу Афлотун еди. (ер.ав. 428-347 й.) Афлотун биринчи классик обйектив идеализм намоёндаларидан ҳисобланади. Ўзининг сиёсий карашларига кўра Афлотун Афина реаксион аристократларининг ҳимоячиси еди. Сукрот ўлимидан сўнг Афлотун вақтинча Афинани тарк етиб, бир неча бор Жанубий Италияга борди.

Афлотун томонидан Афинада фалсафа мактаби очилди. **«Афлотун академияси»** деб ном олган бу мактаб минг йилларча фаолият кўрсатди. Афлотуннинг фалсафа мактаби боғда жойлашган бўлиб, унга афсонавий қаҳрамон **«Академ»** номи берилганди. Шунинг учун ҳам бу мактаб академия деб аталган еди. Тахминан 40 йиллар давомида Афлотун академияда танлаб олинган ўқувчилар гуруҳига ўз таълимоти ҳақида дарс ўтди. Шуни таъкидлаш жоизки Афлотун ўз фикрларини ўта маҳорат билан чиройли ва ишонарли тарзда баён килувчи оратор бўлган.

Афлотун идеалист файласуф бўлиб, бутун борлиқни иккита оламга: **ғоялар олами ва буюмлар олами**га бўлган. Унинг фикрича «абадий ва ўзгармас ғоялар» – бу ҳақиқат ҳаётдир, моддий олам буюмлари еса – бу ғоялар аксининг соясидир».

Афлотун диалектикаси «қалб» ва «соф севги» тушунчаларини ҳам ўз ичига олиб, бунда Афлотун «қалб»ни ғоялар дунёсига яқин ва ўлмасдир. Шунинг учун ҳам инсон оламни қалбида яширинган билимлари билан ўзининг сезги органлари билан билиб олади, англаб йетади деб тушунтиради. Афлотун ўзининг «Давлат ва Қонун» асарида идеал давлат қуриш ҳақида сўз юритади. Унинг фикрича янги такомиллашган давлат қуйидаги синфларга бўлиниши шарт: ҳукумдорлар ва файласуфлар, (У жамиятни бошқаришда файласуфлар аҳамиятига жуда катта еътибор беради), ҳарбийлар ҳамда аҳолининг қуйи табақаси бўлган, ҳунармадлар ва деҳқонлар. Афлотуннинг айтишларича жисмоний меҳнат – бу қуллар, ҳунармандлар ва деҳқонлар иши бўлиб, ҳукумдорлар ва файласуфлар алоҳида шароитларда яшаш лозим бўлган.

Қадимги Юнон фани шаклланиши ва ривожланишида Плотоннинг хизмати каттадир. Айниқса Афлотун қарашларида антик давр космосининг классик

равишда тушунилиши муҳим аҳамиятга егадир. Афлотуннинг айтишича (космос зрем осязайем и материалем - он сушйествовал не всегда, а появился в резултате творческого акта) космос ҳар доим ҳам мавжуд бўлмаган, яъни у ижодий акт натижасида пайдо бўлган. Космос йер шари атрофида айланувчи Қуёш ва бошқа планеталардан иборат йеттита осмон доирасидан иборатдир. Шунингдек Афлотун математика ва астрономия билан ҳам шуғулланиб, академидаги ўз ўқувчиларидан математикани яхши ўрганишни талаб килган.

Шундай қилиб, **Афлотун акадимиясини олий ўқув юртларининг илк куртаги** деб айтиш мумкин.

Ерамиздан аввалги 404-323 йилларда яшаган Синоплик файласуф Диоген ҳақида ҳам айтиб ўтмаслик мумкин емас, чунки Диоген ҳаётнинг барча лаззатларидан воз кечиб, ўта аскетик (зоҳидона) ҳаёт кечирган, яъни у ўта примитив кийим кийиб, фақат сув ичиб, тўғри келган жойда тунаб кетаверган. Диоген ибтидоий ҳаётга қайтишни тарғиб қилган. У бирон-бир прогрессив ижобий дастурни илгари сурмаган.

Қадимги Юнонистоннинг йирик файласуфи ва табиатшуноси бўлган Арасту (ер.авв. 384-322 й) қадимги юнон фанининг енсиклопедист олими бўлган, чунки бизгача йетиб келган Арасту асарлари ўша давр фанининг барча жабҳаларини: табиий фанлар – математика, механика, физика, астрономия, биология, тиббиёт, мантик, психология, тарих, иқтисод, фалсафа ва бошқаларни ўз ичига олади. Арасту юнон колонияси бўлган Фракияда, врач оиласида туғилади. Ерамиздан аввалги 367 йилда 17 ёшидан Арасту Афлотун академиясига маълумот олиш учун келади ва шу йерда фаолият кўрсата бошлайди.

Афлотун ўлимидан сўнг Арасту академияда 20 йилча бўлди, сўнг уни ташлаб мустакил фаолият кўрсата бошлади. Ер.авв. 343 йилда Македония подшоси Филиппнинг ўғли Александрга ўқитувчилик ва устозлик қилди. Ер.ав. 335 йилда Арасту Афинада ўзининг **Ликей мактабини** ташкил етди. Унинг бу мактаби - **перипатетик** мактаб деб ҳам аталарди. (юнонча - **перипатио – прохаживаця-сайр қилмоқ)**. Арасту ўз лексиялари ва суҳбатлари вақтида ўқувчилар билан сайр қилиб юришни ёктирарди.)

Ер.авв. 323 йил А.Македонский ўлимидан сўнг Арасту Афинани ташлаб кетишга мажбур бўлади ва бир йилдан сўнг Евбея оролидаги Халқида шаҳрида 62 ёшида вафот етади.

Шарқ дунёсида уни “ **биринчи муаллим**” деб баҳолаганлар, чунки у ғоят кенг билимга ега бўлган. Унинг “Метафизика” (ёки “Биринчи фалсафа”), “Физика”, “Жон тўғрисида”, “Аналитика”, “Категориялар”, “Сиёсат”, “ Риторика” ва бошқа асарлари бизгача йетиб келган.

Арасту антик даврда йиғилган билимларнинг буюк тўпловчиси ва тизимлаштирувчиси (систематизатор) бўлган. Унинг фандаги ва билимларни таснифлаштириш (классификасиялаш) соҳасидаги хизматлари ҳам жуда буюкдир.

Унинг “Физика” номли асарида табиат фалсафаси муаммолари, ҳаёт, материя, ҳаракат, замон ва макон, борлиқ ва вақт муаммолари муҳокама қилинади.

Арасту Афлотуннинг “ғоялар” назариясига қарши чиқиб, у табиатни моддий асосга ега бўлган нарсалар йиғиндисидан иборат, у ҳар доим ҳаракатда ва ўзгаришдадир деб ҳисоблайди. Арасту ўзининг “Осмон ҳақида”, “Метеорологика” асарларида йер ва осмон ўртасидаги ҳодисаларни, планеталар, кометалар, метеорлар масаласи, ҳамда рангнинг ҳосил бўлиши, камалак ҳодисалари каби муаммолар устида сўз юритади.

Тўртинчи китобда, аниқроғи Арастунинг шогирди Страбон томонидан ёзилган бу китобда дастлабки кимёвий тасаввурлар ҳақидаги ҳикояни билиб оламиз. Арасту табиий фанлар соҳасида биологияда ҳам катта ютуқларга еришган. У зоологияни уч қисмга бўлган: **анатомия, умумий физиология ва ембрология**га. Ўзининг изланишларида Арасту 500 дан ортиқ ҳайвонлар ҳақида аниқ ва тўла маълумот беради. Айримларини ҳатто ўзи ўз қўли билан кесиб, операсия қилиб ўрганган. Ҳайвонлар классификасиясида (таснифида) Арасту илгариги дихотомия принсипини (юнон: - **дичотомиа -** разделения надвойе) рад қилади. Бунга кўра ҳайвонлар йерда ва сувда яшовчи, қанотли ва қаноциз каби қарама-қарши гуруҳларга бўлинади. Арастунинг айтишича бундай принсип бир-

бирига жуда ўхшаш ҳайвонларни ҳам ажратиб қўйишга олиб келади, масалан қанотли ва қанотли бўлмаган чумолиларни ажратиб қўйгандек.

Арасту силлогизмлари (иккита мустақил фикрдан келиб чиқадиган хулоса Мас: барча металлар електр ўтказувчи, мис-метал, демак мис електр ўтказувчи) унинг мантиқ соҳасида ҳам фаолият кўрсатганидан далолат беради. Хозирги нуқтаи назардан қараганда Арасту физика ва астрономия соҳасида камроқ ютуққа еришган. Чунки Арасту йерни шар шаклида еканлигини тасдиқласада, аммо у йерни бутун коинотнинг марказидир, Қуёш ва юлдузлар йер атрофида айланади деган **геосентрик** назарияни илгари сурган.

Александр Македонскийнинг шаҳар давлатларни бўйсундиришидан то Римнинг кучайишигача бўлган вақт, тахминан ер.авв.330 йилдан то ер авв. 30 йилларгача бўлган давр қадимги Юнон фани ривожининг **учинчи яъни еллинистик даври** бўлиб ҳисобланади. Қадимги Юнон фанининг бу босқичи биринчи навбатда математика, механика, астрономия физиология фанларининг ривожланиши билан характерланади, шу билан бирга фалсафа соҳасида бу даврда анча кам иш қилинади.

Мустақил полислар ва давлатларнинг А.Македонский империясига қўшиб олиниши юнон савдоси учун янги имкониятларни, янада кенгроқ бозорларни очилишига олиб келди. Бу ўз навбатида ҳунармандчилик ишлаб чиқарувчи ва шаҳарлар ўсувига, денгиз транспорт савдосининг ривожланишига олиб келди. Шуни таъкидлаш жоизки бу жараён, яъни савдонинг ривожланиши ва ҳарбий-техника воситаларига бўлган еҳтиёж сабабли ҳунармандчилик ишлаб чиқарувининг янгидан техник такомиллашувига бўлган зарурият Македония ҳукмдорларининг: Александр, Птоломей ва улар авлодларининг юнон фанига алоҳида еътибор ва ҳурмат билан қарашга мажбур етди. Шу билан бирга уларнинг алоҳида топшириқлари билан амалий фан билан шуғулланишга кенг имкониятлар яратилди. А.Македонский томонидан ер.ав. 332 йилда қурилган Мисрнинг янги пойтахти бўлган Александрия шаҳри Птоломейлар даврида (ер.ав. 305-30 йиллар) илм-фан ва маданият марказига айланди. Балким, худди шу Македония ҳукмдорлари биринчилардан бўлиб фанни давлат миқёсида ташкил қилиш ва моддий таъмин етишга уринган бўлишлари мумкин.

Ер.ав.ИИИ - аср бошларида **Александрияда мусеён (юнонча-мусеион-русча-храм муз, ўзбекча-музалар сақланадиган жой)** ташкил етилади. Мусеён фан ривожи учун ҳам катта аҳамият касб етиб, бир вақтнинг ўзида илмий муассаса, музей ва илмий мактаб ролини ҳам ўйнаган. Мусеён Арасту ташкил етган Афинадаги Ликей мактаби билан ҳам боғлиқ бўлиб, унга Ликейда хам, Александрия мусеёнида ҳам дарс берувчи машҳур олим Страбон бошчилик қиларди.

Қадимги юнон фани еллин босқичининг йирик математик олимларидан бири ер.ав. ИИИ асрда Александрияда яшаган Йевклид ҳисобланади. Унинг йирик ва машҳур асарларидан бири "Начала" бўлиб, унда ўша давр математика илмининг барча ютуқлари жамланган ва системалаштирилган. "Начала"даги ҳамма ишлар фақат Йевклидга тегишли емас, балки бошка юнон олимлари, шунингдек ер.ав. 406-355 йилларда яшаган машҳур антик даврнинг математик ва астроном олим Йевдоксга ҳам тегишли. "Начала" 15 китобдан иборат бўлиб, унинг ХИВ-ХВ китоблари Йевклид томонидан ёзилмаган бўлиб, кейинчалик шу тўпламга қўшилган. "Начала"да антик давр математикаси ва геометрияси асослари, майдонлар, турли фигура ва жисмлар ҳажмини аниқлаш, сон-саноқ назарияси, аксиома усули (Йевклид томонидан тузилган бўлиб-**ахиома**-юнончада, русчада-положенийе, принимайемойе без доказателство вследствийе йего убедителности.) ва бошқалар ҳақида ёзилган.

Қадимги Юнонистон фани ривожининг еллинистик даврида механика соҳасида ҳам катта ютуқларга еришилган. Бу давр механик - олимлари орасида алоҳида обрўга ва шарафга еришгани ер.ав. 287-212 йилларда яшаган **Архимед** ҳисобланади. Бу буюк олим Сисилия оролидаги Сиракуза шаҳрида туғилади. У Рим ва Карфаген ўртасида Ўрта йер денгизида ҳукмронлик килиш учун бўлиб ўтган биринчи ва иккинчи Пуни урушлари даврида яшаган. Архимеднинг отаси математик ва астраном Фидий бўлиб, у ўз ўғлига яхши маълумот беради. Архимед ўша вақтда Александрия илмий марказининг кўпчилик олимлари билан яқиндан таниш еди. Архимед Сиракуза шоҳи Гийерон ИИ нинг қариндоши ва яқинларидан еди. Иккинчи Пуни уруши (ер.ав. 218-201 йиллар) даврида Архимед Сиракуза мудофасига раҳбарлик қилади. Унинг бошчилигида ўша давр

учун мукаммал ҳисобланган отиладиган снарядлар ясалади, натижада рим легионлари шаҳарни штурм билан ололмай уни қамал қилишга мажбур бўлишади. Ниҳоят ер.ав. 212 йилда Сиракуза римликлар томонидан егалланиб, Архимед ўлдирилади(тахминларга қараганда Рим қўмондони Марселлнинг буйруғисиз у ўлдирилган) . Маълумотларга кўра Архимед ўлими олдиндан Рим солдатига **"Менинг чизмаларимга тегма"** деб айтган.

Архимед оғирлик маркази тушунчасини фанга киритади ва уни турли жисмларда аниқлашнинг усулларини яратади." Дай мне, где стат, и я сдвину Землю"-деган сўзлар Архимедга тегишли. Архимеднинг илмий ютуқлари амалиёт билан узвий боғлиқ бўлиб, у ҳаётда ўша даврнинг барча машина ва техникаларида, ирригасия ва ҳарбий соҳаларда қўлланилган. Архимед томонидан кўплаб кашфиётлар қилинган. Масалан сувни баландликка чиқарувчи қурилма учун - архимед винти, жуда оғир юкларни кўтариш учун полистпастлар ва винтлар, снаряд отувчи ҳарбий машиналар ва ҳоказо инженерлик қурилмалари.

Архимед фалсафий қарашларининг ҳам илғор характерда еканлигини айтиб ўтиш зарур. Бу соҳада у материалист табиатшунос - файласуф Демокрит позисиясини қўллаб - қувватлайди ва тахминан ер.ав. 320-250 йилларда яшаган Аристарх Самосский фикрларига қўшилади. Аристарх биринчи бўлиб **гелиосентризм** ғоясини илгари сурган, яъни - Куёш Йер атрофида емас балки Йер Қуёш атрофида айланади - деб ҳисоблаган. Ф . Енгелс уни Қадимги дунё "Коперники" деб атаган еди. Шуни айтиш керакки, яъни Демокрит таълимоти ва Аристарх Самосский қарашлари ўша вақтларда расмий танқидга ва муҳокамага учраган еди. Хато бўлмаса керак, агар биз Архимедни сўнги йирик табиатшунос ва шу билан бирга биринчи муҳандис - олим деб айцак, чунки унинг ишлари табиий фанларни мустақил соҳага айланишини бошлаб берди. Кейинги йилларда унинг ишлари узоқ вақт давомида ўз баҳосини топмади ва амалда қўлланилмади.

Факат Уйғониш Даврига келибгина Архимед ишлари ўз қийматини топди ва янада ривожлантирилди. Архимед асарлари биринчи бор 1543 йилда (лотин

тилига) таржима қилинади. Шу йили Н.Коперникнинг "Об обрашениях небесних сфер" номли машҳур асари нашр етилди.

Агар Архимед қадимги юнон табиатшуносларининг сўнги буюк вакили бўлса, Қадимги Юнонистоннинг сўнги йирик файласуфи бу ер.ав. 342-270 йилларда яшаган Епикур ҳисобланади. Ўз қарашларида Епикур материалист бўлган. У "ҳйеч нарса йўқдан вужудга келмайди ва олам абадийдир" деб ҳисоблайди. Епикур ҳам демокрит каби олам атомлардан ва бўшлиқлардан иборат деб ҳисоблайди. Епикурнинг динга булган муносабати ҳам қизиқ, чунки у худоларнинг борлигини тан олсада, лекин худолар одамлар ҳаётига аралашмаган ва ҳйеч қандай таъсир ўтказмайди, деб ҳисоблайди. Кейинги юз йилликда Епикур худосиз - файласуф деб ҳисобланган.

Шундай қилиб Қадимги Юнонистонда фан юнон шаҳар - давлатларининг савдо-саноат ва маданий марказ сифатида ривожланиши учун муҳим омил бўлди.

Шуни таъкидлаш жоизки, яъни Қадимги Миср, Бобил ва Кичик Осиё халқларининг билимлари, яъни қисқача қилиб айтганда, Қадимги Шарқ фани Юнон дунёсида илм-фаннинг риводланишига баракали таъсир етган.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Қадимги Юнонистон фани ривожининг тарихий шароитлари нимада?
2. Қадимги юнон фанининг туғилиши ва дастлабки илмий жамиятлар тўғрисида қисқача маълумот беринг.
3. Қадимги юнон фани ривожланишининг биринчи иония босљичи. Мелит мактаби хусусиятлари қандай?
4. Қадимги юнон фанининг иккинчи Афина босљичини таҳлил етиб беринг.
5. Қадимги юнон фанининг учинчи еллинистик даври қайси йилларга тўғри келади?

Адабиётлар рўйҳати

1. Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшйества”. М.1956.
2. Бернал Д.Ж. «Наука и обшйество». М. 1953.

3. Кузанский К. История культуры Древней Гресии и Рима. М. 1990.
4. Лукошин Р.К. Органон Аристотеля М. 1984.

6-МАВЗУ: ҚАДИМГИ РИМ ФАНИ.

Режа:

4. Қадимги Рим фанининг туғилиши ва унинг босқичлари
5. Қадимги Рим материализимининг ривожланиши
6. Қадимги Рим фанлари классификасияси

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Қадимги Рим тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалар:

Рим - қалъа-қўрғон шаҳри, қулдорлик, Ромул ва Рем, уруғ жамоаси, патрисийлар, «уруғ оқсоҗоллари кенгаши» - сенат, «уруғ оқсоқоллари кенгаши» - сенат, Сервий Туллий, Тарквиний Гордий, «Пуни урушлари».

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Қадимги Рим деганда, албатта илк қалъа-қурғон ёки қадимий шаҳар тушунилади. Шу билан бирга Қадимги Рим деганда қадимги Италиядаги уруғ жамоаси, кейинчалик бутун Апеннин ярим оролидаги йерларни ўзига бириктирган шахар давлат (полис)лар, янада кейинроқ еса –Йевропанинг бир қисмини Ўртайерденгизи қирғоқлари бўйлаб чўзилган бутун шимолий Африкани ўз ичга олган қулдорлик давлати тушинилади.

Антик муълумотларга кура Рим шахрига ер.авв. 754 ёки 753 йилдан асос солинган. Унинг асосчилари уша афсонавий она бўри сут бериб боққан ва чупон тарбиялаган ака-ука егизаклар Ромул ва Рем ҳисобланади. Бироқ археологик маълумотлар Рим шаҳрига тахминан ер.авв. Х асрларда асос солингалигини кўрсатади.

Даслаб Рим уруғ жамоасининг қароргоҳи еди. Унинг аҳолиси тўла ҳуқуқли патрисилар, плейбелар ва қуллардан иборат еди. Римнинг тула ҳуқуқли енг қадимги туб аҳолиси ҳисобланган патрисийлар бизгача йетиб келган маълумотларга кўра дастлаб уч юзта уруғдан иборат бўлган. Ҳар ўнта уруғ битта курияни, ҳар юзта уруғ ёки ўнта курия битта трибуни, яъни қабилани ташкил етган.

Олий ҳокимият органлари иккита еди: бири куриялар таркибидан йиғилган «халқ йиғини» - комисия бўлса, иккинчиси «уруғ оқсоқоллари кенгаши» - сенат еди. Жамоа тепасида комисияда сайланган подшо турар еди. Дастлаб сенат ва комисия томонидан чекланган подшонинг ҳуқуқи кейинчалик кучаяди.

Ўз қуллари ва катта йерларига ега бўлган патрисийлар ҳукумрон табақани ташкил етарди. Италиянинг бошқа жойларидан Римга кўчиб келган одамлар ва

уларнинг авлодлари-плейбелар деб аталган. Улар майда ва ўрта йер егалари, ҳунармандлар бўлиб «рим аҳолиси» таркибига кирмаган. Қулларнинг ҳеч вақоси бўлмай, барча ҳуқуқлардан маҳрум қилинган табақа еди. Ҳали еркин жамоа аъзолари меҳнати бу даврларда устун даражада сақланган бўлсада, бироқ енди қулдорлар ва қуллар синфига бўлиниш жараёни аллақачон бошланган еди.

Антик маълумотларга кўра ер.авв. ВИИ-ВИ асрларда Римда навбати билан йеттита подшо ҳукумронлик қилган. Улардан биринчиси Ромул бўлиб, бу Қадимги Рим тарихида «подшолик даври» деб аталади. Олтинчи подшо Севрий Туллий ҳукумронлиги йилларида ислоҳот ўтказилиб, унинг натижасида кейинчалик плейбейлар рим халқи таркибига киритилади. Бу ислоҳот плейбеларнинг патрисийларга қарши фуқоролик ҳуқуқи учун олиб борган узоқ вақт давомидаги (200 йилдан ортиқроқ) курашининг натижаси бўлди.

Сервий Туллийни ўлдириб тахтга чиққан «подшолик даври»нинг охирги йеттинчи ҳукумдори Тарквиний Гордий ер.авв. 510 (ёки 509) йилда римликлар томонидан қувиб юборилади. Шундан сўнг Қадимги Рим тарихининг янги «Республика даври» бошланади. Бу давр тўрт юз йилдан ортиљрољ, тахминан ер.авв.30 йилларгача давом етади. Римда подшо бошқарадиган ҳокимият йўқ қилингач, унинг ўрнига республика бошқаруви маълум муддатга сайлаб қўйиладиган кишилар идора қиладиган давлат жорий қилинди. Бунда ҳар йили бир йил муддатга сайланадиган иккита консул давлатни бошқарди.

Плейбеларнинг патрисийларга қарши курашлари натижасида улар ўзларининг манфаатларини ҳимоя қилувчи халқ трибунларини сайлаш ҳуқуқини қўлга киритадилар.

Қадимги Рим тарихининг Республика даври узлуксиз урушлар, Рим қудратининг ва ҳудудининг янада ошиши билан характерланади. Ер.авв 265 йилга келиб Рим томонидан бу йердаги бир қатор юнон полислари билан бирга бутун Апеннин яримороли босиб олинади. Епир подшоси Пирр устидан қилинган ғалаба (ер.авв. 275-260 йилар) натижа ер.авв. 275-260 йилар) натижасида Римликлар Жанубий Италиянинг ҳам босиб олишади. Шундай қилиб бутун Италия Римга итоат еттирилади.

Римнинг сиёсий бошқаруви янада кўпроқ аристократик республика характерини ола боради. Давлат бошқаруви биринчи навбатда сенат томонидан амалга оширилиб, у молиявий, ички хафсизлик, ташқи сиёсат, ҳарбий ва диний масалаларни йечиш ҳуқуқини олган еди. Патрисийлар ва плебейларнинг бой қисми ўртасидаги ҳуқуқий фарқ аста-секин йўқолиб ва хуллас уларнинг аралашуви натижасида янги нобилист, яъни аслзодалар табақаси вужудга келади. Оқибатда Рим ер.авв. В-ИИИ асрларда патрисийлар ва плейбелар хонадонидан чиққан қулдорлар ва аслзодалар республикасига айланган. Уларнинг вакиллари сенатда ҳал қилувчи кучга ега бўлиб, юқори мансабларни егалаганлар. Консуллар ҳам сенат билан маслаҳатли иш олиб борганлар. Маҳаллий ҳокимият – рим магистратуралари-одатда бир йилга сайланган. Халъ трибунларининг таъсири ҳам анча кучли бўлиб, улар маҳаллий магистрантлар, халқ йиғини ва ҳатто сенат ҳамда консулларнинг плебейларга зид қарорларни вето ҳуқуқи билан тақиқлаб қўйишга ҳақли едилар.

Алоҳида фавқулотдда ҳолатларда 6 ой муддатга олий ҳарбий ва фуқоролик ҳокимиятини бошқарувчи-диктатор тайинланган.

Рим ва Карфаген (финикияликлар томонидан ер.авв.825 йилда асос солинган шаҳар ёки колония) ўртасида Ўрта йер денгизи ҳавзасида ҳукумронликни қўлга киритиш учун тахминан 120 йил давомида (ер.авв.284-146йи) «Пуни урушлари» деб тарихга кирган жанг олиб борилди.

Ерамизнинг ИИИ асрларга келиб императорларнинг тез-тез алмашуви ва мамлакатдаги ички зиддиятлар ҳамда Рим қўшинларининг кетма-кет муваффақияцизликлари туфайли Рим империяси заифлаша борди. Натижада унинг тиркибидан Галлия, Испания ва Британия вақтинча чиқиб кетди. Гарманлар, сарматлар (шимолий Қора денгиз бўйи ва Шарқий Волгада яшовчи чорвадор қабилалар) ва бошқа қабилалар салтанатининг чегара вилоятларига катта зарар йетказишарди.

Ерамизнинг 184-476 йилларини Рим тарихида доминат (лот.доминатус-государство, ҳукмронлик,чексиз монархия ташанилади) деб аташади. Қўзғолонлар хавфи остида Диоклетиан (ерамизнинг284-305 й) ва Константин И (ерамизнинг 306-337й) ҳукумронлиги йилларида христианликни расмий давлат

дини сифатида тан олган абсолют монархия ўрнитилди. Сенат ҳеч қандай аҳамиятга ега бўлмай, номигагина фаолият кўрсатади. Натижада Рим империяси ҳар бирининг ўз императори бўлган ғарбий ва шарқий қисмларга бўлиниб кетади. Шарқий империянинг пойтахти Византия (Константинопол) шаҳри еди.

Буларнинг ҳаммаси қулдорлик тузуми инқирозининг олдини ололмади. Йирик йер егалари бўлган магнатларнинг хусусий қуроли отрядлари бўлиб, улар билан ҳукумат ўртасидаги конфликт давом етарди ва кучаярди. Фаљат љуллар ва деҳконлар емас, ҳатто йирик деҳконлар ҳам қўллаётган варварларнинг ҳужуми давом етарди. Тарихда маълумки. Ҳатто 410 йилнинг августида готлар (герман қабилалари) томонидан Рим вақтинча егалланган, бунда дарвоза кумар томонидан очиб берилган еди. Рим салтанатидан аста-секин Британия, Испания, Африка вилоятлари ва Галлия чиқиб кета бошлади.

Рим салтанати ҳукумронлиги тугаллашини тарихда Одоакр бошчилигида герман қабилалари томонидан Ғарбий Рим империясининг охирги Ролул Августул оғдариб ташлаган ўша ерамизнинг 276 йил ҳисобланади. Византия деб аталган Шарқий Рим империяси еса яна минг йиллар атрофида ҳукмронлик қилди. 1 (В.А. 48-49 бетлар)

Қадимги Рим давлатининг вужудга келиши, гуллаб яшнаши ва йемирилиши тарихининг қисқача конспектив очерки бу давр фани ва техникаси ривожланиши янада яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

Қадимги Римда кўплаб қобилияти файласуф ва табиятшунос олимлар бўлган бўсада, бироқ шуни айтиш керакки, яъни бу йерда Қадимги Юнонистонга нисбатан анча ҳам янги ғоялар ва фикрлар айтилган. Бунинг турли сабаблари бўлиб улардан асосий бу қулдорлик тузумининг йемирилиши Қадимги Юнонистонга нисбатан ҳам кучлироқ бўлганлигидир.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Қадимги Рим фанининг туғилиши ва унинг босқичларини алоҳида гапириб беринг.
2. Қадимги Рим материализимининг ривожланиши сабалари нимада?

3. Қадимги Рим фанлари классификасияси деганда нимани тушунасиз?

Адабиётлар рўйхати

1. Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшйества”. М.1956.
2. Бернал Д.Ж. «Наука и обшйество». М. 1953.
3. Кузанский К. История культури Древней Гресии и Рима. М. 1990.
4. Лукошин Р.К. Органон Аристотеля М. 1984.

7-Мавзу: ҚАДИМГИ ЎРТА ОСИЙО ФАНИ ВА МАДАНИЙАТИ.

Режа:

1. Қадимги Ўрта Осиё тарихини Авестода ёритилиши ва халқ оғзаки ижоди ривожи
2. Ўрта Осиёда табиий, диний билимлар туғилиши ва уларнинг ривожи
3. Ўрта Осиё маданиятида меъморчилик, тасвирий санъат ва фанларнинг уйғунлиги

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Қадимги Ўрта Осиё тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалар:

Авесто, Зардуштра, Порушасп, Дугдова, «Ясна», «Яшт», «Виндевдат», «Виспарат», 72 боб, 17 та пайғамбар, «Гатлар», «Суғд», «Хоразмий» ва «Бактрий» ёзувлари, Моний ибн Фатак, Шоҳ Баҳромнинг буйруғи.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Ўрта Осиё - йер юзининг енг қадимий сиёсий, иқдисодий ва маданий марказларидан биридир. Ўрта Осиёликлар дунё тарихига, кишилик маданиятига улуғ ҳисса қўшган сўнмас ёдгорликлар яратган халқлардандир.

Масалан: Ватанимиз ҳудудида яшаб келаётган халқлар дунёнинг енг қадимий маданиятига ега бўлган халқлардан бири еканлигини тарихда «Авесто» номи билан маълум бўлган муқаддас китоб ҳам исботлайди. Авесто дунёдаги енг қадимий динлардан бири зардуштийлик (оташпарастлик) динининг муқаддас китобидир. Унда Марказий Осиё ҳудудларида яшаган барча халқларнинг қадимги даврлардаги ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, диний қарашлари, олам тўғрисидаги тасаввурлари, урф-одатлари, маънавий маданиятлари ўз аксини топган.

Манбаларда Авесто китобининг муаллифи Зардушт (Зардуст) бўлганлиги қайд етилади. У тарихий шахс бўлиб, бундан 2700-2600 йиллар аввал (тах.ер.авв. 589-512 й.) яшаган.

Заратуштра илоҳиётчи, файласуф, шоир ва табиатшунос олим бўлган. Унинг уч ўғил ва бир қизи бўлган. Зардушт 40 ёшга йетганида якка худоликка

асосланган биринчи диний китоб «Авесто»ни яратган. Заратуштра форсча сўздан келиб чиқиб, зар-олтин ёки зард-сариқ, уштра-туя деган маънода яъни сариқ туя ёки олтин туя егаси деб таржима қилинади. У Спитама авлодидан бўлиб, отасини Порушасп, онасини Дугдова деб аташган.

Зардуштийлик диний фалсафаси қарама-қарши кучларнинг курашига асосланган. Бу кураш Худолар ўртасида бошланиб, табиатда ва инсоният ҳаётида ҳам давом етган. Ўшандан бошлаб яхшилик ва ёмонлик, рост ва ёлғон, ёруғлик ва зулмат ўртасида абадий кураш бошланган. Улар ўртасидаги кураш бутун коинотга ёйилиб, зардуштийликни асосий фалсафий таълимоти бўлиб қолади.

«Авесто» – сўзи «қатъий қилиб ўрнатилган қонун» маъносини билдиради. Бизгача Авестонинг айрим китоблари йетиб келган. Улар қуйидаги қисмлардан иборат:

«Ясна» – қурбонлик келтириш- 72 бобдан иборат.

«Яшт» – қадрлаш- 22 бобдан иборат.

«Видевдат» – девларга қарши конунлар- 22 бобдан иборат.

«Виспарат» – ҳамма ҳукмдорлар- 24 бобдан иборат.

«Ясна» 72 бобдан иборат бўлиб, унинг 17 таси пайғамбар Заратуштрага тегишли. Улар «Гатлар» номли мукаддас қўшиқлардир.

Авестонинг енг қадимги қисмлари ёзувсиз замонларга оид жамиятни ҳам тасвирлаган. Чунки Заратуштра ўз гояларини тарғиб қила бошлаган даврларда Марказий Осиё халқлари тарихида ибтидоий жамоа тузуми йемирилиб, мулкий тенгсизлик юзага келаётган, синфий муносабатлар қарор топаётган ва илк давлат уюшмалари пайдо бўла бошлаган еди. Марказий Осиёда илк давлат уюшмаларининг пайдо бўлиши еса ёзувсиз даврларга тўғри келади.

«Авесто»да қадимги аждодларимизнинг табиат ва уни билиш йўллари ҳақидаги тасаввурлари умумий тарзда ифода етилган. Унга кўра коинот йер, океан, осмон ёруғлик ва жаннатдан иборат. Учта денгиз билан боғланган Йер океан билан қуршалган думалоқ шаклда тасвирланади. (Олимлар тахминича бу- Каспий, Қора ва Ўрта Йер денгизларидир.) Йернинг охири (Ранга) Волга, Инд ва Тигр дарёлари ҳисобланади. «Авесто»да афсонавий тасаввурлар билан бир

қаторда кишиларнинг ҳаётий тажрибалари, инсон ва жамият, ижтимоий муносабатлар ҳақида ҳам қизиқарли маълумотлар берилган.

Заратуштра таълимотида олов, йер, тупроқ, сув ва ҳаво елементлари муқаддас ҳисобланади. Шу йерда биз агар Юнонистоннинг илк файласуфларидан бўлмиш Фалес (ер.авв.625-547й.)нинг бутун борлиқнинг асосини сув деб, Гераклит(ер.авв.530-470й.)нинг бутун олам асосини олов деб ҳисоблашини есга олсак, бизнинг бобомиз Зардушт демак улардан илгарироқ ўз таълимотида бу елементларнинг барчасини мужассамлаштирган ва талқин қилган екан. Шундай екан биз Юнонистондан олдинроқ бизда, Марказий Осиёда илмий-фалсафий қарашлар вужудга келган ва ривожланган дейишга ҳаққимиз бор.

Тарих ҳақиқатига яқинроқ бўлиш учун, араб истилосигача бўлган даврларда яратилган ота-боболаримизнинг илмий-маданий меросининг бизгача жуда кам миқдорларда йетиб келгани сабабларини билиш учун қуйидаги хулосаларни мисол қилиб олайлик: Масалан буюк олим Абу Райҳон Беруний ўзининг «Осор ул-боқия ан-ал-қурун ал-ҳолия» асарида «Авесто» ҳақида қизиқарли маълумотлар беради: «Унда подшо Доро ибн Доро хазинасида 12 минг қорамол терисига тилло билан битилган Авесто нинг бир нусхаси бор еди. Искандар оташхоналарни вайрон қилиб, хизматкорларни ўлдириб, бу нусхани ҳам куйдириб юборган еди. Шунинг учун Авестонинг бешдан уч қисми (наск) юқолиб кетади. Авесто 38 наск еди. Мажусийлар қўлида 12 наск чамаси қолди.» Бундан хулоса шуки Искандар бошлаб берган бу жараённи, яъни аждодларимиз илмий-маданий меросини топташ, асрлар давомида яратилган мавжуд асарларни ёндириш, олимларини ўлдириш ва тақиб қилиш, саждагоҳларини бузиш, иймон-еътиқодидан маҳрум қилиш сиёсати араб лашкарбошиси Қутайба томонидан ҳам, мўғул истилочилари ва чор Россияси истилочилари томонидан ҳам давом еттирилди. Бунинг натижасида биз аждодларимизнинг айниқса, қадимги даврларда ва араб истилосигача бўлган дврларида яратилган илм-фан ва фалсафий меросидан, бизгача йетиб келмаган фан ва техника сохасидаги ютуқларининг жуда кўп қирраларидан маҳрум бўлганмиз, деб тахмин қилишимиз мумкин. Бизгача йетиб келган «Авесто» олимлар фикрича

ерамизнинг ИИИ-асрларида ҳукмронлик қилган сосонийлар подшоси Шопур даврида китоб холатига келтирилган. Шундай қилиб, Зардуштийлик дини вужудга келаётган янги синфий жамиятнинг идеалогияси сифатида пайдо бўлди.

Илк ўрта асрларда Ўрта Осиёда Зардуштийлик, насронийлик ва будда динлари асосида яна бир дин, яъни Монийлик дини вужудга келди. Унинг асосчиси Моний ибн Фатак (216-274) бўлиб, у Тайсафун (Ктесифон) яқинида туғилган. Моний ўз тарғиботини Мидия ва Форсда бошлаган 2 субстансия асоси – ёруғлик, яхшилик руҳ олами билан зулмат, ёвузлик материя оламининг ўзаро курашини еътироф етувчи Зардуштийлик диализми ётарди. Биринчи оламда худо, иккинчи оламда иблис ҳукм сурарди. Икки олам кураши фалокат билан тугайди, натижада материя ҳалокатга учрайди, руҳ озодликка чикади. Инсонлар икки унсурдан иборат: руҳ-нур фарзанди, материя ёки жисм-зулмат фарзанди. Шунинг учун монийлар зоҳидона яшашни тарғиб қилганлар, гўшт истеъмол қилмаганлар.

240-242 йилларда ўз тарғиботини бошлаган Моний зардушт коҳинларининг таъзйиқига учрайди ва Ерондан қочишга мажбур бўлади. Сўнгра Марказий Осиё ҳудудларида фаолият кўрсатади. Унинг таълимоти Ўзбекистондан ташқари Шарқий Туркистон, Италиядан Хитойгача, кейинчалик Миср ва Испаниягача тарқалади. Моний 273 йилда Еронга қайтади. Шоҳ Баҳромнинг буйруғи билан 275 йилда ҳибсга олинади ва 277 йилда қатл етилади.

Моний қаламига мансуб китоб – «Шобуракон», «Канз ул-аҳйў», (Тирилганлар хазинаси), «Жабборлар ҳақида», «Сирлар китоби», «Авангелион», «Кефалая» ва бошқалар киради.

Моний ўрта аср Шарқ шеъриятида машҳур нақкош ва рассом сифатида доимо тилга олинган. Буюк шоирларимиз Низомий Ганжавий, Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомийлар ўз «Хамса»ларида Монийни таъриф етиб ўтганлар.

Марказий Осиё халқлари дунёдаги енг бой тарихга ега бўлган халқлардан еканлигининг унинг қадимги ёзувлари ҳам исботлайди. Бу ўлкада қадимдан яшаб келган суғдийлар, бактрийлар, хоразмийлар, довонлилар, парфиёнлар, маргиёнлар, саклар, массагетлар, қанглилар, кушонлар ва бошқалар ўз пайдо

бўлиш, ривожланиш ва тараққий қилиш тарихларига хос ўз маданиятлари ва ёзувларига ҳам ега бўлганлар.

Дастлабки ёзув бундан В-ВИ минг йиллар илгари Миср ва Месопотамияда пайдо бўлган бўлса, Марказий Осиёда ер.ав. В-ИИИ асрларда пайдо бўлади ва булар фанда «сўғд», «хоразмий» ва «бақтрий» ёзувлари деб аталади. Бу ёзувлар Суриянинг Ғарбида вужудга келган «оромий» алифбоси асосида вужудга келиб, маҳаллий халқлар бу алифбони ўз фонетикасига мослаштирганлар

Манбаларга кўра Марказий Осиё халқларининг ёзув тарихи ёши тахминан 2500-2400 йиллар атрофида деб ҳисобланади. Қадим-қадимдан бу ҳудудда ёнма-ён, йелкама-йелка яшаб келган, доимо иқтисодий, ижтимоий ва маданий жиҳатдан алоқадор ва боғланиб кетган ерон ва турк тилларида сўзлашувчи халқлар, сўзлашув тили жиҳатидан ҳам бир-бирига таъсир ўтказганлар. Бундай ўзаро таъсир ва боғликликни нафақат оғзаки сўзлашув тилида, балки ёзма маданиятда ҳам кўриш мумкин.

Милоддан аввалги И минг йиллик ўрталарида Ерон, Марказий Осиё ва бошқа ўлкаларда **оромий** ёзуви кенг тарқалган. Марказий Осиёни Аҳмонийлар босиб олгач, бу йерга елам ёзуви, Искандар босиб олгач еса, юнон ёзуви кириб келди. Натижада форс миххатлари, юнон ёзуви, оромий ёзуви муайян даврларда маъмурий ҳужжатларда қўлланилган. Милоддан аввалги И минг йиллик ўрталарида оромий ёзуви негизида Авесто, Хоразм, Суғд, Бактрия, Рун (Урхун-Енасой), Уйғур ёзувлари каби бир қатор маҳаллий ёзувлар вужудга келади. Кушон давлати даврида ҳинд халқлари билан ўзаро алоқадорлик негизида Брахма ва Кхарошхи деб аталган ҳинд алифболари ҳам ишлатилган.

Илк урта асрларда Урта Осиё ва Хитойда когоз ишлаб чикариш анча юлга куйилган булса-да, ёзув ишлари асосан чарм, суяк, сопол хамда сарой ва ибодатхона деворларига хам ёзилган.

Адабиётлар рўйхати

5) Абдунабийев А. “Вклад в мировую сивилизасию” Т.1998.

6) Классическая наука Средней Азии и совершенная мировая сивилизасия. Т. 2000
7) Очерки истории йестественно-научных знаний в древности М. 1982
8) Ртвиладзе Йе.В, Саидов А.Х, Абдуллайев Йе.В Очерки по истории сивилизасии древнего Узбекистана: государственност и право Т.2000

Мавзу бўйича саволлар:

1. Қадимги Ўрта Осиё тарихини Авестода ёритилиши ва халқ оғзаки ижоди ривожини гапириб беринг.
2. Ўрта Осиёда табиий, диний билимлар туғилиши ва уларнинг ривожининг негизи нимада деб биламиз?
3. Ўрта Осиё маданиятида меъморчилик, тасвирий санъат ва фанларнинг уйғунлигини таърифлаб беринг.

ФЕОДАЛИЗМ ДАВРИДА ФАН:

8-Мавзу: Феодализм даврида Ғарб мамлакатлари фани.

Режа:

4. Феодализм даврида Ғарб мамлакатлари фани тарихини манбаларда ёритилиши.

5. Ғарб мамлакатларида табиий, диний билимлар туғилиши ва уларнинг ривожи
6. Ғарб мамлакатлари маданиятида меъморчилик, тасвирий санъат ва фанларнинг уйғунлиги

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Ғарб мамалакатлари тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Тарихшунослик илмида Ўрта асрлар тарихи узоқ даврни, ерамизнинг В асридан, яъни қулдорлик империясининг қулашидан то ХВИИ асрнинг 40-йилларида бошланган инглиз-буржуа революсиясигача бўлган даврни ўз ичига олиб, уни дунё халқларининг деярли ҳаммаси ўз бошидан кечирганлар. 1200 йилдан кўпрок даврни ўз ичига олган феодализм даври Англия ва Франсияда Ғарбий Рим империясининг йемирилиши биланоқ бошланиб, Англияда ХВИИ асргача Франсияда ХВИИИ асргача давом етган бўлса, Россияда феодализм кейинроқ, яъни ИХ асрдан бошланиб, то 1861 йил крепостной ҳуқуқининг бекор қилинишигача давом етди. Ўрта Осиёда еса В-ВИ асрлардан то ХХ асрнинг бошларигача давом етди.

Маълумки, қадимги дунё қулдорлик жамияти, қадимги дунё сивилизаасияси Шарқ дунёсида вужудга келиб, Миср, Бобил, Ҳиндистон, Хитой мамлакатларида ўзининг юксак тараққиётига еришган. Шундан сўнг сивилизасия маркази аста-секин Ғарб дунёсига кучди.

Ғарб мамлакатлари феодал жамияти, давлатчилиги ҳамда маданиятида христиан динининг ҳукмрон динга айланиши қанчалик аҳамият касб еца, бу даврларда Шарқ дунёсида Ислом динининг яратилиши ва тарқалиши ҳам унинг юксак маданиятининг вужудга келишига шунчалик ҳисса қўшди.

Қулдорлик тузумига нисбатан феодал жамиятининг прогрессивлиги – бу қулчиликка нисбатан унумлирок бўлган майда деҳқон хўжалигининг пайдо бўлишидир. Чунки йерсиз ва ўз меҳнатидан манфаатдор бўлмаган қулдан фарқ қилган ҳолда деҳқон ўз йерига ега бўлиб, мустақил хўжалик юритар ҳамда қишлоқ хўжалик екинлари маҳсулдорлигини оширишдан манфаатдор еди.

Илк ўрта асрлардаёқ қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ошириш ва савдонинг тараққиёти ҳунармандчиликнинг деҳқончиликдан ажралиб чиқишига, бу еса ўз навбатида ҳунармандчилик ва савдо-сотиқ марказлари бўлган янги-янги шаҳарларнинг вужудга келишига олиб келди.

Лекин, шундай бўлсада, одамларнинг қадимдаги каби ўрта асрларда ҳам табиатнинг мудҳиш кучлари: зилзила, тошқин, қирғокчилик ва епидемиялар олдида ожизлиги, фан ва техника тараққиётининг пастлиги, уларни саросимага соларди. Инсоният тарихида ҳйеч бир жамиятда феодалларнинг ҳуқуқлари чексиз худбинлик даражасига кўтарилгани каби жамият бўлмаган ҳйеч қачон мавжуд тартиблар ва қонунларнинг феодализмдаги каби фақат заиф меҳнаткашлар томонидан бажарилиши талаб қилинган жамиятни учратмаймиз.

Шунинг учун ҳам деҳқонларнинг феодаллар жабр-зулмидан қутулиб бўлмайди деган; тортаётган азоб-уқубатнинг чек-чегараси йўқ деган тасаввурларга келиши хрестиан черковини обрўсини кўтариб юборди. Худога бўлган ишонч ҳар қандай илмий қарашларнинг черков томонидан қаттиқ назорат остига олинишига олиб келди. Черков халқнинг нодонлиги ва жахолатлигидан фойдаланиб, бойлик ортирар ва мавжуд феодал тузумни мустаҳкамлашдан манфаатдор еди. Папалар (юнонча –папес – ота) индулгенсия (лотинча – авф

етиш) қоғози сотишдан ғоят катта даромад топарди. Черков худо барча одамларни уч тоифага бўлган деб жар соларди:

1-тоифадаги «руҳонийлар» – ҳамма учун ибодат қилмоғи лозим;

2-тоифага «феодаллар» уруш қилмоғи;

3-тоифага «деҳқонлар ва ҳунармандлар» кириб, улар ҳамма учун меҳнат қилмоғи керак деб уқтириларди.

Христиан ахлоқи аҳолини итоаткорлик ва сабр тоқатли бўлиш руҳида тарбиялашга, феодал тартибларга қарши ҳар қандай фикрни бўғиб ташлашга мажбур еди. Черков таълимотига қарши чиқувчиларни руҳонийлар йеритик (бидъфтчи) деб атарди.

Папа йеретикларга қарши курашиш учун ХИИИ асрда махсус черков судиинквизисияни (лотинча – тергов) ташкил етди. Йеретик деб топилган кишилар гулханда ёқиларди. Натижада черков таълимотига зид фикрдаги кишилар, ҳатто илм-фан соҳасидаги бир қатор олиму кашфиётчилар жазоланарди.

Ғарбий Йевропада христиан черкови тепасида Рим папаси, турарди. Унинг қароргоҳи Ватикан шаҳри еди. Йирик вилоятларда черковни йепископлар ва архийепископлар бошқарган. Монастирлар бошқарувчиси-аббатлар (ота) деб аталган. Тарки дунё қилган кишилар-монахлар (юнонча – ёлгиз) монастирларда яшаганлар. Барча черков ходимлари рухонийлар табақасини ташкил етган.

Ерамизнинг 354-430 йилларда яшаган, черков отаст деб ном олган Йепископ Аврелий Августин черковнинг ташкилий структурасини ва догматикасини тузади. Аврелий Августин-неоплатонизм тарафдори еди. Унинг фикрича бутун олам католик черкови томонидан бошқарилиши керак, яъни черков кошида (вечная меровая божя держова) абадий бутун олам черков ҳукмронлиги ўрнатилиши керак. Шу билан бирга Августик хусусий мулк ва ижтимоий тенгсизликни ҳимоялаб чиқди.

ИИИ асрларда Рим йепископлиги заминида шаклана бошлаган ИЙ асрларда папа унвони олган черков бошлиғининг таъсири Ғарбий Йевропа мамлакатларида янада кучая борди. Папа турли мамлакатларининг олий руҳонийлардан иборот кардиналлар кенгашида кўпчилик овоз билан умрбод

сайланадиган бўлди. Шу билан бирга ХИ асрда феодализмнинг диний фалсафаси сифатида схоластика вужудга келди. Унинг вазифаси ўрта асрлардаги ижтимоий тенгсизликни, черков догматикасини иборат еди. Йирик схоласт философ ва теологлардан бири Анселм Кентерберский (1033-1109) еди. Анселм черков мустақиллиги мустаҳкамлаш тарордарларидан еди. У ҳар қандай илмий билим ишончининг асоси бўлиши мумкин (?) деб ҳисобларди. У худонинг борлигини исботлашга ҳаракат қилади.

Феодализм даври файласуфлардан Париждаги монастир мактабининг ўқитувчиси файласуф ва ёзувчи Пйер Абелярни (1079-1142) айтиб ўтмаслик мумкин емас. Абеляр ўзининг трактатларига асос қилиб қўйидаги тезисни қўйди: "Понимат, чтобы верит", "Ишониш учун тушуниш" бошқача қилиб айтганда Абеляр у ишонадиган ҳамма нарса олдиндан тушунарли бўлиши керак деб ҳисобларди. Бундай талқин ўша даврда йеретикликка тенг еди М: иккинчи салб қараши тарғиботчиларидан бири Бернард Кирвосский Абелярни "антихрист ва шайтон"деб атаган еди.

ХИИ - ХИИИ асрларда Аристотелнинг асарлари лотин тилига таржима қилинди. Бу еса ортадоксал католик доктриналарининг Арасту қарашларини бир қанчасини христиан таълимотига мослашларига уринишига олиб келди.

Ана шундай схоласт-файласуфлардан бири Фома Аквинский (1225-1274) бўлиб, у ўша даврда кенг тарқалган схоластик тизимни яратди. Бу тизим ўрта асрлар идеологиясида хукмрон бўлган ўзига хос енсиклопедия бўлди.

Фома Аквинский ўз асарларида нафақат теологик, диний муаммоларни, балки ҳуқуқ, аҳлоқ, давлат, иқтисод ва табиий фанлар масалаларини ҳам ёритди.

Схоластик олимлардан фарқ қилиб - Фан тарихига илғор фикрловчи бўлиб кирган олим Англиялик франсискан монахи файласуф ва табиатшунос Роджер Бекон (1214-1232) ҳисобланади. У черков ва феодал схоластикани танқид қилиб чиқди. Р.Бекон черковга ёлғончилар кириб олган чунки руҳонийлар бой-бадавлат яшашади ва шунинг ўзи улар таълимотига зиддир деб айтади. У утопик давлат лойиҳасини ишлаб чиқади. Бунда олий ҳокимият халқ мажлиси томонидан бошқарилиши керак. Р.Бекон табиий фанлар билан шуғулланиб, математика, астрономия, физика ва кимё соҳасида фаъолият кўрсатди.

Унинг фикрича ҳақиқатни излашда ягона ва муҳим восита бўлиб ақл емас, балки тажриба хизмат қиладир яъни билимни кузатишлар ва тажрибалар йўли билангина ҳосил қилиш мумкин, деб исбот қиларди. Фаннинг мақсади табиатни ўрганиб, уни одамларга хизмат қилдиришдан иборат деган еди Бекон. Р.Бекон магнит стрелкасини ва катта қилиб кўрсатадиган ойнани тажриба қилиб кўрди, демак микроскоп ва телескопнинг кашф қилинишини ҳамда бошқа кашфиётларни олдиндан кўра билди. Бироқ у черков томонидан танқиб остига олинди, унинг сарлари йўқотилди, ўзи папанинг бўйруғи билан 14 йил турмага ташланди.

ХИ - ХЙ асрларда Ғарбий Йевропада шаҳарларнинг ўсиши ва марказлашган давлатларнинг вужудга келиши илм-фан, мактаб ва маданиятнинг ривожланишига туртки берди. Шаҳарлар ва савдо-сотиқнинг ривожланиши билан шунингдек салб юришлари вақтида йевропаликларнинг дунё хақидаги тасаввурлари кенгайди. ХИИИ- асрда венесиялик савдогар ва сайёҳ Марко Поло 25 йил давомида Узоқ Шарқ мамлакатларида бўлиб, бу мамлакатлар ҳақида қимматли маълумотлар тўплади. Италияга қайтгач, Осиёдаги давлатлар ва халқлар ҳаёти ва урф-одатлари ҳақида ҳикоя қилувчи китоблар ёзди.

Марказлашган давлат бошқаруви билимли кишилар кўпроқ бўлишини талаб қиларди. Қиролларга саводли, маълумотли амалдорлар ва судялар керак еди. Натижада шаҳарларда черковга қарашли бўлмаган хусусий кишилар ёки шаҳар кенгаши томонидан очиладиган мактаблар вужудга кела бошлади.

ХИИ асрда Йевропада дастлабки Олий мактаблар - университетлар вужудга келди. 1160 йилда Париж университети ташкил топди. Тахминан ўша даврларда Италиядаги Болонйе университети вужудга келди. 1167 йилда Англияда Оксфорд университети ташкил топди. Бу йерда Р.Бекон ҳам ўқитувчи бўлиб ишларди. 1209 йилда Кембридж 1222 йилда Падуан, 1224 йилда Неопол, 1347 йилда Прага ва 1364 йилда Полшадаги Краков университетлари пайдо бўлди. ХВ асрларга келиб Йевропада университетларнинг сони 65 тага йетди. Дастлаб машҳур ўқитувчилар бўлган шаҳарларда вужудга келган бу университетларда дарслар лотин тилида олиб бориларди, шунинг учун бу университетларда турли мамлакат вакиллари ўқий оларди. Университетларда

дастлаб илоҳиёт фанлари ўқитилсада, бироқ ўқитиш жараёни илгаригига нисбатан мутлоқо фарқ қилиб, системали равишда олиб бориларди. Талабалар шунингдек ҳуқуқ, тиббиёт, математика, астрономия, физика, граматика, фалсафа ва бошқа фанлар ўқитиларди.

Ўқитувчилар маърузалари талабалар томонидан ёзиб олинарди ва тингланарди. Маърузалар диспутлар билан тўлдириларди.

Адабиётлар рўйхати

1. Абдунабиев А. “Вклад в мировую сивилизасию” Т.1998
2. Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшества” М.1956
3. Болград-Левин Т.М. “Древние сивилизасии” М. 1989
4. История древнего мира - Рассвет древних обшеств, упадок древних обшеств. М. 1988

Мавзу бўйича саволлар:

1. Феодализм даврида Ғарб мамлакатлари фани тарихини манбаларда ёритилишини қисқача баён қилинг.
2. Ғарб мамлакатларида табиий, диний билимлар туғилиши ва уларнинг ривожининг сабаблари нимада?
3. Ғарб мамлакатлари маданиятида меъморчилик, тасвирий санъат ва фанларнинг уйғунлигини изоҳланг.

9-МАВЗУ:

Режа:

1. ИХ-ХВ асрларда Россия ва Кавказ халқлари фани тарихини магбаларда ёритилиши.
2. Россия ва Кавказ халқларида табиий, диний билимлар туғилиши ва уларнинг ривожи
3. Россия ва Кавказ халқлари маданиятида меъморчилик, тасвирий санъат ва фанларнинг уйғунлиги

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Россия ва Кавказ тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Олимлар фикрича Одер, Висла, Днестр ва Припят дарёларининг юқори оқими ва сўнгра шарққа томон Днепр билан Деснагача бўлган кенг майдонларда қадимги славянларнинг авлод-аждодлари яъни праславянлар яшаганлар. ИХ-асрда ана шу шарқий славянларнинг яъни уч қардош халқ рус, украин ва белорусларнинг умумий давлати бўлган Рус феодал давлати қарор топди.

Шарқий славянлар ўз пойтахтларининг номи билан бу давлатни Кийев Руси деб аташган. Рус тўғрисида енг қадимги ёзма маълумотлар ХИИ аср бошида Печора монастирининг монахи Несторнинг «Повест временных лет» «Муваққат йиллар қиссаси» номли асарида учрайди. Нестор кўплаб юнон ва рус китобларини таҳлил қилиш асосида «Как и откуда пошла Русская земля» деган сарлавҳа билан ўз асарини ёзишни бошлаган. Унинг фикрича «Рус давлатининг пойдевори ВИ асрларда яшаган афсонавий княз Кий номи билан боғлиқ бўлиб, у еҳтимол Днепр бўйи қабилалари иттифоқининг бошлиғи бўлган, лекин ҳали тўла маънодаги феодал подшо емас еди. Солномачи Нестор ВИИИ-ИХ асрларда шарқий славянларнинг салкам 15 та қабилавий иттифоқларини тилга олади: полянлар, северянлар, волинлар ва бужанлар, уличлар ва тверликлар, дреговичлар, радимичлар, вятичлар, полочанлар, кривичлар, словенлар ва бошқалар.

Шундай қилиб рус ёки рус халқлари тўғрисида дастлабки тарихий маълумотлар милодий ВИ асрларга тегишли бўлиб, Рус халқи фани ва маданиятини ўрганишда бизга рус князлари ҳақида яратилган бир қатор достонлар ҳам маълумот беради. Кийев Руси феодал давлатининг илк князларидан бири Олег (882-912) ҳукмронлиги даврида давлат ҳудуди кенгайтирилади. Бу даврда дехқончилик ва чорвачилик ривожланиб, уч далали алмашлаб екиш, йерга ишлов берувчи қуроллар такомиллашади. Олег вафотидан кейин тахтга чиққан Игор (912-945) ҳукмронлиги даврида Кийев Руси янада мустаҳкамланади ва кенгайтирилади. Бироқ у древлянлар томонидан 945 йилда қайта ўлпон йиғиш пайтида ўлдирилади. Шундан унинг бева хотини Олга давлатни бошқаради. У биринчилардан бўлиб христианликни қабул қилган. Игорнинг ўғли Святослав (964-972) ҳукмронлигининг асосий қисми ҳарбий юришлар билан ўтди. Святослав қўшини 972 йилда Византия юришидан қайтаётганида Днепр остоналарида кўчиб юрган печенеглар билан тўқнашади. Жангда рус қўшинлари мағлуб бўлиб, Святослав ўлдирилади. Печенеглар хони унинг бош чаноғидан май ичиш учун тилла қопланган қадаҳ ясашни буюради. Шундан сўнг тахтга Владимир Святославич (980-1015) чиқади. Унинг асосий хизмати биринчидан барча шарқий славянларни Кийев Руси қўл остига бирлаштириш, кўчманчиларга қарши мамлакатнинг мудофаа қудратини

ошириши бўлса, иккинчидан 988 йилда Русда христиан динини жорий етиши еди. Бунинг натижасида Византия ёзуви ва санъатининг Русга кириб келишига кенг имкон яратилди.

ИХ- асрда (855 йилда) ака-ука Кирилл ва Мефодийлар славянлар учун махсус алефбо ихтиро қилишади. У славян тилининг мураккаб товушларига мослаштирилган еди. Енди рус кишилари савдо шартномалари ёза бошлаганлар, солномалар, қонунлар мажмуаларини тузадиган ва юнон тилидан китоблар таржима қиладиган бўлдилар.

Ярослав Мудрий (1019- 1054) ҳукмронлиги даврида Русда маорифга давлат даражасида еътибор берилиб, китоблар таржима қилинади, кутубхоналар яратилади, черков ва монастирлар қурилади. Ҳозиргача сақланиб қолган Кийевдаги олтин дарвоза ва София ибодатхонаси Ярослав даврига оид бўлиб, улар рус маданиятининг юксак савиясидан далолат беради. Княз Ярослав Новгородда тартиблар тўғрисида қонун яратиб, бу фанга «Ярослав суди» номи билан кирган.

Доно Яросдав вафотидан кейин унинг ворислари ўртасида бошланиб кетган ўзаро урушлар келтирган хонавайронликлар устига қурғоқчилик туфайли келиб чиққан очарчилик ва шарқдан Русга бостириб кирган янги кўчманчилар-кипчоқларнинг даҳшатли босқини натижасида рус фани ва маданияти бироз тушкунликка учради. Ўзаро феодал тарқоқлик урушлари ва халқ қўзғолонларининг кучайиши князлар ва ҳукмрон синф манфаатлари ҳимоя қилувчи қўшимча қонунлар жорий етиш заруратини туғдирди. 1072 йилда ака-ука Ярославичлар Кийевда янги княз қонуни – «Русская Правда»ни тузишди.

«Русская Правда»нинг моддаларида асосан княз ва унинг маъмурлари манфаатлари ҳимоя қилинди. М: унинг 20-чидан то 24-чигача бўлган моддаларида княз бошқарувчисини ўлдирган киши ёки жасад топилган йердаги бутун жамоа катта жарима (80 ҳўкиз ёки 400 қўй қимматига тенг) тўлаган. Бундай жарима бутун қишлоқни хонавайрон қилган ёки деҳқонларни князга қарам қилиб қўйган. Аксинча оддий деҳқон (смерд ёки қарол) ўлдирилса, княз маъмуриникига нисбатан 16 баробар кам жарима тўланган.

Доно Ярославнинг набираси Владимир Мономах (1113-1125) «Русская Правда» қонунларига жиддий ўзгартиришлар киритиб, судхўрлардан қарз олиб кўпинча қарам бўлиб қоладиган майда шаҳар аҳолиси манфаатларини ҳимоялаб чиқади. Бу қонун «Мономах устави» деб юритилди. ХИ- асрнинг охирларида Владимир Мономахнинг синглиси Кийевда қизлар учун мактаб очади. Бироқ ХИ- аср охирларида князлар билан йирик феодаллар ўртасида ҳокимият учун ўзаро кураш кучайиб Руснинг куч-қудрати ва бирлигига путур йета бошлайди. Ярослав Мудрий ва унинг набираси Владимир Мономахлар Руснинг нисбатан бирлигига еришган сўнгги буюк князлар еди. Ярославнинг ўғиллари ҳукмронлиги замонидаёқ бошланиб кетган феодал тарқоқлик Кийев феодал марказлашган давлатининг 1132 йилда 10 дан ортиқ майда князликларга бўлиниб кетишига олиб келди.

Шундай қилиб илк феодал давлат бўлган Кийев Руси 300 йилча (ИХ асрдан – ХИИ асргача) ҳукмронлик қилиб, шарқий славян қабилаларини бирлаштирди ва уларнинг фани ва маданияти ривожига туртки берди. Дастлаб славян халқларининг туйғулари уларнинг қаҳромонлик-епик достонларида (Иля Муромес, Микула Селянинович.) намоён бўлди. Сўнгра Х аср бошларида Русда ёзувнинг расм бўлиши рус фани ва маданиятининг ривожланишига кўмаклашди.

ХИ аср ўрталаридан Русда юнонча ва болгарча қўлёзма таржима асарлар: «Пурҳикмат», «Тўплам» кабилар тарқалди. ХИ асрнинг охири – ХИИ аср бошларида дастлабки оригинал русча асарлар пайдо бўлади. Булар орасида Нестор қаламига мансуб «Ўтмиш йиллар қиссаси», «Князлар Борис билан Глеб тўғрисидаги сабоқлар», «Феодосий Печерский ҳаёти» ва бошқалар бор.

Қадимги Рус адабиётининг енг салмоқли асарларидан бири бу 1185 йилда номаълум автор томонидан ёзилган «Игор полки жангномаси»дир. «Жангнома»да княз Игорнинг қипчоқларга қарши ҳамласи ва қипчоқ хони Кончакнинг уни тор-мор етиши баён етилиб, унда рус князларининг бирлашишига даъват етилади.

ХИИ-ХИИИ асрларда Русда катта-кичик шаҳарлар вужудга келиб, бинокорлик ва меъморчилик янада ривожланади. Пойтахт шаҳарларнинг жадал қўрилиши ва уларнинг безаклари рус меъморлари ижодини юксалтирди. М:

Боголюбовадаги Андрей қасри, Покров черкови (ХИИ а.), Владимирдаги Успенский ва Дмитрийевский соборлари (ХИИ а.), Переяславлдаги Спасск собори, Новгороддаги Спас-Нередиса черкови бунга мисол бўла олади.

ХВ асрда муғул-татар зулмидан озод бўлган Рус йерларининг марказлашуви жараёни бўлиб ўтади. Тверлик савдогар Афанасий Никитин (--1472 йилда ўлган) 1466-1472 йилларда Форс ва Ҳинд ўлкаларига саёҳат қилиб, қайтишда Африка сохилларидаги Сомали, Арабистон ва Туркия орқали саёхат қилади. Унинг «Уч денгиз оша саёҳат» асари тарихий-адабий-географик характерга ега бўлиб, рус фанининг ривожига катта ҳисса қўшади.

Кавказ халқлари:

Кавказликлар қадимдан юксак маданият арбоблари йетишиб чиққан халқлардан биридир. ИВ-В асрларда Арманистон, Озарбайжон ва Грузияда ҳам ўзларининг маҳаллий ёзувлари вужудга келади. Милодий И-минг йилликнинг ўрталарида Кавказ халқлари Ерон, Византия, Салжуқийлар, Араб халифалиги, сўнгра Темурийлар ва Усмонли Турклар давлатлари билан тўхтовсиз урушлар олиб боришга мажбур булганлар.

ВИИИ асрда Озарбайжон ҳудудига ислом дини кириб келади. ХИИ-ХИИИ асрларда еса мамлакатда ҳунармандчилик ва савдонинг кенг ривожланиши илм-фан тараққиётига ҳам туртки беради. Бу даврда Озарбайжоннинг йирик файласуфи ва шоири Илёс Юсуф ўғли Низомий Ганжавий (1141-1203) ҳисобланади. Унинг беш ажойиб достондан иборат «Хамса»си (Панж Ганжи) Шарқ халқлари адабиётида янги бир босқич бўлди. У 1141 йилда Озарбайжоннинг Ганжа шаҳрида туғилади. Ганжа шаҳри ИХ аср ўрталарида вужудга келиб, бу шаҳар ХИ-ХИИ асрларда йирик сиёсий, иқтисодий ва маданий марказ бўлиб, Аррон давлатининг пойтахти еди. Низомий ёшлигидан илм- фанга берилиб, араб ва форс тилларини мукаммал ўрганади. У фалсафа, мантиқ, тарих, тилшунослик, астраномия ва бошқа фанлар билан шуғулланган. Низомий улуғ лирик ва епик шоир бўлиб, унинг беш достони яъни «Махзан ул-асрор» (Сирлар хазинаси), «Хисрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Хафт пайкар» (Йетти гўзал) ва «Искандарнома» асарлари унинг вафотидан кейин бир

китоб қилиб тўпланди ва «Панж Ганж» («Беш хазина») – «Хамса» (Бешлик) номи шухрат қозонди.

ХИИИ-ХВ асрларда Озарбайжонда табиий фанлар, тиббиёт ва меъморчилик соҳасида кўплаб таниқли олимлар йетишиб чиқади. Булар орасида шоирлардан Зулфиқор Ширвоний, Авҳидий Мароғоий, Иззаддин Гасан-оғли, шунингдек Мароға расадхонасининг асосчиси Насриддин Тусий ва бошқалар бор еди. ХВ асрга оид Бакудаги Ширвоншоҳлар саройи ва Табриздаги Мовий мачит бинолари Озарбайжонда меъморчиликнинг ҳам юксак даражада ривожланганлигидан далолат беради. Ҳозирги Арманистон ҳам қадимги сивилизасия марказларидан бири ҳисобланади. 1968 йилда Йереван шаҳрининг 2750 йиллиги нишонланган еди. Арман халқи ҳам юқорида айтган босқинчи давлатлар билан тинимсиз урушлар олиб борганлар.

Арманистонда ИВ асрдаёқ христиан дини асосий динга айланади. Арман халқининг фани ва маданияти тарихида В аср бошларида арман алефбосининг жорий етилиши муҳим вокеа бўлди. Бунда маърифатчи олим Месроп Маштосу (361-440)нинг хизмати каттадир.В асрда қадимги арман адабий тилининг асосчиси файласуф ва ёзувчи Йезник Кохбеси яшаган. В-ВИ асрнинг биринчи ярмида яшаган файласуф Давид Анахт Афина ва Александрияда билим олиб, Афлотун, Арасту ва Пифагор асарларини ўрганиши натижасида идеалист файласуф бўлиб йетишади. Унинг фикрича «ҳамма нарса худо томонидан яратилган». Бироқ у «ташқи дунё обектлари, жисм ва ҳодисалар реал мавжуд, уларни билиш мумкин» деган материалистик ғояни ҳам илгари суради. Давид Анахтнинг асарлари орасида асосийси бўлган «Определенийе философии» номли асари ўз моҳиятига кўра дунёвий ва расионал асар ҳисобланади.

Яна бир арман олими Анания Ширакаси ВИИ асрда арифметикадан «Масалалар ва йечимлар» деб аталган мактаб дарслигини тузади. Араб халифалигига қарши кураш жараёнида арманларнинг «Сасунси Давуд» (Давид Сасунский) номли епоси сақланиб қолган. Унда тоғли Сасун раёнининг халқи Овнан Хутеси бошчилигида арабларни тор-мор етган ва Муш шаҳрини озод қилган. Сасунлик Давуд—йиғма образ бўлиб, у арман халқини бирликка даъват етган.

Қадимги арман файласуф-табиатшуноси, шоир ва богослов Ованес Имастатер (тах. 1045-1129) бир қатор антик ва ўрта асрлар даври олимларининг асарларини, жумладан Арасту ва Йевклид асарларини арман тилига таржима қилишда катта хизмат кўрсатган. Шу билан бирга у ўша пайтда Арманистонннинг пойтахти бўлган Ани шаҳридаги олий мактабнинг асосчиси еди. Арманистонда тиббиёт ҳам юксак даражада ривожланиб, табиблардан Григор Магистр (Х-ХИ а.), Мхитар Гераси (ХИИ а.) ва Амирдовлат Амасиаси (ХВ а.)лар машхур табиблар еди.

Арман донишманди Мхитар Гош (тах. 1133-1213й.й.)нинг «Судебник» номли асари асосан арман қонунлар тўпламини ўзида акс еттирган асарлардан ҳисобланади. Файласуф Ованес Воротнеси (1315-1386й.) Арастунинг издоши бўлиб, педагог, сиёсатчи ва черков ходими еди. У « реал олам, ҳолбуки у худо томонидан яратилган бўлсада, ўз қонунлари билан мавжуд. Инсоннинг олам тўғрисидаги нуқтаи-назари ҳоҳ у тўғри булсин ҳоҳ нотўғри фақат реал ҳаётда текширилади ва ўрнатилади». Ованеснинг шогирдларидан бири Григор Татеваси (1346-1409) ҳам педагог, файласуф ва черков ходими еди. У ҳам худонинг мавжудлигини устози каби инкор етмасада, бироқ олам узликсиз тараққиётда ва ҳаракатда деган материалистик дунёқарашни илгари суради.

Арман меъморлари ва бинокорлари ҳам ажойиб иншоотлар қурганлар.М: Ечмиадзинедаги Рипсиме черкови (ВИИ а.), Тигнис қўрғони (ИХ-Хаа.), Хсконкедаги Саркиса черкови (ХИ а.), Санаин монастыри (Х-ХИИИ аа.), Георгий ва Мугни черковлари (ХВИИа.).

Грузия ҳудудида ҳам енг қадимги даврлардан фан ва техника юксак даражада ривожланган. Грузинлар ҳам бошқа кавказ халқлари каби чет босқинчилари билан (киммерийлар, скифлар, Рим империяси ва Форс, Араб халифалиги ва Византия, муғуллар ва Темур ҳамда Усмонли турклар.) тинимсиз урушлар олиб борганлар. ИВ асрлардан Грузияда христианлик қарор топа бошлайди. Араблар қувилгандан кейин Кавказдаги феодал давлатлар Грузия атрофида бирлашади. ХИИ асрда мамлакатни бирлаштиришга катта ҳисса қўшган подшолардан бири бу Довуд Бинокор ҳисобланади. Унинг даврида янги шаҳарлар қурилади, суд мукаммаллаштирилади ва феодалларнинг

ўзбошимчалигини чеклаш учун кўп сонли отлиқ қўшин тузилади. ХИИ асрнинг охирларида Довуд Бинокорнинг евараси малика Тамарада ҳам Грузия давлати анча қудратга еришади, бу еса фан ва санъатнинг ҳамда меъморчиликнинг гуллаб яшнашига олиб келади. Бу даврда Гелати шаҳридаги монастирда академия—олий мактаб барпо қилинади. Унда ҳам диний ҳам дунёвий фанлар ўқитилиб, фалсафа, математика, ҳуқуқшуносликка оид илмий асарлар ёзиларди.

Феодал жамиятининг шаклланиши ва христианликнинг расмий динга айланиши Грузияда ўрта асрларнинг ўзига хос дунёқараши бўлган – схоластиканинг вужудга келишига олиб келади. Аммо схоластикага қарши бўлган, қадимги юнон файласуф-табиатшунослари асарларини ўрганувчи ва тарғиб қилувчи олимлар ҳам бўлиб, улардан бири Иоане Петриси (тах.1055-1130йй.) еди. У Византияда таълим олиб, Арасту, Прокл Диадох ва бошқа асарларни грузин тилига таржима қилган. Багратионлар сулоласининг вакиласи подшо Тамара саройида алоҳида обрўга ега бўлган ажойиб грузин шоири Шота Руставили (ХИИ а.) бўлиб, унинг ҳаёти ҳақида жуда кам маълумот сақланган.

Адабиётлар рўйхати

1. Абдунабиев А. “Вклад в мировую сивилизасию” Т.1998
2. Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшества” М.1956
3. Болград-Левин Т.М. “Древние сивилизасии” М. 1989
4. История древнего мира - Рассвет древних обшеств, упадок древних обшеств. М. 1988
5. Древний Восток “История, философия, религия, искусство” М. 1996
6. Виргенский В.С “История науки и техники” М. 1977
7. Кузнесова Н.И “Наука в истории” М. 1982

Мавзу бўйича саволлар:

1. ИХ-ХВ асрларда Россия ва Кавказ халқлари фани тарихини магбаларда ёритилиши қисқача изоҳланг.
2. Россия ва Кавказ халқларида табиий, диний билимлар туғилиши ва уларнинг ривожини сабаблар нимада деб биласиз?
3. Россия ва Кавказ халқлари маданиятида меъморчилик, тасвирий санъат ва фанларнинг асосчиларига кимларни мисол келтира оласиз?

ЗАМОНАВИЙ ФАННИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИ.

10-МАВЗУ: Уйғониш даврида фан: Европада фан ривожининг янги босқичи.

РЕЖА:

1. Уйғониш даври ва унинг ўзига хос томонлари.
2. Уйғониш даврида тарих фан, адабиёт, санъат, ҳайкалтарошлик рассомлик ва меъморчилик.
3. Уйғониш даврида тарих ва география фанларидаги кашфиётлар.
4. Буюк географик кашфиётларнинг иқтисодий оқибатлари.

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Уйғониш даври тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалар.

Уйғониш даври тушунчаси, гуманизм, антик ўадриятлар, жаҳолат асри, капиталистик муносабатларнинг вужудга келиши, дастлабки мануфактуралар, буржуа синфнинг туғилиши, фан ва техника ривожи, зиёлилар гуруҳи, адабиёт: Алигйери, Ф.Рабле, У.Шекспир, М. Сервантес, Ж.Бакоччо; хайкалтарошлик ва рассомлик: Леонардо, Микеланжело, Рафаел, геогарфик кашфиётлар: Викинглар,

Б.Диаш, Х.Колумб, А.Веспуччи, В.Гамма, Ф.Магеллан, Ф.Дрейк, кашф етилган мамлакатлар халқлари маданияти, тақдири, фан ютуқлари.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

XVI-XVII асрлар фан тарихида муҳим давр бўлиб, бу даврда ҳозирги замон фани вужудга келди. Унинг асосчилари орасида буюк олимлардан Галилео Галилей ва Иссак Нютонлар ҳам турар еди.

Уйғониш даврида, асосан XI-XVI асрларда ески Ғарбий ва Марказий европа маданиятининг ўрта асрлар кўринишининг ўрнига янги ўзига хос шаклларга ега б ўлган маданият, яъни инсонпарварлик (гуманизм), антик қадриятларга қизиқишнинг уйғониши (шу ердан бу даврнинг номланиши келиб чиққан), схоластиканинг инкор қилиниши, одамнинг имкониятларига, ақлига ишониш кабилар вужудга келди.

Уйғониш даври – бу феодал тузум ичида капиталистик муносабатларнинг вужудга келиши даври бњлиб, бу даврда ҳайкалтарошлик, архитектура, адабиёт, рассомлик ўзига хос тезлик ва юксаклик билан ривожланди.

Уйғониш даври, одамлар онгидаги ўзгаришлар ҳамма мамлакатлардан олдин Италияда бошланди. Италияда маданиятнинг юксалиши янги синфнинг яъни буржуазиянинг вужудга келиши билан боғлиқ еди. Чунки Италиянинг бой шаҳарларида XIV асрларда дастлабки мануфактуралар пайдо бўлди, буржуа синфи туғила бошлади. Буржуазия ўзининг дастлабки ҳукумронлиги давриданољ фан ва техниканинг ривожланишидан манфаатдор еди. Феодаллардан фарљли

ўлароқ буржазия толончилик урушлари ва бошқа ерларни босиб олиш евазига емас, балки савдо-сотиақ ва мануфактуралар орљали бойлик орттиришга интиларди. Мануфактуралар бир-бирлари билан рақобатлашиб, янги механизмлар ва асбобларни ишга солар, аниқ ҳисоблар асосида қисқа муддатда қалъалар, портлар, каналлар қурдилар. Бу еса ўз навбатида ўқимишли кишиларга бњлган талаб ошишига олиб келди. Бухгалтерлар, юристлар, ўқитувчилар, инженерлар ва шифокорлар кўпроқ керак бўла бошлади. Меъморлар данғиллама уйлар қуриб, рассомлар сурат чизиб ва ҳайкалторошлар ҳайкал ясаб, бойларнинг уйларини безар едилар. Шундай қилиб шаҳарларда – ақлий меҳнат билан шуғулланувчи алоҳида кишилар гуруҳи яъни ***зиёлилар*** пайдо бўлди.

Бу даврга келиб олимларни инсон ва унинг кучи, қобилияти, табиат ҳодисалари ва уларнинг сабабларини кузатиш, билиб олиш ва ҳоказолар љизиљтира бошлади. Натижада шу даврларда европада дастлабки музейлар, ботаника ва зоология боғлари ва бошқа бир қатор илмий йўналишлар пайдо бўлди.

Гуманистлар (гуманус-лотинча – инсоний) феодал тартибларни қоралаб, одамларни табақаларга бўлишга қарши чиқсаларда, аммо мавжуд тузумни бутунлай рад қилмайдилар, уни тузатишни хаёл қиладилар.

Кўпгина гуманист ёзувчилар черковга, папаларнинг очкузлигига қарши чиқсаларда, аммо диндан алоњани узмадилар. Уларнинг баъзилари динни «авом» халқни итоатда тутиш воситаси деб ҳисоблардилар. Гуманистларнинг черков қоралаган ва унитилаёзган қадимги Юнонистон ва Рим маданиятига бўлган қизиқишининг уйғониши янги маданий даврнинг «Уйғониш даври» деб аталишига олиб келди. Улар Қадимги давр билан Уйғониш давригача бўлган оралиқни «жаҳолат асри» деб, унга «Ўрта асрлар» деб ном қуйдилар. Ўзлари яшаган замонни еса «Янги замон» деб атадилар.

Шундай љилиб илм-фаннинг монастирлар ва университетлар доирасидан ташљарига, яъни саводли кишилар доирасига кенгрољ ёйилиши «Уйғониш даври» фани ва маданиятида ғоят буюк бурилиш бўлди.

XIII-XIV асрлардаёқ «Уйғониш даври» намоёндаларидан бири машҳур италян шоири, италия адабий тилининг тузилишига катта ҳисса қўшган Данте

Алигери (1265-1321) яшаган ва ижод қилган еди. Унинг машҳур уч қисмдан иборат (Илоҳий комедия) «Божественная комедия» номли поемасида жаннат ва дўзахга саёҳат қилинади. Данте ўрта асрнинг охирги ва янги замоннинг биринчи шоирларидан ҳисобланади, шунингдек, Данте фалсафа ва сиёсат билан ҳам шуғулланган.

Уйғониш даврининг яна бир машҳур сатирик ёзувчиси Франсуа Рабле (1494-1553) ҳисобланади. Унинг беш томли «Гаргантюя ва Пантагрюел» романи уйғониш даври маданиятининг енсиклопедик ёдгорлиги ҳисобланади. Ф.Рабле ўз асарида феодал урушларни, қирол ҳукуматини, дворянларни, суд амалдорларини танқид қилди ва феодал давлат қонунларини фош қилди. Романда Папа ва унинг садоњатли љуллари яшаган «Папемания» ороли тасвирланиб, черков, папа ва католиклар билан протестантлар ўртасига кураш масхара қилинади.

Уилям Шекспир (1564-1616) машҳур инглиз драматурги. Унинг трагедиялар, комедиялар ва драммалардан иборат 37 та машҳур асарлари бутун дунё театрлари саҳналарини забт етди. Шекспир ўзининг «Гамлет», «Отелло», «Қирол Лир», «Ромео ва Жулйетта» ва бошқа трагедияларида инсоннинг улуғлигини, у барча оламнинг кўрки – еканлигини хитоб қилади. Шекспир феодал тузумининг ёвузлигини танқид қилиб, унинг ҳатто инсон ҳис-туйғулари, муҳаббатига ҳам аралашаётганини ўз асарларида ёритиб беради.

Буюк испан гуманист ёзувчиси Мигел де Сервантес Сааведрани(1597-1616) бутун дунёга машҳур қилган унинг «Дон Кихот» романидир. Сервантеснинг бу асарида хўрланганлар ва мазлумларнинг ҳимоя қилиш, ёвузлик ва адолацизликка қарши кураш жараёни тасвирланади.

Шунингдек, Петрарка, Бакоччо, Ариосто, Еразм Роттердамский ва бошқаларнинг асарларида ҳам Уйғониш даврининг ғоялари акс еттирилди.

Уйғониш даврида тасвирий санъат, рассомлик, ҳайкалтарошлик, меъморчилик юксак даражада ривожланиб, ўтган ўрта асрлар санъатидан ўзининг реалийлиги, ҳаётийлиги ва инсонийлиги билан фарқ қиларди. Флоренсия шаҳри – бутун Италиянинг маданий маркази бўлиб, бу йерда Уйғониш даври архитектураси вужудга келган еди ва кейинчалик бу янги тенденсия бутун Италия бўйлаб сўнгра бошқа мамлакатларга ҳам ёйилган еди.

Флоренсиялик Леонарда да Винчи (1452-1519) Италиядаги Уйғониш даврининг енг буюк арбобларидан бири еди. У рассом, ҳайкалторош, меъмор, инженер-ихтирочи, музикачи ва шоир бўлсада, аммо рассомлик унинг асосий санъат тури ҳисобланарди. Бу йерда у айниқса катта ютуқларга еришди. Бунинг исботи бўлган унинг љаламига мансуб 1483-1494 йилларда ишланган «Мадонна в скалах», «Тайная вечеря» (1495-1497), тахминан 1503 йилда ишланган Мона Лиза (ёки Жоконда) каби асарлари бутун дунёга машҳур. Леонарда гениал рассом бўлибгина қолмай, балки санъат назарияси билан ҳам шуғулланган. Унинг ўлимидан сўнг «Трактат о живописи» (рассомлик ҳақида трактат) номли асари чоп етилди. Бу асар Леонардонинг шогирди Мелси томонидан у қолдирган қўлёзмалар ва чизмалар асосида яратилди.

Леонардо да Винчининг илмий ва инженерлик қизиқишлари доираси жуда кенг еди. У математика, механика, физика ва астрономия, исман оптика, гидравлика ва геология, ботаника одам ва ҳайвонлар анатомияси ва физиологияси билан шуғулланган. Леонардо инженерлик соҳасида катта фаолият кўрсатиб, унинг чизма дафтарларида токарлик ва тўљимачилик дастгоҳларининг ҳам, ип йигириш чархи ва (метални ишловчи станок) печат қилувчи машинани ҳам, йер ковлагич машина, юк кўтаркич асбоблар ва дарахтни љайта ишловчи станокларни ҳам чертёж ва расмларини кўриш мумкин. Леонардо учувчи аппаратларни конструксия љилди, геликоптер ва парашют, вертолёт, сув ости кемаси ва аквалангчилар кийимлари лойиҳасини тузган. Леонардо илмий кузатишлар натижасида «Донишмандлик – тажриба маҳсули» - деган фалсафий қарашни илгари суради. Леонардо мустақил фикрли киши бўлгани учун бутун умр сарсонгарчиликда юриб, Франсияда вафот етади.

Уйғониш даври инсониятга яна бир қанча буюк ва ажойиб арбобларни йетказиб берди. Булардан бири италиялик ҳайкалторош, рассом, меъмор, ҳарбий инженер, ва шоир Микеланджело Буонарроти (1475-1564) еди. Унинг машҳур «Довуд» ҳайкали мармартошдан ясалган бўлиб, унинг баландлиги 5,5 метр еди. Микеланджело Римдаги авлиё Пётр соборини қуришда қатнашади. У соборнинг жуда катта гумбази лойиҳасини тузади.

Уйғониш даврининг яна бир арбоби италиялик рассом ва архитектор Рафаел Санти (1483-1520) еди. У дастлаб Флоренсияда яшаб ижод қилди. Сўнгра Римга таклиф қилиниб, авлиё Пётр соборини қуришга раҳбарлик қилди. Рафаелнинг енг машҳур расмларидан бири бу «Сикстин мадоннасидир».

Шунингдек, италиялик рассомлар Тисиан Вечеллио (1477-1576); Веронезе Паоло (1528-1588); Тинторетто Якопо (1518-1594); Голландиялик рассомлар: Ян Ван Ейк (1390-1441); Ван дер Вейден Рогир (1400-1464); Врейгел Питер (1525-1568); Рембранд ван Рейн (1606-1669); Фламандиялик рассом ва ҳайкалторош Пауел Рубенс Петер (1577-1640); немис рассоми Дюрер Албрехт (1471-1528); Франсуз рассомлари: Фуке Жан (тах. 1420-1480); Ҳайкалторош Гужан Жан (тах. 1510-1568); Клуе Франсуа (тах. 1505-1527) ва бошқалар Уйғониш даврининг йетук намояндалари ҳисобланади. Шундай ьилиб, Уйғониш даврининг буюк санъаткорлари ҳозир ҳам кишиларни қойил қолдираётган нодир асарлар яратдилар.

Биз юқорида айтганимиздек, капиталистик ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланиши ўз навбатида фан тараққиётига ҳам туртки берди. Масалан, тарих ва география фанлари соҳасида ниҳоятда катта ютуқларга еришилди. 982 йилда исландиялик (Викинг) денгизчи Ейрик Рауди Гренландияни кафш етди ва унинг соҳилларида ўз манзилгоҳларини қурди. Унинг ўғли Лейф Ейриксон (Бахтли) 1001 йилда тахминан Шимолий Америка қирғоқларига (40^0 с.ш.) ва ҳозирги Филаделфия раёнларига борди.[1]

XV асрда йевропаликлар олтин қидириб топиш учун узоқ мамлакатларга илмий сафарлар уюштира бошладилар. XV аср охирларига қадар йевропаликлар жаҳоннинг фақат уч қитъасини европа, Осиё ва Африкани билардилар. Аслида скандинавиялик денгизчилар (Ерик Рауди ва Лейф Ериксон) X аср охири ва XИ аср бошларида Гренландияни кашф етиб, у йердан Шимолий Америкагача борган бўлсаларда, европанинг бошқа мамлакатлари бундан бехабар еди. Кейинроқ бу кашфиётни ҳатто Скандинавиялик денгизчиларнинг ўзлари ҳам унитиб юборган едилар.

[1] Kirillin V.A. Stranicы istori nauki texniki». M. 1986. 129 bet.

Дастлаб Ҳиндистон ва Хитой билан бўлган савдони араблар ўз қўлларига киритиб олгандилар. Сўнгра Турклар 1453 йилда Константинополни босиб олгач, европаликларнинг Шарқ билан савдоси янада қийинлашди. Турклар истилоси Йевропадан Осиёга бориладиган янги йўлларни қидириб топишни тезлаштирди.

Португалларнинг Бартоломео Диаш бошчилигидаги експедисияси (1487-1488 й.) Африканинг жанубий чеккаси ёнидан айланиб ўтиб, Ҳинд океанига чиқади. Йўл машаққатидан чарчаган матрослар сафарни давом еттиришдан бош тортадилар. Африканинг жанубидаги бурунни улар «Яхши умид бурни» деб атадилар.

Ҳиндистонга ғарб томондан сузиб боришга уринган биринчи денгиз сайёҳатчиси италиялик Христофор Колумб (1452-1506) еди. У Италиянинг Генуя шаҳрида тўқувчи оиласида туғилади. 1485 йил Колумб Испаниянинг Кастилия шаҳрига кўчиб боради. Йернинг шар шаклида еканлигини билган Колумб европада Ҳиндистонга енг қисқа йўлни очиш учун одатдагидек шарққа емас, балки ғарбга сузилса бас деб ҳисобларди.

Ниҳоят 8 йилдан сўнг Испан қироли бундай денгиз експедисиясига рухсат беради. Колумб Атлантика океани бўйлаб ғарбга 4 маротаба денгиз експедисияси уюштиради.

1. Биринчи експедисия 1482 йил 3 августда Испаниядаги Картахен шаҳри яқинидаги Палос қўлтиғидан сафарга жўнаб кетди. Икки ойдан ортиқроқ (70 кун) давом етган сузишдан сўнг Колумб Марказий Америка соҳилларига йетди. Биринчи експедисия даврида Колумб Америка материгигача боролмади. Унинг експедисияси Сан-Салвадор оролини, сўнгра Багам архипелагидаги Куба ва Гаити ороллари кашф етди. 12 октябр 1492 йил Сан-Салвадор оролининг очилиши куни ва унинг соҳилига експедисия аъзоларининг тушиши – ***Америка кашф қилинишининг расмий санаси ҳисобланади.***
2. Иккинчи експедисия 1493-1496 йилларда амалга оширилиб, унинг таркибида 17 та кема ва 1,5 минг киши бор еди. Бу експедисия ҳам Америка материкига қадам қўя олмади. Бу сафар Доминик ва Гваделупа ороллари,

Кичик Антил архипелагининг бир қатор ороллари, Харденес-де-ла архипелаги Пуерто Рико, Ямайка, Пинос каби ороллар кашф етилди. Колумб Гаити оролининг ички қисмига босқинчилик юришлари қилди ва 11 июн 1496 йил Испанияга қайтди.

3. Учинчи експедисия (1498-1500) 6 кемадан иборат бўлиб, бу сафар Жанубий Америка соҳилларигача яъни Ориноко дарёси делтаси раёнига (ҳозирги Венесуела) қадам қўйилди. Шунингдек, Тринидад ва Маргарита ороллари кашф қилинди.
4. Колумбнинг 4-чи ва охирги експедисияси 1502-1504 йилларда бўлиб, унда 4та кема қатнашди. Колумб ҳали ҳам Ҳиндистонга бўлган ғарбий йўлни изларди. Бу сафар Марказий Америка қирғоқларигача ҳозирги Гандурас, Никарауга, Коста-Рика ва Панама территорияларига борилди. Мартиника ороли кашф қилинди.

Колумб янги қитъа кашф етганлигини умрининг охиригача ҳам билмаган еди. У бу йерларни Ҳиндистон, аҳолисини еса ҳиндулар деб атади. Шу сабаб Америка туб аҳолисини «индейес»лар деб аташ расм бўлиб қолган.

Колумб кашфиётлари бу янги ерларда испан колонияларининг вужудга келишига олиб келди. Маҳаллий туб аҳоли даҳшатли равишда қирила бошланди.

Колумб кашф қилган ерларнинг янги қитъа еканлигини Флоренсиялик денгизчи Америго Веспуччи (тах. 1451-1512) исбот қилди. Америго биринчи бўлиб бу йерларни янги континент еканлиги ҳақидаги фикрларни айтди ва уни «Янги Дунё» деб атади. 1507 йил Лоторингиялик картограф Валдземюллер бу янги континентни Америго Веспуччи номи билан «Америка» деб атади. Бу ном тан олиниб, кейинчалик Шимолий Америкага ҳам тарқалди.

Португалиялик денгизчи Васко да Гама (1469-1524) биринчи бўлиб Йевропадан Жанубий Осиё мамлакатларига денгиз йўлини очди. 1497 йилда Васко да Гама бошлиқ 4 та кемадан иборат експедисия Лиссабондан Ҳиндистон томонга йўлга отланади. Яхши умид бурунидан ўтиб, експедесия кемалари Сомалининг Молинди портида тўхташади. Бу йерда Васко да Гама Ҳинд океанини яхши биладиган араб денгизчиси Аҳмад ибн Мажидни бортга олади ва у денгизчиларни Жанубий Ҳиндистон қирғоқларида жойлашган Каликутта

шаҳрига олиб боради. Шундай қилиб, 1498 йил май ойида Васко да Гама ҳинд рожаси ҳабулида бўлади ва матросларга соҳилдан мурч, долчин ва бошқа зираворлар сотиб олишни буюради. Икки йиллик сафардан сўнг 1439 йилда Лиссабонга қайтган експедисия матросларининг ярмидан кўпи ҳалок бўлади. Шунга қарамай сафарга сарф қилинган маблағга қараганда 60 марта ортиқ фойда олинади.

Васкода Гаманинг Ҳиндистонга қилган иккинчи експедисиясида 20 та кема сафарга отланди. Каликут шаҳридан шимолроқда ҳинд қирғоқларида португалларнинг таянч базалари ташкил етилади. Каликут шаҳри босиб олиниб, талон-тарож қилинади. Бу хизматлари учун Васко да Гама 1524 йилда Ҳиндистоннинг висе-қироли қилиб тайинланади.

ернинг шар шаклида еканлигини узил-кесил исботлаб берган дунё айлана биринчи илмий саёҳатни португалиялик ва испаниялик денгизчи Фернандо Магеллан (тахминан 1480-1521 йиллар) амага оширди.

Бешта кемадан иборат Магеллан експедисияси 1519 йилда Испания жанубидаги Санлукар-де-Баррамеда портидан сафарга отланди ва ғарб томонда Жанубий Америка қирғоқлари бўйлаб сузиб 1520 йилда Ла-Плата қўлтиғига йетиб борди (бу қўлтиқда Буенос-Айрес жойлашган). У йердан кемалар Жанубий Американинг шарқий соҳиллари бўйлаб жанубга тамон сузишди ва саёҳатчилар соҳил бўйлаб узоқ вақт сузиш давомида ўзларига нотаниш улкан кенгликни (обширнойе плато) кўришди ва уни Патагония деб аташди.

Саёҳатчилар Атлантика океанининг жанубий қисмида Жанубий Америка қирғоғидаги Сан-Хулиан бухтасида қишлаб сўнгра яна жанубга енди 4 та кемада отланишди. Експедисия муҳим географик кашфиётни амалга оширди, яъни Жанубий Америка материгининг жанубий учи ва Оловли Йер архипелагининг ўртасидан ўтувчи ҳамда икки океанни (Анлантика ва Буюк ёки Тинч) туташтирувчи канални топишди. Кейинчалик бу бўғоз Магеллан бўғози деб аталди.

Експедисия кемалари шу канал орқали енди учта кемада янги океанга чиқишди. Магеллан експедисияси яна бир муҳим географик кашфиётни амалга оширди, яъни Осиё ва Америка қитъаси ўртасида ер юзидаги енг катта океан

мавжудлигини кўрсатди. Тўрт ойлик денгиз сафари вальтида об-ҳаво яхши еди, шунинг учун денгизчилар бу океанни Тинч океани деб атадилар. Аммо озиқ-овқат ва чучук сув деярли тугаганлиги денгизчиларни жуда қийин аҳволга солиб қўяди. Кўпгина матрослар синга касаллиги билан билан касалланиб ўладилар. Ниҳоят експедисия Филиппин ороллариga бориб йетди. Бу ерда Магеллан маҳаллий аҳоли билан бўлган жангда ҳалок бўлди. Дунё айлана сайёҳатда 5 кемадан фақат 1 тагина кеманинг Ватанга қайтиши билан якунланди. «Виктория» номли бу кеманинг капитани Елкано еди. У Магелан вафотидан кейин експедисиянинг бошқарди. «Виктория» Ҳинд океанидан ўтиб, Яхши умид бурнини айланиб ўтади ва шундай қилиб Санлукар-де Баррамеда портига қайтиб келади. Шундай қилиб Магеллан экспедисиясининг 965 кишилик командаси бўлган бешта кемасида фақат биттасигина 18 та касал денгизчи билан ўз ватанига қайтиб келади.

Магеллан експедисияси муҳим географик кашфиётлардан ташқари ернинг шар шаклида еканлигини исботлайди, шу билан бирга Йер юзасининг катта қисми океан ва денгиз сувлари билан қопланганлигини ва у ягона дунё океанини ташкил етишини ҳам исботлади

Бироқ фан юзасидан ижобий ҳисобланган бундай географик кашфиётларнинг португаллар ва испанлар кашф қилган мамлакатлар халқлари тақдиридаги салбий томонларини ҳам биз билиб қўйишимиз зарур. Чунки кашфиётчилар ортидан бу мамлкатларга осонгина бойлик ортириш мақсадида минг – минглаб истелочилар бора бошлади. Улар бўйсундирилган мамлакатларни талаб бойлик ортиришарди. Янги кашф етилган мамлкатлар соҳилига биринчи бўлиб солдат, савдогар ва поп қадам қўярди. Истелочилар ҳақида «улар қўлларида бут ва дилларида олтинга ҳирс билан борарди» деб гапиришар еди.

Португалия қироли томонидан Ҳинд океанига кетма – кет юборилган ҳарбий кемалар ёрдамида арабларнинг Ҳинд океанидаги устунлигига барҳам берилди ва енди португаллар Ҳиндистонга бориладиган денгиз савдо йўлини ўз назорати остига олдилар. Улар араб ва ҳинд кемаларини талар ва денгизга чўктириб юборар, асирларни қул қилиб сотар еди. Уларнинг рухсатисиз бирорта

кема Ҳинд океанида сузолмас еди. Португаллар зираворга бой ўлкаларни излаб Зонд ва Молукка ороллариг бордилар, сўнгра янада шарқроққа сузиб Хитой ва Япония соҳилларигача йетдилар.

Шарқ зироворларини европа бозорларига олиб келиб сотишдан жуда кўп фойда олаётган португаллар зировор нархи унинг кўплигидан бозорда тушиб кетмаслиги учун бир йилда беш-олти кема юк олиб келишарди, холос. Агар ҳосил далада м ўл бўлса, ортиқчасини ёқиб ташлашарди.

Испания ҳукумати ҳам Америкадан олтин топиш учун у ерга илмий експедисияларини юбораверди. Масалан, 1519 йилда Кортес бошлиқ 400 кишилик ҳарбий отряд астеклар юрти Мексикани, Писарро бошлиқ 200 кишилик яна бир қуролланган отряд инклар мамлакати Перуни ваҳшийларча босиб олдилар ва маҳаллий ахолини аёвсиз равишда ўлдирдилар.

Теночтитлан ва Куско подшоликларининг олтин хазиналарини қўлга киритган истилочилар ўлжани тақсимлашда олтин ва кумушдан ясалган юксак санъат асарларини еритиб ёмби қилдилар ва ўз юртларига ташиб кетдилар. Шу тариқа фан учун ўта муҳим бўлган Америка ҳалқларининг қадимги маданияти ваҳшиёна суратда ёқъ қилинди. Ҳатто, XVI аср ўрталарида Куба ва Кариб денгизидаги айрим ороллариниг туб аҳолиси битта қўймай қириб ташланган.

Шундай қилиб, буюк географик кашфиётлар натижасида савдо йўллари Ўрта йер денгизи орқали ўтадиган қитъалараро савдо йўллари яъни жаҳон савдоси вужудга келди. Бу жараён Йевропа давлатларида савдо-сотиқ ва товар ишлаб чиқаришнинг ўсишига ёрдам берсада, бироқ Америка, Осиё ва Африка ҳалқлари учун кулфатлар олиб келди.

Енди яна XV-XVI асрдаги муҳим географик кашфиётларнинг ва тадқиқотларнинг фан тараљљиётидаги ютуқларига қайтамиз. Христофор Колумб, Васко да Гама ва Фернандо Магеллан саёҳатларидан кейин ҳам денгизчилар океан узра ҳар томонга сузиб юришни давом еттирдилар. Шу тариқа XVII аср бошларида яна бир янги қитъа – Австралия кашф қилинди. Инглиз қароқчиси Френсис Дрейк Магелландан кейин иккинчи бўлиб дунё айлана саёҳатни амалга оширди. Рус овчилари Шимолий Осиёнинг инсон оёғи йетмаган

жойларини кашф етдилар ва Тинч океани соҳилларига чиқдилар. Натижада география фани соҳасида ниҳоятда катта ютуқларга еришдилар.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Уйғониш даври ва унинг ўзига хос томонларини гапириб беринг.
2. Уйғониш даврида тарих фан, адабиёт, санъат, ҳайкалтарошлик рассомлик ва меъморчиликнинг ривожланиши сабаблари нимада?
3. Уйғониш даврида тарих ва география фанларидаги кашфиётлар ривожланишини таҳлил қилиб беринг.
4. Буюк географик кашфиётларнинг иқтисодий оқибатлари нимада?

11-МАВЗУ: АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МАРКАЗИЙ ОСИЙОДА ФАН ВА УНИНГ РАВНАҚИ.

Режа:

4) Амир Темур ҳомийлигида Марказий Осиёда фан ва маданиятининг юксалиши
5) Темурийлар даврида тарих, математика, география ва тиббиёт тараққиёти
6) Мирзо Улуғбек Академиясининг илмий фаолияти

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Амир Темур ва темурийлар даври тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалари:

Амир Темур, Шаҳрисабз, Хўжаилғор, 1336 йил 9 –апрел, Тарағай Баҳодир, Такина бегим, Сулук ул-мулк»(«Подшоларга қўлланма»), «Тузуклар», Темур фан ва маданиятнинг ҳам жонкуяр ҳомийси, Ибн Арабшоҳнинг «Ажойиб ул-мақдур фи тарихи Таймур» («Темур тарихида тақдир ажойиботлари») номли асари, Журжоний, Мухаммад Порсо, Ибн Халдуннинг «Китоб ул-ибор» (Ибратли мисоллар китоби) ва «Девон ул-мубтадо ва-л-хабар фи айёми-л-араб ва ва-л-ажам ва-л-бербер ва ман ўсараҳум мин завий султон ул-акбар» (Муқаддима).

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Ўзлигини англашга бел боғлаган ҳар бир халқ ва миллат аввало буюк аждодлари, сиёсий, ҳарбий арбоблари, ва улуғ алломаларининг мамлакат, қолаверса жаҳон тарихида тутган ўрни, хизматларини еъзозлашни ўрнига қўяди. Ана шундай кишилардан бири бу буюк соҳибқирон Амир Темур бўлиб, унинг заковати, мардлиги, жасорати, ватанпарварлиги, топқирлиги, илм-фан ҳомийси еканлиги, темир иродавий хусусиятлари биз ёш авлодлар учун ибрат, ҳаёт мактаби, Ватанга хизмат қилиш намунаси бўлиб қолиши лозим.

Улуғ бобомиз Амир Темур кўҳна Шаҳрисабзга қарашли Хўжаилғор қишлоғида 1336 йил 9-апрел куни туғилган. Отаси Тарағай Баҳодир Марказий Осиёнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта нуфузга ега бўлган барлос қавмидан чиққан ўртаҳол беклардан бўлиб, Чиғатой хонларидан бўлган Қозонхон (1338-

1346) лашкарида хизмат қиларди. Онаси Такина бегим еса Бухоролик машҳур фақиҳ Тож аш-шариа (шариат тожи) тахаллуси билан машҳур бўлган Убайдулла ибн Маъсуднинг қизи еди.

Тарихчи олим Бўрибой Аҳмедовнинг таъкидлашича ўша замонларда хонзода, шаҳзода ва бекзодалар ёшлигидан махсус устозлар томонидан от чопиш, ҳарбий илмларни ўрганиш, ов, салтанат тебратиш, яъни амалдорларни танлаш ва ўз ўрнига қўйиш, ҳукумат ишларини юритиш, фуқороларнинг арз-шикоятларини ешитиш ва ҳукм чиқариш каби билимларни ўрганганлар. Бунга «Сулук ул-мулк»(«Подшоларга қўлланма»), «Тузуклар» ва бошқа бизгача йетиб келган асарлар гувоҳлик беради.

Демак, албатта, Темур ҳам ёшлигидан шу илмларни касб етган. Тарихий китобларда Темур 7 ёшидан Қуръонни ёд билган, 12 ёшида болаларча ўйинлардан орланадиган, 16-18 ёшида қиличбозлик, найзабозлик ва ов қилиш санъатини моҳир егаллаганлиги ва 20 ёшида абжир чавондоз бўлиб йетишганлиги таъкидланади.* Амир Темур ўзининг кейинчалик қўлга киритган барча зафарларини пиру устозлари Мулла Алибек, Шайх Шамсуддин Кулол, Шайх Зайниддин Абу Бакр Таёбодий ва Мир Саййид Барака номлари билан боғлаган еди.

1. Аҳмедов Б. Амир Темур дарслари., Т., 2000. 6-бет.

2. Каримов Ш., Шамсуддинов Р. Ватан тарихи. Т., 1997. 354- бет.

Соҳибқирон Амир Темур тарихан ўша мураккаб вазиятда ХИВ асрнинг 60-йилларида сиёсат майдонига чиқади, яъни ўзаро феодал тарқоқлиқ урушларига барҳам бериш, мамлакатни муғул истибдодидан озод етиш учун марказлашган кучли давлат тузиш заруратини биринчилардан бўлиб англаб йетади. Темурнинг ҳақ ва адолат йўлида бошлаган бундай қутлуғ ишининг шиори «Рости-русти» бўлиб, унинг маъноси «Ҳақгуй бўлсанг нажот топасан» демакдир. Шу тариқа Мовароуннаҳрни муғул зулмидан озод қилишни ва марказлашган кучли давлат тузишни ўз олдига бош мақсад қилиб қўйган Темур ўзининг барча фаолиятида шунга амал қилиб яшади.

Илм-фан ва маданият салтанат учун қанчалик зарурлиги ҳис қилган Амир Темур олим ва фозил кишиларни ўзига дўст тутган, уларнинг иззат-ҳурматини

ўрнига қўйган, давлатни идора қилишда уларнинг кенгаш ва маслаҳатларидан фойдаланган. Қарийб 150 йиллик мўғул истибдоди даврида илм-фан тушкунликка учраб, фақат Амир Темур даврига келиб мамлакатда осойишталик ўрнатилди, тарихий-маърифий урф-одатлар қайта тикланиб, Темур фан ва маданиятнинг ҳам жонкуяр ҳомийси бўлиб майдонга чиқди. Темур ўз саройига илму-фаннинг турли соҳалари бўйича иқтидорли олимларни жалб етади. Темурнинг ўзида ҳам илмга зўр иштиёқ бўлганлиги ҳақида ҳатто франсуз муаррихи Алфонс де Ламарти шундай деб ёзган: «Амир Темур дин, тиббиёт, тарих, ҳуқуқ ва астрономия илмининг билимдони, кўп қўлланувчи уч тил – туркча, форсча ва арабчани ғоят мукаммал билган, зарофат ва қудрат ила ёзиш маҳоратини пухта егаллаган бир ҳукмдор еди.»* Шунингдек Темурнинг илмга қизиқиши ҳақида Султония йепископининг хотираларида шундай дейилади: «Темур, айниқса, тарихни, фиқҳ ва ҳарбий илмни яхши билар, меъморчилик, фалсафа, табобат ва юлдузшуносликка қизиқар, шеърият ва мусиқани ёқтирар, ўзи ҳам шеърлар ўқир еди. Темур ўз она тили- турк-ўзбек тилидан ташқари форс ва араб тилларида бемалол сўзлашган.»* Амир Темурнинг илм-фан ва олимларга қай даражада муносабатда бўлганлигини унинг «Тузуклари»да келтирилган маълумотлардан ҳам билса

1. *Яхшиликов Ж., Аҳадов Ш., «Темурийлар маънавияти» Т., 1999. 74 бет.*
2. *Султония йепископининг Амир Темур ҳақида хотиралари. Форс тилидан Ҳазратқулов Ж. таржимаси. Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1995, 23 июн, 2 бет.*

бўлади. Масалан: «Сарой кенгашларида тахтнинг ўнг томонида илм аҳли ҳам саййидлар, қозилар, улуғлар ва ашрофлар қаторида жой олганлар».

Амир Темур олим ва фозил кишиларни ўзига дўст тутган ва буни ўз авлодига ҳам васият қилиб кетган. Масалан: «Тузукларда» шундай деб ёзилган: «бахтли фарзандларим ва қудратли набираларимга маълум бўлсинким, мен саййидлар, уламо, машойих, оқилу донолар, муҳаддислар, тарихшуносларни сара ва еътиборли одамлар ҳисоблаб, иззату-ҳурматларини ўрнига қўйдим».

Тарихдан маълумки Шарқ мамлакатларида давлат бошлиқлари ўз саройларида иқтидорли олиму шоирларни тўплаганлар, давлат аҳамиятига молик

масалалар хусусида улар билан кенгашиб турганлар. Соҳибқирон Темурнинг ҳам мазкур анъанага риоя қилганлигини фаранг муаррихи Л. Лянгле ҳам таъкидлаб шундай ёзади: «Темур олимларга серилтифотли еди. Билимдонлиги билан бир қаторда софдиллигини кўрган кишиларга ишонч билдирарди. У тарихчилар, файласуфлар, шунингдек, илм-фан, идора ва бошқа ишларда билимдон бўлган барча кишилар билан суҳбатлашиш учун кўпинча тахтдан тушиб, уларнинг ёнига келарди. Негаки, Темур бу соҳаларга ғамхўрлик қилишга асосий еътиборни берар еди.»* Шу билан бирга Амир Темурнинг қайси мамлакатни забт етмасин, у йердан олиму фозиллар, елга танилган санъат аҳлини ва турли туман касб-ҳунар егаларини Самарқандга олиб келганлиги тарихдан маълум. Масалан, Ибн Арабшоҳнинг «Ажойиб ул-мақдур фи тарихи Таймур» («Темур тарихида тақдир ажойиботлари») номли асарида ана шундай олимлардан баъзилари ҳақида қисқа, лекин ўта қимматли маълумотлар келтирилган. Масалан, «Ўз салтанати кунларида Темур Самарқандга фақиҳ олимлардан мавлоно Абдулмаликни ҳосил етган еди – у «Ҳидоя» соҳиби (Бурҳониддин ал-Марғиноний)нинг авлодидан бўлиб, мударрислик қилар, шатранж ва нарддан таълим берар ҳамда ягона бир ҳолатда шеър ва назм етарди.» Шунингдек «Темурнинг муҳаққиқ (олим)лардан мавлоно Саъуддин ат-Тафтазонийни—у 791 йилнинг муҳаррам (1389 йил январ) ойида Самарқандда вафот етди ва Саййид Шариф Муҳаммад Журжонийни—у Шерозда вафот етди , ҳамда му-

1. *Темур тузуклари. Т., 1991. 90 бет.*
2. *Ўша асар. 53-55 бетлар.*
3. *«Жизн Темура», Сочененийе Лянгле. Перевод Н. Суворова.- Т., 1980. стр.41*

ҳаддис олимлардан Шайх Шамсуддин Муҳаммад ибн ал-Жазорий (Темур уни Румдан олиб келган) ва бошқаларни Самарқандга олиб келди.» «Мана шулар – деб ёзади Ибн Арабшоҳ – мен таниб, зикрию исми хотиримга келган кишилардурлар. Аммо мен билмаган ёинки билгану бироқ зикрию исми хотиримга қолмаган кишилар сон – саноқсиз бўлиб, ҳисоб-китобдан хориждур. Хулласи калом, Темур ҳар бир фойдали жонни йиғиб, нимаики бўлса сарасини Самарқандга келтирди. Натижада, Самарқандда ҳар бир ажойиб фан аҳли намояндасидан ва санъатлар ғаройиб услубидан, фазилати пешонасида нишона

бўлиб, ўз тенгқурларидан устун турган ўз соҳасида аллома кишилар йиғилган еди».

Шундай қилиб Амир Темур даврида Самарқандда илм-фаннинг ривожланишига, айниқса, машҳур файласуфлардан Саъдуддин бин Умар ат-Тафтазоний ва Мир Саййид Шариф ал-Журжоний катта ҳисса қўшдилар. Ўз даврининг кўзга кўринган файласуфи, фиқҳшуноси ва қомусий олими бу -- Саъдуддин бин Умар ат-Тафтазоний (вафотини Фасихий (Мужмал, 174 бет) 787 (1386) йил, Хондамир (Ҳабиб ус-сияр, 88 бет) 797 (1394-1395) йил деб кўрсацаларда, ҳозирги адабиётларда Ибн Арабшоҳ ёзганидек 1389 йил деб келтирилади. Мас: А.Ўролов, М.Ҳожихонов. «Темурийлар маънавияти ва маданият». 54 бет.) бўлиб, у асли Хуросоннинг Нисо шаҳри яқинидаги Тафтазон деган жойда таваллуд топади. Тафтазоний 16 ёшидан араб тилини, тафсир, фиқҳ, мантиқ, ислом ақидаларини мукаммал ўрганади. Шунингдек бошқа илмларда ҳам замонасининг ягона кишиси бўлган Тафтазоний Темур саройида ўтказилиб туриладиган илмий дискуссияларнинг фаол иштирокчиси бўлган қомусий олим еди.* У Ғиждувон, Туркистон, Серахс, Ҳирот ва бошқа шаҳарлардаги мадрасаларда мударрислик қилади. Умрининг охирги йилларини Самарқандда Темур саройида ўтказади. Тафтазоний илмнинг кўп соҳаларида, мантиқ, сарфу наҳв, фиқҳ, калом, иншо, геометрия ва бошқа илмларда ижод етганлигини Ж.Яхшиликов ва Ш.Аҳадовлар ҳам ўзларининг «Темурийлар маънавияти» номли асарида қайд етадилар. Мас: унинг «Ас-саъдия», «Таҳзиб ул-мантиқ ва ал-калом», «Ал-иршод ал-ходи» каби асарларидан бири (авторлар бу йерда айнан қайси асар еканлигига аниқлик киритмаганлар) чизиқларнинг

1. *Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. Т., 1992., 85-87 бетлар.*
2. *Катюкова. Т.В. История науки. Т., 2002., стр. 47.*

параллелига бағишланган бўлиб, Тафтазоний унда Йевклиднинг машҳур бешинчи аксиомасини шарҳлашга ҳаракат қилади ва икки тўғри чизиқни учинчи тўғри чизиқ кесганда ҳосил бўладиган бурчаги унга қўшни бўлмаган икки бурчагининг йиғиндисига тенг келиши зарурлигини исботлаб кўрсатади. Шу жараёнда у ўткир ва ўтмас, қўшни ва ёйиқ бурчакларнинг бошқа бир қатор хоссаларини ҳам таърифлайди ҳамда далиллайди.

Саъдуддин Тафтазоний ҳақида академик Ботирхон Валихўжайев ҳам ўз илмий тадқиқотларида қўйидагиларни ёзиб қолдирган. Мас: «Саъдиддин Маъсуд ибн Умар ал-Тафтазоний (1322-1390) ўз даврининг қомусий билимли аллома мударрисларидан бўлиб, у соҳибқирон Амир Темур таклифлари билан 1374-1375 мелодий йилда Самарқандга келиб, Идигу Темур мадрасасининг мударриси сифатида фаолият кўрсатди. Бу давр орасида кўпгина иқтидорли шогирдлари жумладан Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Ҳизрий, Шоҳ Фатҳуллоҳ Шервонийларни йетиштирди. Саъдуддин Тафтазоний мударрислик фаолияти билан бир қаторда илмий тадқиқотларни ҳам самарали тарзда давом еттириб кўпгина машҳур асарларни ҳам ёздики, улар мадрасаларда ўқитилиш билан бирга қатор шарҳларнинг ёзилишига ҳам асос бўлганлар. Ана шундай машҳур асарларидан «Мифтоҳ ул-улум» (Илмлар калити), «Ал—мухтасар ал-маоний» (Маоний илмининг мухтасар баёни), «Ал-мутаввал», «Шарҳ рисола ал- шамсия», «Шарҳ ақоид ал-Насафия» еслатиш мумкин»* Олимнинг таъкидлашича Саъдиддин Тафтазонийнинг асарлари фақат Самарқанд мадрасаларида ўқитилибгина қолмай, узоқ йиллар давомида асосий ўқув қўлланма сифатида Ўрта Осиёнинг ва бошқа давлатларнинг мадрасаларида ҳам фойдаланилган.

Али ибн Муҳаммад Саййид Шариф Журжоний (1339-1413) машҳур файласуф, мантиқшунос, астроном, шеършунослик ва тилшунос олим бўлиб, унинг туғилган жойини Ж.Яхшиликов ва Ш.Аҳадовлар келтирган маълумотга кўра Журжон вилоятининг Тоғу қишлоғи кўрсатилса, Ибн Арабшоҳ асарига ёзилган изоҳда еса унинг Шерозда туғилганлиги ва 1388 йилда Темур Шерозни забт етганида Журжонийни Самарқандга олиб келганлиги келтирилади.

1. *Яхшиликов Ж., Ахадов Ш., «Темурийлар маънавияти» Т., 1999.76-77 бет.*
2. *Валихўжайев Б. Самарқандда Олий таълим- мадрасайи Олия-Университет тарихидан лавҳалар. Самарқанд., 2001., 50-51 бетлар.*
3. *Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. Т., 1992., 163 бет, 1276-изоҳ.*

Ёшлигидан илм-фан сирларини ўрганишга қизиққан Журжоний дастлаб Ҳиротга, сўнгра бу йерда бироз билим олгач Туркияга боради ва таниқли файласуф Муҳаммад Фанорийдан мантиқ илмидан сабоқ олади. Сўнгра у Мисрга сафар қилади. У йерда фалсафа ва мантиқ соҳасидаги билимини

ривожлантиради. Кейинчалик Журжоний Шерозга келиб, «Дорушшифо» мадрасасида дарс беради. 1387 йилда юқорида айтганимиздек Темур Шерозни забт етгач, Журжонийни бошқа олиму ҳунармандлар қатори Самарқандга олиб келади. Самарқандга келгач, олим илм-фан билан шуғулланиш билан бирга, Идигу Темур мадрасасида мударрислик қилади. Унинг «Шарҳ ул-мулаххас», «Усул ул-мантиқия», «Таржимон ал-Қуръон», «Фан ул-муаммо», «Одоб ул-мунозара», «Рисолаи вужудия», «Ойнаи гитинома» ва бошқа асарлари ўша даврда ва кейинроқ яшаган бошқа тарихчиларнинг хабар беришича мусулмон мамлакатларидаги барча мадрасаларда талабалар томонидан мутолаа қилиб келинган ва улар учун дастур вазифасини ўтаган. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, у Мовараннаҳр ва Хуросонда яшаган олимлар, хусусан Арасту, Ибн Сино, Асириддин Абхарий, Насриддин Тусий ва бошқаларнинг мантиққа бағишланган рисолаларига шарҳлар ёзган, уларнинг ғояларини ривожлантирган. У ўзининг фалсафий қарашларида борлиқ, осмон сайёралари, тўрт унсур ҳақида сўз юритиб, барча нарса ва ҳодисалар сабабий боғланганлиги, уларни ақл ёрдамида билиш мумкинлигига ишонади.* Унинг «Астраномияга оид шарҳ» номли асарида юлдузлар ҳақида қисқача маълумот берилиб, унда осмон жисмларининг бўлиниши ҳақида, ҳаракатланувчи ва ҳаракациз юлдузлар ҳақида, мураккаб ва содда юлдузлар ҳақидаги ўз ғояларини ёзиб қолдирган.

Журжоний инсонни тирик мавжудодлар орасида енг аълоси ҳисоблаб, унинг фикрлаш қобилиятига катта баҳо беради. Хондамир маълумотига (Ҳабиб ус-сияр) кўра илмнинг турли соҳалари бўйича илмий мунозараларда фаол қатнашган Журжоний ўзининг ўта қизиққонлиги ва ўткир ақл-заковати билан кўпинча йенгиб чиққан. Бир неча йиллар Улуғбекка устозлик қилган Журжоний, ҳатто унинг Академиясининг тузилишига ҳам катта ҳисса қўшган.

1. *Яхшиликов Ж., Аҳадов Ш., «Темурийлар маънавияти» Т., 1999. 79 бет.*
2. *Катюкова Т.В. История науки. Т., 2002. стр. 47.*

Шундай қилиб, Идигу Темур мадрасасида 18 йил самарали фаолият кўрсатган Саййид Шариф Журжоний Темур вафотидан кейин Шерозга бориб, у йерда Темурийзода Искандар мирзо (1409-1415) ҳузурида мавлоно Натанзий, мавлоно

Ҳайдар Хоразмий каби олимлар билан бирга илм-фан билан машғул бўлди. 1413 йилда Шерозда вафот етди.

Темур саройида ҳадисчи олимлардан шайх Шамсуддин Муҳаммад ибн ал-Жазоирий ҳам бўлиб, у 1350 йилда Дамашқда туғилган. Кейин Румга келган. Темур Боязидни йенггач уни Румдан Самарқандга олиб келади. Ибн Арабшоҳ берган маълумотга кўра у Шерозда вафот етган. Икки таълимот билимдони Шайх Шамсуддин Муҳаммад ибн ал-Жазарий (1350-1449) Самарқандда самарали ижод қилиб, Мовараннаҳрда илм-фан тараққиётига муносиб ҳисса қўшди.

Улуғ тафсирчи, ҳадисчи ва ҳофиз Хожа Муҳаммад аз-Зоҳид Бухорий (1419 йилда Маккада вафот етган) бўлиб, у Қуръоннинг юз жилдлик тафсири (шарҳ) ни тузган.

Амир Темур даврида ўтган йирик олимлардан яна бири хожа Муҳаммад Порсо еди. У Нақшбандия тариқатининг кўзга кўринган намоёндаларининг ҳаёт ва кароматлари ҳақида, умуман тасаввуфнинг назарий ва амалий масалаларига бағишланган кўплаб асарлар муаллифидир. Унинг «Рисолайи қудсия», «Мақомати хожа Алоуддин Аттор», «Фасл ул-хитоб», «Маҳақ ал-орифин», «Таҳқиқот» ва бошқа асарларида тасаввуфнинг қатъият, маърифат, ҳақиқат ва соҳалари кенг ва батафсил изоҳланади.

Амир Темурда катта таассурот қолдирган олимлардан бири араб тарихчиси ва мутаффаккири Валиуддин Абдураҳмон Ибн Халдундир (1332-1406). Ибн Халдун Тунисда туғилади. Шимолий Африкада бир қанча давлатларда юқори лавозимларда хизмат қилган Ибн Халдун 1382 йилда Қоҳирага келиб мударрислик қилади, қозилик лавозимида ишлайди.

1. *Валихўжайев Б. Самарқандда Олий таълим- мадрасайи Олия-Университет тарихидан лавҳалар. Самарқанд., 2001., 53 бет.*
2. *Ибн Арашоҳ. Амир Темур тарихи. Т., 1992., 85 ва 163 бетлар.*
3. *Яхшиликов Ж., Ахадов Ш., «Темурийлар маънавияти» Т., 1999. 77 бет.*
4. *Ибн Арашоҳ. Амир Темур тарихи. Т., 1992., 85 бет.*
5. *Аҳмедов Б. Амир Темур дарслари., Т., 2000., 70 бет.*

Кейинчалик Шомда (Сурия) яшайди. Амир Темур Дамашқни забт етганида олим яширинча қочиб кетмасдан Темур ҳузурига боради ва у билан учрашади. Ибн Арабшоҳнинг ёзишича – Амир Темур Ибн Халдундан Мағриб подшолари тарихи, шаҳарлари ва йерлари васфини баёнлаб беришни сўрайди. Шунда Ибн Холдун – қалбларни титратувчи фасоҳатли, чиройли, балоғатли, кишини мафтун етиб, ақлини олувчи ажойиб баёни билан Темурни мафтун қилиб, лол қолдиради. Ибн Халдуннинг асосий асарлари «Китоб ул-ибор» (Ибратли мисоллар китоби) ва «Девон ул-мубтадо ва-л-хабар фи айёми-л-араб ва ва-л-ажам ва-л-бербер ва ман ўсараҳум мин завий султон ул-акбар» (Муқаддима) номли рисолалари ўша даврнинг ижтимоий-сиёсий ва тарихий масалаларига бағишланган бўлиб, уларда кишилар турмишида ахлоқ, меҳнат ва жуғрофий муҳитнинг роли ҳақида сўз юритилади. Шунингдек Амир Темур саройида ўз даврининг туркча, форсча, арабчада «малик ул-каломи» бўлган машҳур котиб Аҳмад ибн Шамс ул-Аимма яъни мавлоно Шамсуддин Мунший, моҳир ҳаттот Хожи Бандгир Табризий, машҳур табиблардан Ҳусомиддин Иброҳимшоҳ Кирмоний ва мавлоно Жамолуддин, мусиқа илмида устоз бўлган Абдулқодир ал-Мароғий ва унинг ўғли Сафиуддин, куёви Насрийн, Қутб ал-Моусулий, Ардашер ал-Чанги ва бошқалар (бу йерда Ибн Арабшоҳ кўплаб шатранжчилар, сангтарошлар, мисгарлар, наққошлар ва боғбонларни мисол келтиради) фаолият юритиб улар ўз соҳасининг моҳир кишилари еди.

Шундай қилиб, Темур даврида Самарқандда, наинки Самарқандда балким бутун Туронзамин ўлкасида фаннинг барча соҳалари гуркираб ўсади, табиий ва гуманитар фанлар соҳасида бир қатор буюк олимлар йетишиб чиқади, улар жаҳон фани ва маданиятига муносиб ҳисса қўшадилар. Айниқса, бу даврда атоқли тарихшунос ва манбашунос Бўрибой Аҳмедов таъкидлаганидек тарих фани тараққий етиб, тарих илми бобида соҳибқирон Амир Темурнинг ҳарбий зафарли юришларини ўзининг «Зафарнома» асарида ёритган Шарафиддин Али Яздий, Темур хизматида муншийлик қилиб, кейинчалик жуғрофий ва

1. *Яхшиликов Ж., Ахадов Ш., «Темурийлар маънавияти» Т., 1999. 80 бет.*
2. *Ибн Арашоҳ. Амир Темур тарихи. Т., 1992., 66-68, 162 бетлар.*
3. *Ўша аср. 86-87 бетлар.*

тарихнавис олим сифатида танилган «Зубдат ут-таворих» (Тарихлар қаймоғи) асарининг муаллифи Ҳофизу Абрў, Темур девонининг арбобларидан бири, «Тарихнома» асарининг муаллифи Тожиддин ас-Салмоний, Темур ҳаёт пайтида (1405 йилгача) унга бағишлаб «Зафарнома» асарини ёзиб тугатган Низомиддин Шомий, Темурнинг таржимони, Шом (Сурия) олимлари билан суҳбатда таржимонлик қилган мавлоно Абдужаббор, Темурнинг Ҳиндистон юришида қатнашган, 1399-1403 йиллар орасида Темур бўйруғига биноан ушбу юриш ҳақида «Кундалик» ёзган Ғиёсиддин Али Яздий ва бошқалар тарихнавислик соҳасида баракали ижод қиладилар.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Амир Темур ҳомийлигида Марказий Осиёда фан ва маданиятининг юксалиши сабаблари нимада?
2. Темурийлар даврида тарих, математика, география ва тиббиёт тараққиётини изоҳлаб беринг
3. Мирзо Улуғбек Академиясининг илмий фаолияти нималардан иборат?

Адабиётлар рўйҳати

1. Аҳмедов Б. Улуғбек. Т. 1994
2. Аҳмедов Б, Мукминова Р. Пугаченкова Г. Амир Темур Т. 1999
3. Бартолд В. В. Улугбек и йего время. Соч.том 2 М.1964
4. Из истории епохи Улугбека Т.1965

12- МАВЗУ: ФАН ВА ДИН ЎРТАСИДА КУРАШ.

Режа:

1. Гуманизим ва атропосентризм
2. Дунёвий фаннинг пайдо бўлиши
3. Буюк географик кашфиётлар

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Фан тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалар:

Дин, политеизм, ислом дини, христиан дини, диний таълимотлар, руҳонийлар, гуманизим, атропосентризм, Коперник кашфиёти, гелиосентрик назарияси, Кеплер конуниятлари, Галилео Галилей**,** телескоп, «Юлдузлар ахборотномаси», католик черкови, Коперник таълимоти, бидъат, Исаак Нютон, Кембридж университети, «Табиий фалсафанинг математик асослари» (қисқача «Асослар»).

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Дин ва унинг вужудга келиши ҳамда шаклланиши мураккаб жараён бўлиб, у дастлаб ўз ичига тотемизм, фетешизм, анимизм, сеҳргарлик кабиларни қамраб олади. Синфий жамиятга ўтиш даврида политеизм халқ миллий динлари пайдо бўлади. Жамият тараққиётининг кейинги босқичларида жаҳон динлари: буддизм (ер. авв.ВИ-В асрларда Ҳиндистонда), Християнлик (ерамизнинг И асрида Рим империясида), ислом (ерамизнингнинг ВИИ асрида Фарбий Арабистонда) келиб чиқади.

Дин кишилар онгига ўз тасирини ўтказиш, билан бир қаторда жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётига, тараққиётига ҳам катта тасир кўрсатиб келган. Ҳозир диннинг фанга, унинг ютуқларига бўлган муносабати ҳақида янги фикрлар мавжуд. Биз ўтмишда инсоният маданиятининг тарихи дин ва фан ўртасидаги курашдан иборат деб келган едик. Аммо ҳаёт шуни кўрсатадики, фан ва дин ўртасидаги муносабат ҳамма даврда бир хил ва бир текис бўлмаган. Мас: Уйғониш даврида яшаган Фарбий Йевропа олимлари Н.Коперник, Д.Ж.Бруно, Галилей, ХВИИИ аср франсуз олимлари Пол Голбах, К.Гелвисе-,Дени Дидро ва бошқалар христиан динига очиқ-ойдин қарши чиқиб, унинг малумотини инкор етган бўлсалар, Марказий Осиё мутаффаккирлари фан билан ислом талимотини бир-бирига қарама-қарши қўймасдан, иккаласидан ҳам баҳраманд бўлиб келганлар. Мас: Фаробий, Хоразмий, Беруний, ибн Синолар дунёни худо яратган деб еътироф қилсалар, бобомиз Мирзо Улуғбек ўзининг «Тўрт улус тарихи» асарида «дунёни Тангри таоло бино қилган, одамни ҳам у яратган» деган фикрни айтган.

Шу тариқа Олам, Йер, Коинот ҳақидаги ўрта аср диний таълимотининг қарашлари билан капиталистик ишлаб чиқариш жараёнининг янада ривожланиши натижасида фан ва техника соҳасида еришилган ихтиролар ва ютуқлар асосида олинган илмий қарашлар ўртасидаги кураш яна давом етаверди.

Мануфактуралар ўртасидаги рақобат, денгиз орқали савдо қилиш, янги мустамлакаларни топиш ва уларга ега бўлиш, очиқ денгизда кеманинг ўрнини планета ва юлдузларга қараб аниқлаш ва бошқалар фан соҳасида янада аниқроқ фикрга ега бўлишни талаб қиларди.

Шу борада биз Уйғониш даврининг Галелейгача бўлган босқичида фан ютуқларини кузатар еканмиз, албатта ҳаммадан олдин поляк олими астраном, гелиосентрик назария асосчиси Николай Коперник (1473-1543й) ҳақида есламасдан иложимиз йўк. Коперник Полшанинг Торун шаҳрида туғилади. Унинг ота-онаси Краковдан бу йерга кўчиб келган еди. Коперник дастлаб Краков университетида, сунгра Италиянинг Болони, Падуи ва Феррари университетларида ўқиди. Краков ва Болони университетларида Коперник астраномия соҳасида яхши билимга ега бўлди. Шундан сўнг Падуан университетида икки йил давомида тиббиёт илмини ўрганди. Сўнгра Падуи ва Феррари университетларида юридик малумотларга ега бўлди. Бундан кўриниб турибдики Коперник фақат йирик астраном емас, балки математик, врач ва юрист ҳам бўлган. У юнон тилини ҳам билган ва юнон тилидан лотин тилига бир қатор таржималар қилган. Коперник Полшанинг Фраунбург (ҳозирги Фромборк) шаҳрида 20 йилдан кўпрок каноник (диний унвон, руҳонийлар кенгаши ёки коллегиясининг аъзоси) лавозимида ишлади. Шу вақт давомида у сабор деворининг (башня) курғонларидан бирида яшади. Шу йерда у ўзининг обсерваториясини қурди ва шу шаҳарда у вафот етди.

Коперник ўз умрининг асосий қисмини астрономияга бағишлади. Енг оддий асбоблар ёрдамида осмон жисмларини 30 йилдан кўпрок вақт кузатган Коперникда Птолемей томонидан қабул қилинган геосентрик назарияга шубҳа билан қарайди. Яъни Птолемейнинг «Йер олам марказида туради, Қуёш ва бошқа планеталар еса Йернинг атрофида айланади» деган хулосасидан келиб чиқсак дейди Коперник, унда планеталар ҳаракат қилаётган орбиталарда ўта мураккаб ҳолат содир бўлади. Коперник ўта мураккаб астрономик ҳисоблар йўли билан Йер Қуёш атрофида ва шу билан бирга ўз ўқи атрофида айланиб туради, йер планеталарининг биттаси бўлиб, ҳамма планеталар Қуёш атрофида айланиб туради, деган хулосага келди. Коперникнинг гелиосентрик консепсияси Птолемейнинг геосентрик тизимини бутунлай улоқтириб ташлади. Антропосентризм ва диний афсоналарга кучли зарба берди. Коперникнинг асосий хизмати ҳам ана шунда. Унинг ўлими арафасида яни 1543 йилда нашр қилинган «Осмон жисмларининг айланиши ҳақида» номли асари оламнинг

гелиосентрик тузилишининг асосий тасдиғи бўлди. « Бутун орбиталар марказида» деб ёзади Коперник –Қуёш жойлашган, бундай нур таратувчининг барча томонга ёруғлик узатиш учун унинг бошқа бир яхшироқ жойда жойлашиши ҳам мумкин емас. Шунинг учун ҳам Қуёшни Коинот юраги, Тримегист еса уни «кўринувчи худо» Софоклнинг Електрида у ҳаммани курувчи деб номланиши бежиз емас.» (Бернал Дж. Наука в истории обшйества. М., 1956, стр. 223)

Коперникнинг бу кашфиёти фанда ғоят катта ўзгариш ясади, у диннинг обрў ва тасирига путур йетказди. Коперникнинг оламнинг гелиосентрик тизими консепсияси ҳақидаги мураккаб астраномик илмий ҳисоблардан иборат бу иши унинг ягона шогирди Ретик томонидан 1542 йилда нашрга тайёрланди ва чоп етилди.

Коперникнинг «Осмон жисмларининг айланиши ҳақида» номли оламнинг гелиосентрик тизими хусусидаги асари чоп етилгач бирданига тан олинмади. Бу янги тизимнинг тан олинишида кейинчалик Киплер ва Галилейнинг илмий изланишлари катта аҳамият касб етади.

Н.Коперник кашфиётининг инқилобий даражадаги аҳамиятини бошида тушунмаган католик черкови «Осмон жисмларининг айланиши ҳақида» номли китобни 73 йил ўтгач яни 1616 йилда тақиқланган китоблар қаторига киритди, фақат 212 йил ўтгач яъни 1828 йилда тақиқ олиб ташланди.

Даниялик астраном Тихо Браге (1546-1601) ўзининг юлдузлар, планеталар ва кометалар жойлашиши хусусидаги узоқ йиллар ва кўп қиррали ҳамда жуда аниқ ўлчовлари, илмий кузатувлари билан астраномия фанининг кейинги ривожига айниқса катта ҳисса қўшган олимлардан ҳисобланади. Копенгагендан унга узоқ бўлмаган Вен оролида жойлашган Ураниборг расадхонасини қурган ва бошқарган Тихо Браге бу йерда 20 йилдан ортиқроқ илмий кузатувлар олиб борди. Обсерваторияда Тихо Браге томонидан конструксия қилинган ва унинг раҳбарлигида қурилган замонасининг енг зўр астраномик асбоб ускуналари бор еди.

Йирик астраном бўлган Тихо Браге Коперникнинг «Осмон жисмларининг айланиши ҳақида» номли асари билан, албатта, таниш бўлган. Бироқ у оламнинг

гелиосентрик тизимига қарши бўлган. Олам ҳақида Т.Браге ўзининг хусусий консенсиясини илгари суради. Бунга кўра: «Йер қўзғалмас, Қуёш еса Йер атрофида айланади ва бошқа планеталар, Йердан ташқари, Қуёш атрофида айланади».

Шундай қилиб Т.Брагенинг оламнинг тузилиши ҳақида таълимоти Птолемей ва Коперник тизими ўртасидаги қандайдир йўналиш еди.

Машҳур италян олими ва шоири Жордано Бруно (1548- 1600) фанда материалист, схоластиканинг душмани, атеист ва католисизига қарши курашчи сифатида танилган. У Непол яқинидаги Нола шаҳрида туғилади. Ота-онаси уни 15 ёшида Неополдаги муқаддас Доминик монастири беради. 10 йилча монастирда бўлган Жордано ўзини тоат-ибодатга емас, балки илм-фанга бағишлади ва черков докматикасининг душманига айланиб борди. Н. Коперник қарашлари билан танишиб, уларнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди. 1572-йилда Дж.Бруно руҳоний мартабасига ега бўлади, бироқ инквизисия томонидан йеретикликда айбланган Дж.Бруно аввалига Шимолий Италияга кетади, сўнгра Италияни бутунлай тарк етади.

15 йилларча чет елларда юрган Дж. Бруно бу давр мобайнида Тулуза, Париж ва Оксфорд университетларида астраномия ва фалсафадан дарс бериб юради. Ҳатто калвинизмни танқид қилгани учун Женевада турмада ҳам ўтириб чиқади.

Н.Коперник таълимотини янада ривожлантирган Дж.Бруно «Оламнинг чек-чегараси йўқ деган фикрга келиб, у Йер ҳам Қуёш ҳам коинот маркази емас, балки олам сан-саноқсиз юлдузлардан ибрат бўлиб, уларнинг ҳар бири биздан узоқдаги Қуёшдир» деб айтади. 1592-йилда Дж. Бруно Венесиялик патрисий Мочениго таклифига кўра, уни фалсафа ва мнемоникага ўқитиш учун Венесияга келади. Лекин ҳийла билан қўлга туширилиб инквизисия судига берилади. У турмада 8 йилча ётади. Бирок инквизиторлар уни ўз қарашларидан воз кечишга мажбур қила олмадилар. Шундан сунг Дж.Бруно 1601 йил 17-февралда гулханда куйдирилади. У қатл килинган жойда кейинчалик ўрнатилган ҳайкалга қуйидаги сўзлар ёзиб қўйилган: «У ҳамма халқлар учун фикр еркинлигини талаб қилди ва шу талаби учун қатл етилди».

Шу тариқа Дж.Бруно кишилар хотирасида ўз қарашларига садоқатли, қўрқмас, йирик олим сифатида сақланиб колди.

Тихо Брагенинг издоши ажойиб немис астраном ва математиги бу Иоганн Кеплер (1571-1630) ҳисобланади. Кеплер жануби-гарбий Германиядаги унча катта бўлмаган Вейл-дер-Штадт шаҳарчасида камбагал оилада туғилади. Бутун умр у моддий кийинчиликда яшаган. 1588 йил черков мактабини тугатган Кеплер Тюбенгин университетига ўқишга киради. Университет профессори математик ва астраном олим М.Местлин Кеплерга алоҳида етибор бериб, уни Н.Коперникнинг гелиосентрик назарияси билан таништиради. Масаланинг нозик томони шунда едики, яъни М.Местлин Коперник таълимоти тарафдори бўлсада, бироқ талабаларга лексияларда ўзи ишонмаган Птолемейнинг гиосентрик системаси ҳақида дарс беришга мажбур еди.

Ўқишни тугатгач, университет раҳбарияти Кеплерни узоқ Грас ҳудудига математика ўқитувчиси сифатида жўнатади. Бу даврда Кеплер «Предвестник космографических исследований, содержашйей космографическую тайну» номли биринчи йирик илмий асарини ёзади.

1600-йилда Кеплер Прагага келади ва биз юқорида айтган йирик астраном олим Тихо Брагега шогирд тушади. 1601 йилда Тихо Браге вафот етгач Кеплер устозининг ўрнига император Рудолф ИИ саройи қошида математик ва астраном олим бўлиб фаолият кўрсатади. 12 йил Прагада яшаган Кеплер Тихо Брагенинг осмон механикаси ва юлдузлар жадвали устида олиб борган улкан илмий кузатув материаллари устида иш олиб борди.

Астраномия фани соҳасига ғоят катта ҳисса қўшган Кеплер фанда учта гигант олимлар қаторида туради. 1). Н.Коперник (Кеплер туғилишидан 28 йил олдин вафот етган) 2). Галелио Галелей (Кеплернинг замондоши) 3). И.Нютон (Кеплер ўлимидан 13 йил кейин туғилган), қайсиким Нютон Кеплернинг изланишлари ва қонунлари ёрдамида «Бутун олам тортишиш қонунини» яратди.

Астраномик кузатиш натижаларини умумлаштириш асосида Кеплер Қуёшга нисбатан планеталар ҳаракатининг 3 та қонуниятини тузди.

Кеплернинг биринчи қонуни: *Ҳар қайси планета еллипслар бўйича ҳаракат қилади, қайсиким унинг марказида Қуёш жойлашган.*

Кеплернинг иккинчи қонуни: *Қуёшдан планетага ўтказилган радиус-вектор тенг вақт оралғида тенг майдон ҳосил қилади. Бу қонундан хулоса шуки, яъни орбита бўйлаб планеталар ҳаракатининг тезлиги бир-хил емас, ва у қанча тез бўлса, планета Қуёшга шунча яқин ҳисобланади.*

Кеплернинг учинчи қонуни: *Планеталарнинг Қуёш атрофида айланиш вақтининг квадрати уларнинг Қуёшга нисбатан Ўртача масофасининг кубига тенг. (Квадраты времен обрашйений планет вокруг солнсе относяця как кубы их средних расстояний от солнса.)*

Кеплер планеталарни ҳаракатлантирувчи куч манбаи- бу Қуёш деб ҳисоблайди. У фандаги «гравитасион масса» тушунчасига, «оғирлик» тушунчасига яқин келган еди. Бироқ бу муаммони ҳал қилиш Нютонга буюради.

Кеплер Қуёш ва Ой тутилиши назариясини ишлаб чиқиб, уни олдиндан айтиш усулларини таклиф етади. Қуёш ва Йер ўртасидаги масофа кенглигига аниқлик киритади ва ўз даври учун йилнинг исталган вақтида планеталар ҳолатини ўта яқинлик билан аниқлаб берувчи масалани, яни Рудолф жадвалини (Император Рудолф ИИ шарафига) тузади. Н.Коперникнинг оламнинг гелиосентрик тузилиши тарафдори бўлган Кеплер асарларини Рим Ватикани инкор етади. Кеплернинг «Сокрашенийе коперниковой астрономии» номли асари Ватикан томонидан тақиқланган китоблар рўйхатига киритилган. Кеплер 1630 йилда Регенсбург шаҳрида вафот етади.

Галилео Галилей (1564-1642)

Машҳур италян физиги ва астраном Галилео Галилей 15-феврал 1564-йилда Пиза шаҳрида туғилади. Унинг отаси Венченсо музикант еди. Галилей унча бой бўлмаган аслзода оиласидан еди. У 11 ёшига қадар мактабга қатнади. 1574 йили Винченсо оиласи Пизадан Флоренсияга кўчиб ўтади. Сўнгра ўша давр таомилига кўа у монастирга маълумот ва тарбия олиш учун қабул қилинди. Асосийси у бу йерда юнон ва лотин ёзувчиларининг асарлари билан танишди. 1581-йилда Галилей медисинани ўрганиш учун Пиза университетига киради. Тиббиётга унчалик ҳам қизиқмаган Галилей, бу йерда математика, механика, физика ва астраномия билан иштиёқмандлик билан шуғулланди. Бу йерда асосий

ролни отасининг дўсти Остилио Риччи ўйнади. Унинг маслаҳати билан у бу йерда биринчи марта Йевклид, Арасту ва Архимед асарларини ўқиб чиқди.

Математика, механика, геометрия, физика ва астраномияга иштиёқи баланд бўлган Галелей Пиза университетини ташлаб, 4 йил Флоренсияда математика билан шуғулланди. Ана шу даврда унинг гидростатикага боғлиқ булган биринчи илмий асарини (У металл котишмаларнинг таркибини аниқлайдиган тарозини ихтиро қилди) ва жисмларнинг ҳаракатланишида оғирлик марказининг ролини аниқлашга доир асарларини ёзди. Бу Архимед ишларининг давоми еди.

1589 йилдан бошлаб Галелей дастлаб Пизадаги математика кафедрасида, сўнгра 1592 йилдан Падуан университетида математикадан дарс бера бошлади. Галилейнинг Падуядаги хаёт даври (1592-1610) унинг илмий фаолиятининг енг гуллаган даври ҳисобланади.

Минг йиллар давомида одамлар тунги осмонга тикилиб, сайёра ва юлдузлар ҳаракатини кузатишган. Улар ҳақида қанчадан қанча афсона ва ривоятлар тўқишган, бироқ уларнинг осмон гумбазидаги ҳаракат қонунлари ўша давр олимлари учун сирлигича қолаверган. Ниҳоят, 1632 йилда Г.Галилейнинг «Оламнинг икки асосий системаси хакида диолог» (К.Птолемейнинг геосентрик системаси ва Н.Коперникнинг гелиосентрик системаси ҳақидаги) асари босилиб чиқди. Унда Галилей динамика асоси - инерсия принсипи ва классик нисбийлик принсипига асос солди. Инерсия қонунига (*лат: инертиа-тинч холат,харакациз, фаолияциз.*) кўра, агар жисмга ҳйеч қандай куч тасир қилмаса, жисм қанча узоқ муддат бўлмасин ўзининг тинч ҳолатини ёки тўғри чизиқли ва текис ҳаракатини сақлайди. Галилей жисмларнинг еркин тушиш қонунларини, қия текисликдаги ҳаракатини, горизонтга маълум бурчак остида отилган жисмнинг ҳаракат қонунларини ўрганди. У маятникнинг тебраниш қонунини аниқлади. Тебранишлар даври амплитудага (*амплитуда-тебраниш кенглиги ҳолатлари орасидаги масофа*) боғлик емас екан. Маятникларнинг бу хоссаси изохронлик (*изохронност-баравар давом етиш*) дейилади.

1609 йилда Галилей узининг 3 марта катталаштириб кўрсатадиган биринчи оптик телескопини, бир оз вақт ўтгач, 32 марта катталаштириб кўсатадиган

телескопни ихтиро қилди. Унинг ёрдамида Галилей илк бор Ой юзасидаги тоғларни ва кратерларни, Қуёшдаги доғларни ва унинг ўз ўқи атрофида айланишини, Юпитернинг 4 та юлдоши борлигини, Венера фазаларини кашф қилди. Шу билан бирга Сомон йўлининг жуда узоқдаги юлдузлар туркуми еканлигини исботлади. Жуда катта аҳамиятга ега бўлган Галилейнинг бу кузатувлари унинг «Юлдузлар ахборотномаси» («Звездний вестник») номли асарида ёзилади.

Черков ходимлари унинг барча кўрганларини оптик алдов, у кишиларни чалғитмокда деб еълон қилади. Бирок Галилей Оламнинг гелиосентрик системаси ҳақидаги Н.Коперник талимотининг тарафдори бўлиб қолаверди.

1616 й.да католик черкови расмий равишда Коперник таълимотини бидъат деб еълон қилди ва унинг асарларини, таълимотини еслаш, фикрлаш ҳамда ўқишни таъқиқлади. Галилей Коперник ҳақида гапирмай юришга ёки имо ишора билан гапиришга мажбур бўлди. Галилейнинг 1632 йилда нашр қилинган биз юқорида айтган «Диалог» номли китобида у материалистик ғояларни уч суҳбатдош: Салвиати, Сагредо ва Симпличио орасидаги мунозара тарзида баён қилади. Черков бу китобни таъқиқлайди. Галилей кашфиётларидан қаттиқ ғазабланган папа ва руҳонийлар уни Римга чақиришади. 70 яшар олим инквизисия судига топширилади ва 5 ой давом етган сўроқлардан сўнг, у ниҳоят 22 июн 1633 йилда Коперник талимотидан воз кечишга ва тавба қилишга мажбур етилади.

Шундан сўнг Галилей то умрининг охиригача ёлғиз, одамлардан узоқда Флоренсиядан унча узоқ бўлмаган Арчитри вилласида яшашга мажбур қилинади. 1637 йилда Галилей кўр бўлиб қолсада, бироқ умрининг охиригача илмий ишларини давом еттиради. У 1638 йил 8 январда вафот етади.

Нафақат физик, механик ва астраном бўлган, балки музикант ва шоир ҳам бўлган Галилейнинг илмий фаолияти механика, оптика, астраномия фанларининг келгуси тараққиётига жуда катта баракали таъсир кўрсатди.

Исаак Нютон (1643-1727)

Буюк инглиз физиги ва математиги, классик механика асосчиси Исаак Нютон 1643 йил 4 январда Кембриджданн 75 км узоқликда жойлашган (Грантем шаҳри яқинида) Вулсторп қишлоғида унча бой бўлмаган фермер оиласида туғилади. Унинг отаси туғилмасдан олдин вафот етганди. Исаак 12 ёшида Грантем мактабига ўқишга киради.

Мактабни тугатгач у 1661-1665 йилларда Кембридж университетининг Тринити ёки Троиса колледжини тугатиб, бакалавр илмий даражасини олади. Машҳур математик олим профессор Барроу ёрдамида Нютон Кембридж университетининг «Люкасов» кафедрасига ишга кириб, у йерда то 1701 йилгача фаолият кўрсатади.

Нютон ҳаётининг енг муҳим ижодий даври бўлиб, унинг вабо епедимиясидан қочиб ўзи туғилган Вулсторпда ўтказган 1665-1667 йиллар ҳисобланади.

Бу йерда олимни буюк кашфиётларга олиб келган асосий ғоялари шаклланди. Ана шуларга: физиканинг математик асослари – дифферинсиал ва интеграл ҳисобни яратишга кўзгу телископнинг ихтиро қилинишига, ёруғликни ажратишга оид тажрибаларга, астрономик кузатишлар ва механика асосларига, енг муҳими бутун олам тортишиш қонунининг очилишига олиб келган ишлари киради. 1668 йилда Нютонга магистр унвони берилди ва шундан сўнг у Кембридж университетида физика-математика кафедрасига бошчилик қила бошлади.

1668 йилда Нютон ўз қўли билан кўзгули телескопни қурди. 1671 йилда худди шу турдаги, бироқ размери жиҳатдан катта ва янада такомиллашган иккинчи телескопни ихтиро қилди. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, яъни Нютоннинг телескоп соҳасидаги ишлари фанда Галелий хизматлари қаторига тенглаштирилади.

Нютон ишлаб чиққан механика ва физиканинг асосий вазифалари замонасининг илмий муаммолари билан увий боғланган еди. Масалан: оптика соҳасидаги тадқиқотлар оптик асбобларнинг камчиликларини бартараф етишга қаратилган еди. «Ёруғлик ва рангларнинг янги назарияси» (1672й) номли оптикага бағишланган биринчи ишида Нютон ўзининг ёруғликнинг корпускуляр гипотезасига оид қарашларини баён қилади. Қизғин баҳсга сабаб бўлган

Нютоннинг ёруғлик табиати ҳақидаги корпускуляр қарашларига инглиз олими Р.Гук қарши чиқади. У вақтда Нютон ёруғлик ҳақида корпускуляр ва тўлқин тасаввурларини ўз ичига олувчи гипотезани олға суради. Нютон қоронғилаштирилган хонага кичик тирқиш очиб, тушаётган қуёш нури йўлига шиша призма қўйиб ҳосил қилинган қуёш нури спектрини йетти хил рангга ажратди. (Умуман одамнинг кўзи қуёш ёруғлиги спектрида 160 га яқин турли рангларни ажрата олади).

Кейинги тажрибаларда Нютон рангли нурларни аксинча йиғувчи линза орқали оқ ёруғликка тўплашга еришди. Ўзининг оптик тадқиқотларини у 1704 йилда ёзилган «Оптика» китобида еълон қилиб, унда ўша замон фанига маълум бўлган турли оптик ҳодисаларнинг мукаммал манзарасини чизиб берди.

1687 йил И.Нютон ўзининг «Математическийе начала натуралной философии», яъни «Табиий фалсафанинг математик асослари» (қисқача «Асослар») номли капитал асарини нашрдан чиқарди. Унда олим бутун классик физиканинг асосини ташкил етган йер ва осмон механикасининг ягона системасини яратди. Бу илмий асарида Нютон физиканинг асосий тушунчалари – массага, зичликка еквивалент материя миқдорининг, импулсига еквивалент ҳаракат миқдорининг, кучнинг турли шаклларини ва бошқаларни таърифлаб берди.

1672 йилда Нютон Лондон Қироллик жамиятининг аъзоси қилиб сайланди. 1703 йилда еса унинг президенти бўлган Нютон умрининг охиригача шу лавозимда қолади.

1696 йилда Монетный двор- назоратчиси бўлиб сайланган Нютон- деб ёзади Дж.Бернал (Наука в истории обшества –стр.265) –ўзининг ҳалоллиги ва ҳақгўйлиги туфайли 1699 йилда унинг директори лавозимига кўтарилади.

1699 йилда у Париж Фанлар Академиясининг хрижий аъзоси етиб тайинланади. Фан олдидаги хизматлари учун Нютон 1705 йилда дворянлик унвонига сазовор бўлади.

1727 йил 31-мартида 84 ёшида вафот етган Исаак Нютон Вестминстр аббатлигининг миллий пантеонига дафн қилинади. Бутун инсоният тарихида енг буюк олимлардан бири бўлган Исаак Нютон фаннинг турли соҳалари бўйича

ўзидан жуда улкан илмий мерос қолдирди. Ўзи кашф қилган бутун олам тортишиш қонунини Нютон муваффақиятли равишда осмон жисмларининг ҳаракатини тушунтиришга татбиқ қилди. Бу қонунга кўра, барча моддий жисмлар бир-бирига тортилиб, бунда тортишиш кучи катталиги жисмларнинг физик ва химиявий хоссаларига, уларнинг ҳаракат ҳолатига, жисмлар турган муҳитга боғлиқ емас. Йерга тортилиш ҳар қандай моддий жисмни Йерга тортилиши туфайли вужудга келувчи оғирлик кучининг мавжудлигидан намоён бўлади.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Гуманизим ва атропосентризм тушунчаларини таҳлил қилиб беринг
2. Дунёвий фаннинг пайдо бўлиши асослари нимада?
3. Буюк географик кашфиётчиларга кимларни мисол келтира оласиз?

Адабиётлар рўйҳати

1) Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшйества” М.1956

2) Бернал Д.Ж. Наука и обшйество М. 1953

5) Виргенский В.С. История науки и техники. М. 1977

4) Курилин В. А. Странисы истории науки и техники М. 1986

ЙАНГИ ЗАМОН ФАНИ:

13-МАВЗУ: ХВИИ – ХВИИИ аср бошларида фан ва техника инқилоби.

Режа:

1. ХВИИ аср ўрталаридан ХВИИИ аср охирларида фан ва техника тараққий қилган кўпгина давлатларда ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаёт секуляризасияси
2. ХВИИ асрдан фаннинг тез суръат билан юксалиб бориши
3. ХВИИ-ХВИИИ аср фани - механистик фан.

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Фан тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалари:

Фаннинг диний ақидалардан озод бўла бошлаши, буржуа инқилоблари натижалари, Илмий билимларнинг ривожланиши, Франсиядаги «Тажриба академияси» ва Лондондаги «Қироллик жамияти», соат, тегирмон, табиий фанлар, физика, «Бойл-Мариотт қонуни», Блез Паскал, Ҳавонинг массаси ҳақида»ги асар, Х.Гюйгенс.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

ХВИИ аср ўрталаридан ХВИИИ аср охирларигача бўлган тарихий давр Йевропада черковни роли ва папа ҳокимиятининг ҳалқаро таъсири анча пасайиб, фан ва техника тараққий қилган кўпгина давлатларда ижтимоий-сиёсий

ва маданий ҳаёт секуляризасия (черков таъсиридан халос етиш) қилина бошланди.

Буржуа мафкурасининг ва янги расионал ҳамда емпирик билимларнинг ривожи бир қатор мустақил янги фан тармоқларининг вужудга келишига олиб келди. Масалан фалсафа, ҳуқуқ ва тиббиёт фанлари диний ақидалардан озод бўла бошлади. Ҳар ҳолда черков таъсиридан қўтилмаган бўлсада бу даврда дунёвий мактаблар купая бошлади. Уларда ўқитишнинг янги усуллари яратилди. Бир қанча мамлакатларда дунёвий олий ўқув юртлари, илмий жамиятлар ва академиялар барпо қилинди.

Фан аввало табиий ҳодисаларнинг ўзаро сабаб ва оқибатларини расионал тушунишга ва експрериментлар орқали ҳал қилишга ҳаракат қила бошлайди.

Капиталистик ишлаб чиқариш усули ва илк буржуа инқилоблари: (ХВИ асрнинг 60-70 йилларидаги Нидерландия буржуа инқилоби; ХВИИ асрнинг 40-80 йилларида Англия буржуа инқилоби; ХВИИ асрда Йевропанинг қатор давлатларида бўлиб ўтган инқилоблар, хуллас, 1789-1794 йиллардаги буюк франсуз инқилоби.) даврида илм-фан ривожи диний дунёқарашнинг, диний ғояларнинг обрўйини туширib юборди. Бу жараён капиталистик тараққиётга кенг юл очиб берди. Умумевропа миқёсидаги бу жараён биринчидан табиатшунослик ва техника соҳасидаги илмий билимларнинг ўсишига ва шу билан бирга ишлаб чиқарувчи кучларнинг тез ривожланишига, иккинчидан юқорида айтганимиздек антифеодал инқилоби ҳаракатларнинг юксалишига олиб келди, яъни ҳунарманд, деҳқонлар ва ишчилар буржуазия бошчилигида буржуа инқилоблари давомида феодализмга ва якка ҳокимиятчиликка қаҳшатгич зарба бера бошлади.

Капиталистик мануфактуранинг гуллаб-яшнаши ва машиналашган ишлаб чиқаришга ўтиш фан ва техниканинг ривожланишини талаб қиларди. Саноатнинг ривожланиши техника, математика, експериментал фанлар ва табиий фанларнинг жадал суръатлар билан ривожланишига ёрдам берди. Динга путур йетиб ва ўрта аср схоластикаси кишанлари парчаланиб бораётган ана шу шароитда фан таборо муваффақиятли суръатда ривожлана бошлади.

Ҳозирги замон фани ўзининг тез суръат билан юксалиб борган тараққиётини худди шу ХВИИ асрдан бошлади дейиш мумкин. ХВИ асрда илмий фикр баъзи бир чекланган соҳаларда, масалан, астрономия, тиббиёт намоён бўлган бўлса, ХВИИ асрнинг биринчи ярмида илмий билимларнинг асосий принсиплари ва методлари пайдо бўлиши (Бекон, Галилей, Нютон, Декарт) билан фан асри бошланди. Лекин шунга қарамай ХВИИ асрнинг биринчи ярми фаннинг тонг отар пайти еди, холос.

Илмий билимларнинг ғолибона ривожланиши ХВИИ асрнинг иккинчи ярмидан, яъни инглиз буржуа инқилобидан кейин бошланди. Бу ривожланиш Йевропанинг барча мамлакатларига ёйилди ва халқаро тус олди. Олимлар бир-бирлари билан хат ёзишиб турар, ўз кузатишлари, ихтиролари, кашфиётлари, назариялари ҳақида бир-бирларига хабар юборар едилар. Бирин-кетин академиялар – илмий марказлар вужудга келди. Бу академияларда тажрибалар ўтказилар – улар намойиш қилинар еди. Бундай академиялардан Франсиядаги «Тажриба академияси» ва Лондондаги «Қироллик жамияти» табиатшунослик илмий жамиятларининг енг дастлабкиларидан еди. «Қироллик жамияти» биринчи фуқоролар уруши йилларидаёқ тузилган бўлиб, инқилобдан кейин (1662 йилдан бошлаб) катта ишлар олиб борди. Унинг аъзолари орасида Бойл, Гук, Нютон каби илғор олимлар бор еди.

1652 йилда Германияда император «Леополд академияси», 1666 йилда Парижда «Табиат фанлари академияси», 1700 йили Берлинда «Фанлар академияси», 1724-1725 йилларда Петербургда, 1739 йил Стокголмда, 1759 йил Мюнхенда Фанлар академиялари ташкил қилинди ва ҳоказо.

Академиялар билан бир вақтда илмий журналлар ҳам таъсис қилнди. Бу журналларнинг енг кексаси Парижда 1665 йилдан чиқа бошлаган «Олимлар журнали» ҳисобланади.

Шундай қилиб, ХВИИ-ХВИИИ асрлар фанининг енг муҳим икки хусусияти биринчидан унинг кузатишга, тажрибага, експриментга, иккинчидан математикага таянганида еди. Аниқлик ва ишончлилик янги фаннинг байроғи бўлиб қолди. Янги фанниг ХВИИ-ХВИИИ асрлардаги тараққиёти, бир томондан, енг муҳим илмий асбоб-ускуналар (термометр, симобли ва сувли

барометр, ҳаво насоси, маятникли соат, електр машина, телескоп, микроскоп ва ҳоказо)нинг ихтиро қилиши ва такомиллаштирилиши асосида , иккинчи томондан математиканинг тез ривожлиниши асосида борди.

Аммо ХВИИ-ХВИИИ аср фани кўпроқ мануфактура ишлаб чиқаришига ва илк машиналашган ишлаб чиқаришга боғлиқлиги туфайли ҳам у асосан механистик фан еди. Бошқача қилиб айтганда йирик саноатга айланаётган мануфактура даврида механиканинг икки моддий негизи бу- соат ва тегирмоннинг борлиги еди.

Машиналашган саноатга ўтишда яна шу иккала моддий негиз асос бўлган еди:

Соат – амалий мақсадлар учун ишлатилган биринчи автомат бўлиб, текис ҳаракат билан ишлайдиган ишлаб чиқариш назарияси ана шу соат асосида ривожланган.

Тегирмон – дастлабки сув тегирмони қурилган вақтлардан бошлабоқ унда машина организмининг ҳамма муҳим елементлари бор еди. Ҳаракатга келтирувчи кучнинг меъёрини ўлчаш, бу кучни қўллашдаги енг яхши усуллар - тишли узатма, тишлар ҳақидаги ва ишқаланиш ҳақидаги таълимотга ҳам ана шу тегирмон асос бўлди.

Шундай қилиб, фан ва техника, айниқса, математика, механика ва астрономия фанлари машиналашган саноатга ўтиш, капиталистик саноатнинг тараққий қилиши ва диний дунёқарашни йенгиш асосида ривожланиб борди.

Саноатнинг ва табиий фанларнинг тезкор ривожи, илмий изланишлар, експриментлар ва тажрибалар туфайли еришилаётган ютуқлар ва фалсафа фанининг материялистик юналишига туртки берди… (*фалсафий дунёқаришни ёритиш керак*)

Табиий фанлар:

Галилей, Киплер ва Нютонларнинг замондошлари ичида кўплаб табиатшунос олимлар мавжуд еди. Ана шулардан бири италян физиги ва математиги Еванджелиста Торричелли (1608-1647) бўлиб, Римда Бенедетти Кастилли раҳбарлигида математик маълумот олади. Торричеллининг «Трактат о движении тяжелых тел», номли асари Галилейнинг еътиборини тортади. Галилей

ўз асарларидан бирини қайта ишлаб чиқишни ишониб унга топширади. Галилей ўлимидан сўнг, 1642 йилда Торричелли Пизан университети математик профессори лавозимини ёки ўрнини егаллайди. Торричелли 39 ёшида, яъни ерта вафот ецада, фан тарихида катта ишлар қилишга еришди. Торричелли математика, механика, гидравлика соҳасида катта ишлар қилди. Уни фанда янада танитган иши, бу ўта оддий тажриба усули билан Йернинг юза қисмига ҳавонинг босими мавжудлигини, яъни ҳавонининг оғирлигини аниқлади ва намойиш қилди, атмосфера босимини ўлчаш учун оддий барометрни ихтиро қилди. (Кириллин В. 7-расм, 215бет).

Французс физиги Едм Мариотт (1620-1684) турли соҳалар билан шуғулланган олимлардан бири ҳисобланади. У оптика, ёруғлик(свет) дифраксияси, гидравлика ва айниқса у ўзининг газлар ҳусусиятлари устида олиб борган тажрибалари билан танилган.

Инглиз олими Роберт Бойл 1662 йилда ва ундан мустақил равишда Едм Мариотт ҳам 1676 йилда експриментал равишда «Бойл-Мариотт қонуни» деб аталувчи қонунни аниқладилар, унга кўра: муайян газ массаси учун ўзгармас температурада босим ҳажмга тескари пропорсионалдир: P1 = B2

P2 = B1

Температура ортиши билан газ босимининг ортишини 1787 йилда французс физиги Ж.Шарл експериментал равишда аниқлайди. Бу – фанда Шарл қонуни номи билан аталади, яъни: муайян газ массасининг босими ўзгармас ҳажмда абсолют температурага пропорсионалдир:

P1 = T1

P2 = T2

Шуни таъкидлаш керакки, яъни Е. Мариотт Париж Фанлар Академиясининг енг биринчи аъзоларидан бири ҳисобланади.

Инглиз химиги ва физиги Роберт Бойл (1627-1691) Ирландиянинг Лисмор қурғонида герсог оиласида туғилади. У Темза дарёси бўйидаги Итон шаҳридаги таниқли колледжда ўқиди. Италия ва Франсия бўйлаб саёҳат қилган Бойл, бир неча йил Женевада ўқиди. Дастлаб дин таъсирида бўлган Бойл зоҳидона ҳаёт кечиради. Ҳатто бу даврда Англияда фуқоролар уруши кетаётган даврда, яъни

О.Кромвел бошчилигидаги республикачиларнинг қирол армияси билан жанг олиб бораётганида ҳам Бойлнинг барча қизиқишлари фан билан боғлиқ еди.

1663 йилда Лондонда расмий ташкил топган «Қироллик жамияти»нинг тузилишида ҳам Бойл асосий ташаббускорлардан бири еди. 1665 йилда Бойл Оксфорд университетининг физика фанлари доктори унвонига сазовор бўлади. 1680 йилда Р.Бойл «Қироллик жамияти»нинг президенти лавозимига сайланади, бироқ унинг ўзи бу лавозимни рад етади.

Дж.Бернал айтганидек: «Р.Бойл, шубҳасиз, «Қироллик жамияти»нинг бошланғич даврида унинг асосий фигураси бўлган бўлса, шу жумладан И.Нютон ҳам жамиятнинг гуллаб-яшнаган даврида унинг асосий фигураси еди».

Бойлнинг яқин дўсти ва биринчи ёрдамчиси бўлиб узоқ вақт фаолият кўрсатган кенг тармоқли олим ва ажойиб експериментатор Роберт Гук (1635-1703) еди. У Уайт оролида руҳоний оиласида туғилади. Дж.Бернал ёзганидек: «Агар Бойл Қироллик жамиятининг юраги бўлса, унда Гук унинг кўзи ва қўллари еди. У Фарадейгача бўлган даврнинг буюк физик-експериментатори еди. Механика, физика, химия ва биология билан қизиққан Гук металларнинг механик хоссалари, материалларнинг еластик деформасияланишлари, еластиклик чегараси устида иш олиб бориб, фанда «Гук қонуни» деб аталадиган ихтирони амалга оширди. Унинг ихтироси, яъни айланма пружинли маятник кейинчалик аниқ соат ва хронометрларнинг яратилишига асос бўлди. 1660 йилда Гук микроскоп схемасини такомиллаштирди.»

Енди Р.Бойлга қайтадиган бўлсак у Дж.Бернал айтганидек Гук ва Фарадей каби йирик експериментатор бўлмасада, ёки Нютон ва Максвелл каби юксак математик қобилиятга ега бўлмасада, бироқ фан учун жуда кўп ишлар қилди. Ўзининг илмий салоҳиятига кўра Бойл енсиклопедист олим еди. Унинг фандаги асосий хизмати химияни мустақил фанга айланишини бошлаб берди.

Франсуз олими Блез Паскал (1623-1662) математик, физик, ёзувчи ва диний файласуф еди. У Клермон- Ферране шаҳрида математик Е.Паскал оиласида туғилади. 1655 йилда Б.Паскал Пор-Роялдаги янсенийчилик (*Калвинизмга яқин диний-фалсафий оқим. Голландиялик ваъзчи Янсений асос солган*) монастирига жойлашиб, бу оқимнинг маслакдошларидан бирига айланади. Математика ва

физика соҳасида кўп ишлар қилган Паскал гидростатикага асос солади. Бу қонунга кўра суюқлик юзасига қилинган ташқи таъсир кучи суюқлик орқали барча юналишда бир хил узатилади. Масалан:

«Ҳавонинг массаси ҳақида»ги асарида Паскал ҳаво босимининг зичлиги Йер юзасидан қанча юқорига чиқилса шунча камайиб боришини аниқлайди. Шу билан бирга барометр кўрсатгичи ҳавонинг ҳолатига, яъни температурасига ва намлигига боғлиқ ва шунинг учун ҳам барометр об-ҳавони олдиндан айтиб бериш прибори бўлиб хизмат қилиши мумкинлиги ҳақида маълумот беради.

Нютон ва Галилейнинг замондоши буюк голланд математиги, физиги ва механиги Христиан Гюйгенс (1629-1695) Гагада ёзувчи ва сиёсий арбоб оиласида туғилади. Недерландиянинг Лейден ва Бреди шаҳарларидаги университетларида ўқиб, ҳуқуқшунослик ва математикани ўрганади. 22 ёшида айлана, еллипс ва гипербола ёйлари узунлигини ўлчашга оид биринчи илмий ишини еълон қилди.

Тез орада Х.Гюйгенс физик муаммоларга қизиқиб қолди. У Р.Гук билан биргаликда термометрнинг доимий нуқталарини – музнинг ериш нуқтаси ва сувнинг қайнаш нуқтасини аниқлади. Шу йиллардаёқ у астрономик трубалар обйективларининг ёруғлик кучини ошириб, уларни такомиллаштириш устида ишлади. Улар ёрдамида Гюйгенс 1655 йилда Сатурн йўлдошларидан бири Титанни кашф етди ва унинг айланиш даврини ҳисоблади. Сатурнда ҳозир ҳаммага маълум бўлган ҳалқалар борлигини аниқлади. Ўзининг «Маятникли соатлар» (1658) номли асарида у маятникнинг ҳаракати билан боғлиқ бўлган қатор муаммоларни тадқиқ қилди.

Гюйгенснинг математика, механика ва астрономияга оид асарлари унга катта шуҳрат келтирди. Гюйгенс Лондонга келиб кўплаб инглиз олимлари билан танишди ва у 1663 йилда Лондон «Қироллик жамияти»нинг биринчи хорижий аъзоси бўлди.

Франсуз олимларининг таклифига кўра у 1665 йилда Парижга келди ва бу йерда 16 йил яшади. Франсуз Фанлар академияси раислигига таклиф қилинди.

1681 йил Гюйгенс ватанига қайтади ва оптика билан шуғулланади. У яратган окулярдан ҳозиргача фойдаланилмоқда. Ўзининг оптика ҳақидаги ишларини

Гюйгенс 1690 йилда нашр қилинган «Ёруғлик ҳақида трактат» номли асарида еълон қилди. Бу асарда у биринчи марта ёруғликнинг тўлқин назариясини баён қилди. М: исланд шпати кристалида очилган иккиланма нур синиш ҳодисасини тушунтириб берди. Оптик бир ўқли кристаллардаги классик синиш назарияси ҳозирда ҳам Гюйгенс таълимоти асосида баён қилинади.

«Ёруғлик ҳақидаги трактат»га «Оғирлик сабаблари» деган илова қўшилган еди. Бунда олим бутун олам тортишиш қонунини очишга яқин келган еди. Гюйгенснинг кўпгина муҳим ишлари унинг вафотидан кейингина босилиб чиқди. М: «Жисмларнинг зарба таъсиридаги ҳаракатлари ҳақида», «Диопритика», «Космотеорос» ва бошқалар.

Енди ХВИИИ асрда табиий фанлар соҳасидаги илмий ишлар ривожини таҳлил қилишни биз буюк математик ва физик, Петербург Фанлар академияси аъзоси Леонард Ейлер фаолияти билан бошлаймиз.

Мавзу бўйича саволлар:

1. ХВИИ аср ўрталаридан ХВИИИ аср охирларида фан ва техника тараққий қилган кўпгина давлатларда ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаёт секуляризасиясини мисоллар билан гапириб беринг
2. ХВИИ асрдан фаннинг тез суръат билан юксалиб бориши сабаблари нимада?
3. ХВИИ-ХВИИИ аср фанининг асосий олимларидан кимларни биласиз?

Адабиётлар рўйхати

1) Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшества” М.1956

2) Бернал Д.Ж. Наука и обшество М. 1953

6) Виргенский В.С. История науки и техники. М. 1977

4) Курилин В. А. Страниси истории науки и техники М. 1986

14-Мавзу: ХВИИИ – ХИХ аср охирларида Туркистон халқлари фани.

Режа:

1. ХВИИ-ХИХ аср бошларида фан ривожининг тарихий шароитлари ва унинг пасайиш сабаблари
2. Туркистон халқлари фани ривожи ва унга рус олимларининг қўшган ҳиссаси
3. Туркистон жадидларини илм-фанга қўшган ҳиссаси

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Туркистон халқлари тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалари:

Марказий Осиё Фани, Йевропа, буюк географик кашфиётлар, фан, адабиёт ва санъат, Махмуд ибн Аҳмаднинг «Ой фазаларининг тенглиги ҳақида рисола»; Мунажжим Муҳаммад Ҳусайн Бухорийнинг «Қибла томонни топиш маърифати»; Муҳаммад Амин ибн Убайдулла Мўминободийнинг «Шабака жадвали амали ҳисоби»; Соқи Муҳаммад Сони Чоҳарякийнинг «Рисола дар илму ҳисоб» асарлари, Аҳмад Дониш, Ой ва Қуёш тутилишлари, табиб Убайдулло ибн Мухаммад Юсуф.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

ХВИИИ – ХИХ асрларда Марказий Осиё халқларининг Марказий Осиё ва маданияти ўзига хос равишда ривожланди. Чунки бу даврдаги феодал тарқоқлик урушлари, хонликлар ўртасидаги бўлиб турган даҳшатли жанглар илм аҳлига қанчалик кулфат келтирган бўлмасин, у илм-фан, санъат, ва адабиёт ривожини тўхтатиб қўя олмади.

Шундай бўлсада ХВИИ – ХИХ асрларда Марказий Осиё регионида ИХ – ХИИ ва ХИВ – ХВИ асрларга нисбатан табиий фанлар соҳасидаги ривожланиш бир мунча тушкунликка учради. Бу даврга келиб бир пайтлар дунё фанининг бешигини тебратган юрт, енди ўрта асрларда, яъни хоразмшоҳлар, сомонийлар ва темурийлар даврида егаллаган илм-фан соҳасидаги мавқйеини Йевропага бўшатиб бераётган еди.

Биз таҳлил қилаётган ушбу даврларда Йевропада мануфактуралар ўртасидаги рақобат, буюк географик кашфиётлар, денгиз орқали савдо қилиш, саноат тўнтариши ва капиталистик ишлаб чиқариш жараёнининг янада ривожланиши натижасида фан ва техника соҳасида еришилиётган ихтиролар асосида католик черковининг диний догматикасига кучли зарба берилаётган бир пайтда бизда, яъни Ўрта Осиёда хонликлар ўртасидаги урушлар, жаҳолат ва диний мутаасибликнинг кучайиши табиий фанлар ривожига кескин тўсқинлик қила бошлади. Таълим масканларимизда (мактаб, мадраса) асосан диний таълимотни ўрганишга бўлган ружу дунёвий фанларнинг давлат даражасида еътибордан четда қолишига, шунингдек жаҳон фани ютуқларини ўлкага татбиқ қилиш ва ташқи илмий алоқалар ўрнатиш масалаларининг кескин сусайишига олиб келди.

Бироқ ушбу мураккаб тарихий даврнинг машаққатларига қарамасдан фан, адабиёт ва санъат соҳасида истеъдодли фан арбоблари, атоқли шоир ва ёзувчи олимларимиз йетишиб чиқди. Ана шулардан бири Бобоколон Муфтий бўлиб, (Рисола дар илму ҳисоб) унинг математикага оид трактатлари ХВИИ – ХИХ асрлар давомида Ўрта Осиё мадрасаларида ўқув қўлланмаси бўлиб хизмат қилди. Мирза Бади – Дивоннинг «Предписанийе фиска» номли математикага оид ишлари хонлик девонхонаси ходимлари томонидан йер-мулк ҳисоб-китоби ишларида фойдаланилган.

Математика ва астрономия соҳасида фаолият кўрсатган олимлардан: Маҳмуд ибн Аҳмаднинг «Ой фазаларининг тенглиги ҳақида рисола»; Мунажжим Муҳаммад Ҳусайн Бухорийнинг «Қибла томонни топиш маърифати»; Муҳаммад Амин ибн Убайдулла Мўминободийнинг «Шабака жадвали амали ҳисоби»; Соқи Муҳаммад Сони Чоҳарякийнинг «Рисола дар илму ҳисоб» асарлари бу давр фанининг ёрқин намуналаридан ҳисобланади.

Астрономия фани ривожига катта ҳисса қўшган олимларимиздан бири бу Аҳмад Дониш (1827-1897) бўлиб, у чуқур билимли, дунёқараши ниҳоятда кенг бўлганлиги сабабли замондошлари томонидан Аҳмад Каллали - Дониш деган лақаб олган. Аҳмад Дониш фан ва ҳунарнинг бир неча соҳаларига қизиққан. У астрономия, фалсафа, тарих, шеърият, адабиёт, педагогика ва ҳаттотлик билан шуғулланган. Уни дунёга машҳур қилган асарлари бу «Жадвали соат» (1876); «Мажмуи рисолаи нужумий»(1876); «Тақвимий соли аср»(1881); «Наводирул вақойе»(1882); «Манғит амирлари тарих»(1883) ва бошқалардир.

Нодир воқйеалар номли асарида Аҳмад Дониш – оламнинг абадийлиги, Йернинг шарсимон еканлиги, планеталарнинг ҳаракат қилиб туриши, Ой ва Қуёш тутилишлари ҳақида ўз фикрларини билдириб, бунинг сабабларини табиатнинг ўзидан қидириш зарурлигини айтиб ўтади.

ХВИИ асрнинг йирик географларидан бири қомусий олим Маҳмуд ибн Вали ҳисобланади. Унинг 1636 йилда ёзилган «Баҳр ул - асрор» (Сирлар денгизи) асари Ўрта Осиё географиясига бағишланиб, унда денгизлар, дарёлар, ороллар, шаҳарлар ва уларнинг табиий бойликлари алфавит тартибида келтирилган.

Бу даврда яшаган Муҳаммад Тоҳир ибн Абулқосимнинг «Чудеса земных поясов» номли географико-космографик асари асосан йернинг йетти иқлим ҳудудларига бағишланади.

Бобурнинг холаваччаси ҳисобланган Муҳаммад Ҳайдар (1500-1556)нинг «Тархий Рашидий» асарида ҳам Қошғар, Ёркент, Тибет, Ҳиндистон ҳақида географик маълумотлар келтирилади.

Ушбу даврда тиббиёт фани ҳам ривожланиб, бу соҳада бир қатор машҳур олимлар йетишиб чиқади. Ана шулардан бири машҳур табиб Убайдулло ибн Муҳаммад Юсуф ҳисобланади. У асосан кўз касалликлари билан шуғулланганлиги учун халқ орасида «Убайдулла Қаҳҳол» номини олади. 1598 йил у «Даволаш усуллари ҳақида» асар ёзади. Унинг бўлимларидан 18 тасида аёллар касаликлари, болалар гигийенаси, болалар касалликлари, токсикология, косметика, семизлик ва ориқлик муаммолари ёритилган. Аштархоний Субҳонқулихон ҳам (1680–1702) тиббиётга оид «Иҳё ат-табибий Субҳоний» (Субҳоний табобати бўйича даволаш) деган рисола ёзган.

Мавзу бўйича саволлар:

1. ХВИИ-ХИХ аср бошларида фан ривожининг тарихий шароитлари ва унинг пасайиш сабаблари нимада?
2. Туркистон халқлари фани ривожи ва унга рус олимларининг қўшган ҳиссаси қай даражада?
3. Туркистон жадидларини илм-фанга қўшган ҳиссаси нималардан иборат?

Адабиётлар рўйхати

1) Бернал Д.Ж. Наука и обшство. М. 1953

2) Бернал. Д.Ж. Наука и обшество. М. 1956

3) Исхаков Ф. Насионалная политика саризма в Туркестане. Т. 1997

4) Лунин Б. В Историография обшественних наук в Узбекистане. Т. 1972

14-Мавзу: XX асрда Ўзбекистон Фани ва унинг ривожи.

Режа:

1. XX аср фани ривожининг тарихий шароитлари, асосий босқичлари ва ўзига хослик тамонлари
2. XX аср бошида физика фани ривожи
3. Фаннинг янги сиҳалари йўналиши ва ривожланиши

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Ўзбекистон фани тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

XX асрни олимлар « илмий-техник прогресс» (ИТП) ва «илмий-техник инқилоб» (ИТИ) асри деб аташади. ИТП ва ИТИ деганда қуйидагилар тушунилади.

Илмий-техник прогресс - бу фан ва техниканинг яхлитлиги, ўзаро боғлиқлигидир. Фан аста секин ишлаб чиқириш хизматкорига айлана боради, чунки, ишлаб-чикариш прогресси ва техник тараққиёт фақат илмий прогресс асосида ривожлана олади. Илмий технология инқилоби - бу фаннинг ижтимоий

ишлаб чикариш тараққиётининг асосий ва илғор факторига айланиши асосида ишлаб чиқариш кучларини тубдан сифатли ўзгаришидир.

Бунда техник вазифаларни ҳал қилишга енди барча фанлар қатнашади. Илмий кашфиётлар оркасидан бир қатор ишлаб-чикариш тармоқлари вужудга келади: М: радиоелектроника, атом енергитикасининг кашф етилиши, космонавтика ва яқин космоснинг ўзлаштирилиши, информатика ва ҳисоблаш техникасининг кашф етилиши, компютерлар, работлар, Йернинг суний йўлдоши, янги енергия манбалари, биотехнология ва ген инженерияси ҳамда кимё саноат ривожланди.

Шунингдек, XX асрда фаннинг бошка соҳаларида улкан кашфиётлар килинди: Мас: химия фани соҳасидаги ютуқлар катта ахамият касб етди, айниқса сунъий материалларни яратиш бўйича. Биология ва генетика соҳасида ҳам катта ишлар қилинди, илгари давоси йўқк касалликлар устидан ғалаба қилина бошланди. Витаминлар, гармонлар кашф қилинди. Мас. Инглиз микробиологи Ф.Туорт бактерия вирусини- бактериофагни кашф қилди.

Бу даврда Йер ҳақидаги фанларда: геология, гиофизика, океанография, метеорология ва бошка фанлар соҳасида катта ютуқларга еришилди.

XX аср охири - XX аср бошларидаги кўпгина кашфиётлар иккала жаҳон уруши оралиғида кенг қўлланилди. Булар: телеграф, телефон, радио, фуқаро авиасияси, кинематография ва бошқалар.

Кишилар кундалик ҳаётидаги техник воситаларнинг роли ва ўрни ўзгарди, яъни електр ёритгичлар, трамвай ва автомабил, лифт, пилесос, музлаткич, овоз ёзиш воситалари ва телевидения кашф қилинди. 1928 й. 26 июнда Тошкентда Б.П.Грабовский бошчилигидаги бир гуруҳ кашфиётчилар екранга ҳаракатланаётган трамвай тасвирини узатиб уни кўришга муваффақ бўлдилар.

1896 йил рус олими Сиолковский инсонни космосга ва ҳатто Қуёш системасига чиқиши учун космик аппаратларни лойиҳалаштирди. Космосни амалий илмий ўрганиш 1957 йилда собик совет иттифоқининг Йернинг биринчи сунъий йўлдошини космосга учиришдан бошланди. 1861 йил Ю.Гагарин космосга парвоз қилди. 1969 й. америкалик космонавтлар ойга қўнишди. Инсоният тарихида космик ера бошланди.

90 йилларда янги фан - ген инженерияси вужудга келди. 1998 йил клонланган биринчи ҳайвон яратилди. 60-70 йилларда буйракни ўтказиш (пересадка) ва сунъий юрак ихтиро қилинди ва ҳоказо.

Шундай қилиб биз XX асрнинг буюк кашфиётлари тўғрисида қисқача еслаб ўтдик. Енди бу даврда Ўзбекистонда фан ривожини кузатадиган бўлсак, аввало биз буни XИX - аср охири, XX-аср бошларида Туркистонда вужудга келган жадидчилик ҳаракатидан бошлашимиз керак. Улар томонидан яратилган янги усул мактаблари миллий интеллектуал елитамизни, миллий фанимизни ривожланишига жуда катта туртки берди.

Жадидчиликни нафақат янги оқим сифатида баҳолаш керак, балки унга Туркистонда янги иқтисодий-сиёсий қайта қуриш консепсиясининг туғилиши, гуманитар фанлар, ижтимоий-сиёсий фикрларнинг гуллаб – яшнаган даври деб қараш керак. Жадидлар ўша даврда жаҳолатдан маърифат орқали чиқиш йўлларини изладилар. Уларнинг кўпчилиги совет тоталитар режимининг қурбонларига айландилар.

XX асрнинг 20-йилларида Туркистонда биринчи миллий кадрлар тайёрлашда, миллий интеллигенсияни шаклланишида Тошкент (Ўрта Осиё) Давлат Университети катта рол ўйнади. Бу университет 1918 йилда маҳаллий ватанпарвар – маърифатчилар томонидан ташкил етилди ва ўз фаолиятини Туркистон Халқ Университети номи билан бошлади. 1920 йилда Давлат Университети мақомини олди. Бу даргоҳ Ўзбекистонда олий маълумот ва фаннинг кейинги ривожига катта ҳисса қўшди. Кейинчалик Ўзбекистонда бир қатор Олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ва илмий-текшириш институтлари ташкил етилди.

30 - йилларда Ўзбекистон фани ривожида бурилиш даври бўлди. Биринчи миллий кадрларимиз, миллий олимларимиз республика халк хўжалигини ривожлантиришнинг бир қатор амалий ва назарий муаммолари устида самарали илмий иш олиб бордилар.

Барча илмий фанлар ва йўналишларда фаолият кўрсатган олимлардан: геологлар Х.М. Абдуллайев, Г.А.Мавлонов, Н.А.Кенесарин, математиклар Т.Н.Қори-Ниёзий, Т.А.Саримсоқов, биологлардан Т.З.Зохидов, А.Г.Ғуломов,

химиклар А.С.Содиқов, К.С.Аҳмедов, тарихчи Й.Ғ.Ғуломов ва бошқалар бу фан юналишларининг асосчилари сифатида дунёга танилди. Илмий-текшириш муассасалари тармоқларининг тез ўсиши натижасида улар ишини координасиялаш ва бошқариш мақсадида 1932 йил Ўзбекистон Фанлар Қўмитаси ташкил етилди. 1940 йил 8 октябрда Қўмита базасида СССР ФА нинг Ўзбек филиали ташкил етилди. 1941 йил Ўзбекистонда 8 минг илмий ходим ишлаган 75 та илмий муассаса мавжуд еди.

Миллий интеллигенсиямизнинг шаклланиши жараёни мураккаб даврда кечди. Қатағонлар унинг сафидаги сара гулларни олиб кетди. Бироқ бу Ўзбекистонда фан ривожини тўхтата олмади. Уруш йилларида ўзбек олимлари Марказдан евакуасия қилинган олимлар билан бирга бир қатор илмий муаммолар устида самарали меҳнат қилдилар.

1943 йил 4 ноябрда Ўзбекистон ФА нинг тантанали очилиши бўлиб ўтди. Унга 10 та илмий текшириш институтлари кирди. Унинг биринчи президенти етиб математик Т.Н. Кори-Ниёзий сайланди. 1944 йиллар охирида ФА тизимида 22 та илмий муассаса фаолият кўрсатди.

50-70 йилларда Республикада янги талантли олимлар плеядаси вужудга келди. Булар: геолог-акад. И.Х.Ҳамрабойев, биохимик-акад. Я.Х.Тўрақулов, химиклар – акад. М.Н.Набийев, С.Н.Юнусов, техника фанлари соҳаси академиклари- М.Т. Ўозбайев, М.А.Ходжинов ва бошқаларнинг илмий ишлари дунёга танилди.

50 йиллар бошларида фан ривожига қатағонларнинг янги тўлқини салбий таъсир кўрсатди. 30-йилларда қатағонлар асосан партия, совет, хўжалик ва ҳарбий кадрларга қаратилган бўлса, 50-йилнинг бошларида қатағонлар асосан фан ва маданият арбобларига зарба берди.

60-80 йилларда халқаро муносабатларнинг кескинлашуви, «Совуқ уруш» ва «Қуролланиш пойгаси» ХСК (ВПК) ҳарбий саноат комплекси соҳасида бир қатор фан тармоқларининг ривожланиши заруратини келтириб чиқарди.

Бахтга қарши ХСК соҳасидаги янги технологиялар халқ хўжалиги соҳасига жорий етилмади. Натижада СССР бошқа ривожланган давлатларга нисбатан саноат ва технологик тараққиёт борасида бирмунча орқада қола бошлади.

Шунга қарамасдан бу даврларда Ўзбекистоннинг чет ел давлатлари билан илмий ва маданий алоқалари ривожланди. Ўзбекистоннинг илмий текшириш муассасаларида 300 дан ортик чет ел олимлари бўлишди. Республика ўқув даргоҳларида минглаб чет ел талабалари билим олишди.

Мавзу бўйича саволлар:

1. XX аср фани ривожининг тарихий шароитлари, асосий босқичлари ва ўзига хослик тамонлари нимада?
2. XX аср бошида физика фани ривожига мисоллар келтиринг
3. Фаннинг янги сиҳалари йўналиши ва ривожланишини таҳлил қилинг.

Адабиётлар рўйҳати

1) Абдунабийев А. Саидов М. Сто имен в витке истории. Т. 2000

2) Бернал Д.Ж. “Наука в истории обшества” М.1956

3) Бернал Д.Ж. Наука и обшество М. 1953

4) Курилин В.А. Страниси истории науки и техники М.

15-МАВЗУ: МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДА ФАН РИВОЖИНИНГ ЙАНГИ БОСҚИЧИ.

Режа:

1. Президент И.А.Каримов асарлари
2. Мустақиллик йилларида фанлар ривожи
3. Истиқлол йилларида техника тараққиётининг ўсиши

Дарснинг ўқув ва тарбиявий мақсади: Талабаларда Фан ва техника фанининг тадқиқот обйекти, предмет ва вазифалари борасида тушунча бериш, шунингдек турли давлатларда тадқиқотчилар томонидан Мустақиллик даври тарихи фанига берилган маълумотларни талабаларга тушунтириб бериш.

Дарс ўтиш воситалари: доска, плакат, мавзу юзасидан манба ва адабиётлар, тарихий маълумотлар, мавзу юзасидан тестлар, изоҳли луғатлар

Таянч иборалари:

Ўзбекистон, илм-фан ва маданият, Марказий Осиё, археологик қазишлар, мустақиллик, Президентимиз И.А.Каримов, маданий марказлари, «Таълим тўғрисида»ги Қонун, «Кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастур», 1997 йил 13 январ қарори.

Дарснинг хронологик харитаси – 80 минут

Ўқитувчи дарс давомида қуйидаги ишларни бажаради

- Ташкилий қисм: хонанинг тайёгарлиги, жиҳозланиши, санитария ҳолати, талабаларининг давомати – 2 минут

- Талабалар билим даражасини аниқлаш – 8 минут

- Янги мавзу баёни – 5 минут

- Мавзуни ўзлаштириш даражаси – 7 минут

- Синов саволлар намунаси – 10 минут

- Уйга вазифа бериш – 3 минут

Ўзбекистон - илм-фан ва маданият қадимдан тараққий етган мамлакатлардан бири, умуминсоний сивилизасиянинг ажралмас бир қисми ҳисобланади.

Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистон ҳудудида олиб борилган археологик қазишлар ва тадқиқотлар бу заминда одамлар жуда қадимдан яшаганлигини ва уларда дастлабки емперик (тажрибага асосланган) билимлар шакллана бошлаганлигини кўрсатади.

Ўзбекистон олимлари ота-боболари яратиб кетган ана шу қадимий илмий меросни ўрганиб, уни бойитиб, ўз илмий асарлари ва кашфиётлари билан жаҳон илму-фани ва маданиятига муносиб ҳисса қўшиб келмоқдалар.

Ўзбекистонда давлат мустақиллиги қўлга киритилгач ўзбек олимларининг фаолиятида ва ўзбек фаниинг ривожида янги бир давр, янги бир босқич бошланди. «Бизнинг истиқболимиз- деб айтган еди И.А. Каримов Ўзбекистон Фанлар Академиясининг 50–йиллигига бағишланган тантанали мажлисда - кўп жиҳатдан олимларнинг ҳозирги илмий изланишларига, уларнинг юксак қобилиятларига ва оқилона тавсияларига боғлиқ».* Дархақиқат Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек бугунги ўзбек фаниниг вазифаси – келажагимизнинг шакл-шамойилини яратиб бериш, ертанги кунимизнинг йўналишларини ва қонуниятларини аниқлаб, кўрсатиб беришдан иборатдир.

Бугунги кунда Ўзбекистон Марказий Осиёдаги енг йирик илмий- маданий марказ ҳисобланиб, мамлакатда 59 та (61та) Олий ўқув юрти фаолият кўрсатмоқда, шулардан 16 таси университет:

1. Тошкент университети.
2. Тошкент техника университети.

* Каримов И.А. Наша сел: свободная и просветаюшая Родина. Т., т.2, 1996., 77-78стр.

3. Тошкент иқтисодиёт университети.
4. Ўзбекистон жаҳон тиллари университети.
5. Самарқанд Давлат университети.
6. Андижон университети.
7. Бухоро университети.
8. Наманган университети.
9. Термиз университети.
10. Урганч университети.
11. Фарғона университети.
12. Қарши университети.
13. Қароқалпоқ университети.
14. Тошкент аграр университети.

15. Жахон иқтисодиёт ва дипломатия университети.

16. Гулистон университети.

Қолган 39 таси педагогика, тиббиёт, техника, иқтисодиёт, қишлоқ хўжалик, санъат, маданият ва бошқа институтлардир. Уларда 300 мингга яқин талаба билим олмоқда. Олий ўқув юртлари 276 та мутахассислик бўйича мутахассислар тайёрламоқда.* Шунингдек республикамизда 140 дан ортиқ илмий-текшириш институтлари бўлиб, уларда 20 мингдан ортиқ илмий ходимлар фаолият кўрсатмоқда.*

Шу билан бирга юртимизда 246 (258) та ўрта махсус ўқув юртлари, шу жумладан 16 коллеж, 133 та техникум, 102 та билим юрти фаолият юритади. Уларда қарийб 250 минг ўқувчи 170 (198) мутахассислик бўйича таълим олади.*

Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги Қонунига (1997 йил 2 август) мувофиқ, умумий таълим уч босқичдан иборат:

- бошланғич таълим --------- (1- 4 синфлар);
- таянч таълим ----------(5 – 9 синфлар);
- ўрта таълим ----------(10 – 11 синфлар).

* 100 саволга 100 жавоб. Т., Ўқитувчи. 1998., 103 бет.

* Катюкова Т.В. Истории науки. Т., 2002., стр.74.

Мазкур қонунга кўра мажбурий таълим муддати 9 йилга келтирилди ва таянч таълим муддатини қамраб оладиган бўлди. 1995 йилги маълумотга кўра Ўзбекистон Республикасида 183 бошланғич мактаб, 1814 таянч мактаб, 7203 ўрта мактаб ва 184 кечки мактаб бўлиб, уларда 418,7 минг педагог ишлайди.

Ўзбекистон мактабларида таълим ўзбек, қорақалпоқ, қозоқ, қирғиз, рус, туркман ва тожик тилларида олиб борилади. Шунингдек Ўзбекистон учун янги бўлган ўқув юрти турлари: гимназия, лисей, бизнес мактаб ва бошқалар очилди. Ўзбекистон Республикасида 185 та гимназия (15,5 минг ўқувчи), 187 та умумтаълим лисейи (50 минг ўқувчи) фаолият кўрсатади.

Яна Ўзбекистонда 1000 га яқин мактабдан ташқари таълим муассалари фаолият кўрсатмоқда:

-230 та ўқувчилар саройи ва уйи;

-137 та ёш техниклар;

-118 та табиатшунослар;

-42 та ёш саёҳатчилари маркази;

-360 та болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ва ҳ.к.

1997 йил 29 августда Олий Мажлис «Таълим тўғрисида» янги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастур» қабул қилди. Ўзбекистонда 12 йиллик мажбурий таълим жорий қилинди. 9 – синфни битирган ёшлар уч йиллик академик лисей ёки касб-ҳунар коллежларида ўқийдиган бўлди:

Ўзбекистонда узлуксиз таълим қуйидаги турларда амаллар ошириладиган бўлди:

-мактабгача таълим;

-умумий ўрта таълим;

-ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими;

-олий таълим;

-олий ўқув юртидан кейинги таълим;

-кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;

-мактабдан ташқари таълим.

Шу билан бирга Ўзбекистон мустақилликка еришгач собиқ иттифоқ даврида Ўзбекистонда атайин ташкил қилинмаган бир қатор муҳим (ҳарбий стратегик) ихтисосликлар бўйича алоҳида олий ўқув юртларини ташкил ета бошлади. Буларга:

-Мудофаа вазирлиги қошидаги Ҳарбий академия;

-Ички ишлар вазирлиги қошида Ички ишлар академияси;

-Банк-молия академияси;

-Тошкент авиасия институти;

-Навоий тоғ-кон институти;

-Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети каби ўнлаб янги ўқув муассалари ташкил етилди.

Шундай қилиб «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» Республикамизда давр талабига мос келадиган, бой ақлий мероси, ижодий ва ижтимоий фаоллиги билан ажралиб тураднган юқори даражада камолотга еришган мутахассисларнинг янги

авлодини шакллантиришни кўзда тутади. Шу мақсадда жаҳоннинг илғор университетлари тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда 1993 йилдан Олий ва ўрта махсус ўқув юртларига талабалар қабул қилишда тест синови ўтказишга қарор қилинди. Болаларнинг ақлий қобилияти ва иқтидорини илмий тест тузиш усулида аниқлашни франсуз психологи Алфред Бине ишлаб чиққан бўлиб, бу тизим ғарбийевропа мамлакатларида кенг тарқалган.

Бундан ташқари 1993 йил Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида икки поғонали ўқиш тизимига ўтиш учун Низом ва Дастурлар ишлаб чиқилди. Бунда бакалавр илмий даражасини олиш учун 4 йил, магистрлик илмий (академик) даражасини олиш учун 6 йил ўқиш талаб қилиниши кўзда тутилади.

Мустақил Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий, маънавий-иқтисодий ислоҳатларни амалга ошириш учун жаҳон андозалари даражасида билим олган истеъдодли, руҳан баркамол ёш миллий кадрлар зарур. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ва Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 13 январ қарорига мувофиқ «истеъдодли ёшларни саралаш, танлаш ва уларга ёрдам бериб, хориж мамлакатларда ўқиб, дунёвий тажрибаларни, жаҳон тараққиёти қонуниятларини ўрганишлари мақсадида «Умид» жамғармаси тузилди».

Ариза берган ҳар бир ёш йигит ва қиз махсус танловдан ўтади, яъни 2-3 курс талабалари таълимнинг бакалавр усули бўйича танлов учун ўтказиладиган саралаш имтиҳонларида, битирувчи талабалар, корхона ва ташкилотларнинг олий маълумотли ёш ходимлари таълимнинг магистрлик усули бўйича танлов учун саралаш имтиҳонларидан ўтадилар.

Бу ишга таълим ва тил ўрганиш бўйича Акселс, Айрекс, Британия кенгаши, Конрад Аденауер Фонди, Тасис каби халқаро ташкилотлар ҳамкорлик қилмоқда. Барча синовлардан муваффақиятли ўтган ёшларга ҳорижий ўқув юртларида билим олиш учун президент гранти берилди.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонлик ёшлар АҚШ, Буюк Британия, Франсия, Германия ва Японияниг машҳур олий ўқув юртларида ўқишмоқда.

Мавзу бўйича саволлар:

1. Президент И.А.Каримов асарларининг Фан учун муҳим аҳамиятларини айтиб беринг
2. Мустақиллик йилларида фанлар ривожининг асосий омиллари нимада?
3. Истиқлол йилларида техника тараққиётининг ўсиши сабаблари ҳақида маълумот беринг.

Адабиётлар рўйхати

1. Каримов. И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ Т. “Шарқ” 1998
2. Каримов. И.А. Назначенийе науки - служит рассвету Родини Т. 1996
3. Каримов И.А. Амир Темур фахримиз ғуруримиз Т. 1997
4. Тюриков В., Шагулямов Р. По пути независимости. Т. 1996.

Манба ва адабиётлар рўйхати

1. Каримов. И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўš Т. “Шарš” 1998
2. Каримов. И.А. Назначение науки - служить расцвету Родины Т. 1996
3. Каримов И.А. Амир Темур фахримиз ђуруримиз Т. 1997
4. Тюриков В., Шагулямов Р. По пути независимости. Т. 1996.
5. Абдунабиев А. “Вклад в мировую цивилизацию” Т.1998
6. Бернал Д.Ж. “Наука в истории общества” М.1956
7. Болград-Левин Т.М. “Древние цивилизации” М. 1989
8. История древнего мира - Расцвет древних обществ, упадок древних обществ. М. 1988
9. Древний Восток “История, философия, религия, искусство” М. 1996
10. Виргенский В.С “История науки и техники” М. 1977
11. Кузнецова Н.И “Наука в истории” М. 1982
12. Кузанский К. История культуры Древней Греции и Рима. М. 1990.
13. Лукошин Р.К. Органон Аристотеля. М. 1984.

14. Классическая наука Средней Азии и совершенная мировая цивилизация. Т. 2000
15. Очерки истории естественно-научных знаний в древности М. 1982
16. Ртвиладзе Е.В, Саидов А.Х, Абдуллаев Е.В Очерки по истории цивилизации древнего Узбекистана: государственность и право Т.2000
17. Аринов М.К. Социальная утопия как течение общественно - философской мысли в Средней Азии Т. 1989
18. Баҳодиров Р Классификация наук на мусульманском Востоке и место астрономии в нем. Обш. Науки в Узбекистане ж. №7, 1994
19. Баходиров Р. Ал-Хорезми М.1988
20. История политических и правовых учений в Средние века и в период Возрождения. М. 1986
21. Виргенский В.С. История науки и техники. М. 1977
22. Шухардин С.В. История науки и техник. М., 1977.

Мустақил иш машғулотлари

№	Мавзу
1	Қадимги Мисрда фан ривожининг тарихий шароитлари
2	Қадимги Месопатамия халҚлари оғзаки ижодиёти ва адабиёти
3	Қадимги юнон фанининг туғилиши ва унинг босқичлари
4	Дунёвий ва диний илмий билимларнинг уйғунлиги ва ўзаро бир-бирини бойитиш
5	Дунёвий ва диний илмий билимларнинг уйғунлиги.
6	Қадимги Ўрта осиё фани ва маданияти
7	Замонавий фаннинг ривожланиши. Фан ва дин ўртасидаги кураш
8	Амир Темур ҳомийлигида Марказий Осиёда фан ва маданиятининг юксалиши
9	ХВИИ-ХИХ аср бошларида фан ривожининг тарихий шароитлари ва унинг пасайиш сабаблари
10	ХВИИ-ХИХ аср бошларида фан ривожининг тарихий шароитлари
11	ХХ аср фани ривожининг тарихий шароитлари, асосий босқичлари ва ўзига хослик тамонлари
12	ХХ аср фани асосий босқичлари ва ўзига хослик тамонлари

13	XX аср Ўзбекистон фани ва унинг ривожи
14	Ўрта аср Европада Фан.
15	Уйғониш даври. Европада илмнинг уйғониш даври ХИВ-ХВИ вв. Гуманизм ва антропоцентризм. Дунёвий билимларни ташкил топиши Коперник, Леонардо да Винчи. Жордано Бруно Галилей.
16	Уйғониш даври. Европада илмнинг уйғониш даври ХИВ-ХВИ вв.
17	Гуманизм ва антропоцентризм.
18	Дунёвий билимларни ташкил топиши Коперник, Леонардо да Винчи. Жордано Бруно Галилей.
19	Буюк географик кашфиётлар.
20	Колумб, Васко да Гама, Магеллан, Кеплар, Пьер Ферма, Бойль.

ФАН ВА ТЕХНИКА ТАРИХИ ФАНИДАН ГЛОССАРИЙ

1. Агрессия (лот. Агрессио – ҳужум қилиш) бир давлат томонидан бошқа бир давлатга ҳужум қилиш
2. Адолат ижтимоий-фалсафий, аҳлоқий ва ҳуқуқий тушунча
3. Акмеология (юнон. акмелогос) етуклик, чўққи, комолот юксалиш
4. Анамнезий – платон таълимотидаги тушунча
5. Анимизм – жон ва уҳнинг доимий мавжудлигига ишониш.
6. Атеизм – инкор этиш, худо ва динни инкор этиш
7. Ақида – билиш, бир нарсага ишониш, эътиқод қилиш
8. Бақо ва Фано-боқийлик, фонийлик, шарқ фалсафасида тушунча
9. Билиш – инсон фаолиятининг обьектив воқеликни онгда акс эттириш
10. Биоэтика – ҳаёт ва хулқ одат ҳозирги замон этикаси бир тури
11. Буддизм диний фалсафий таълимот
12. Бҳагавадгита – («Илоҳий қўшиқлар») қадимги ҳинд диний фалсафий тафаккур илғорлиги
13. Вайтешка – (алоҳида, ўзига хослик) қадимги ҳинд диний фалсафий мактаби
14. Вандализм (лот. Вандале – қадимги шарқий герман қабиласи номидан олинган) маданиятга қилинган ҳужум. Вайрон этиш.
15. Ваҳдоният (арабча) – аллоҳнинг якка – ягоналигини таниш ва эътироф этиш.

16. Ведалар (билим) – вида тилида қадимги ҳинд адабиёт ёдгорлиги.
17. Воқелик – табиий ва ижтимоий тарихий ҳодисаларни ифодаловчи обьектив реаллик.
18. Па-Мисрда куеш худоси
19. Шадуф-Чархпалак
20. Механик дастгох-Машина
21. Академик-Олим .Юнонистонда пайдо булган мактаб